

хабарыхлан- надиматися, роздуватися, ставати пухким *О, К*.
 хабарыхлых припухлість, здуття, пухкість *О, К*.
 хабат шар, пласт, поверх, ярус, листок (пирога) *ВН, СБ, Б, У*; *йеди хабат пердэ артына отруй т'елин* наречена сидить за сімома завісами *Б*; *йеди хабат йер тубүндэн жоғабым севлежегим* я скажу слова свої з-під семи шарів землі *У*.
 хабатла- I нашаровувати, складати шарами *О*.
 хабатла- II звинувачувати, карати *Г, СГ*; *пор. кабаат, хабаат, хабайат, хабатла- II, хабейет*.
 хабатлан- бути нашаровуваним, нашаровуватися *О*.
 хабатландыр- *спон. О*.
 хабатландырт- *спон. О*.
 хабатлаш- нашаровувати разом *О*.
 хабатлаштыр- *спон. О*.
 хабатлаштырт- *спон. О*.
 хабатлы I який має певне число шарів, листковий *О*.
 хабатлы II винний *Г*; *пор. хабаатлы*.
 хабатсыз який не має шарів *О*.
 хабах I (-ғы) гарбуз; *башым хабах болду/олду* в мене розболілася голова *СБФ/НКД*; *хабах бердаты* гарбуза, відмовити сватам *[М]*; *хабах кукуч* гарбузове насіння *П*; *пишт'ен хабах печений гарбуз* *СМ*; *пор. хабах, див. ташхабах*.
 хабах II (-ғы) кришка *СМ*; *пор. хапах*.
 хабахбаш дурний, недоумкуватий, нетяма *СБ, О*.
 хабахлы з гарбузом *К*.
 хабахлых гарбузиння, гарбузище — поле, засіяне гарбузами *К*.
 хабдэ серце *У*.
 хабейет вина, провина *СБФ*; *пор. кабаат, хабаат, хабайат, хабатла- II*.

хабейетли винний *СБФ*.
 хабер звістка, повідомлення, новина, привітання *ВН, СБ, СМ-У, СЛ, М*; *сенин хаберине вармы? чи ти знаєш? НМ*; *хабер ал-отримувати звістку У*; *хабер йибер-* посилати звістку, сповіщати *О*; *хабер эт-повідомляти, сповіщати, попереджати СБ, НМ, О, Б, М*; *пор. абер*.
 хабержи вістовий, посильний, кур'єр *О*.
 хаберле-повідомляти *О*.
 хаберле-бути сповіщеним, діставати повідомлення *О*.
 хаберлендир- *спон. О*.
 хаберлендириль-повідомлятися, бути сповіщеним *О*.
 хаберлендирт- *спон. О*.
 хаберлет- *спон. О*.
 хаберлеттир- *спон. О*.
 хаберлеш- *сп.-вз. О*.
 хаберлештир- *спон. О*.
 хаберли обізнаний, сповіщений, попереджений *О*.
 хаберлик обізнаність *О*.
 хаберсиз невідомий, без вісті, не-обізнаний *О*.
 хаберсиз-тэберсиз без вісті *О*.
 хабер-тэбер різні новини, звістки, чутки *О*.
 хабул прийом, прийняття, згода *ВН, Б, У, [Г], К-М*; *хабул бол-ол-бути прийнятим ВН/У*; *хабул олсун йүредим* нехай моє серце змириться, згодиться *[ВН]*; *хабул айле-/эт-прийма-ти, давати згоду, згоджуватися [Г] / Б, У, К-М*; *пор. кабул*.
 хабун-поїсти нашвидкоруч, перекусити, закусити *СМ, БТ*; *хабун-ма т'ерек: йолдан киши треба перекусити: людина з дороги НМ*.
 хабунт- *спон. О*.
 хабунош- *сп. О*.
 хабуноштур- *спон. О*.
 хабурга ребро; *пор. хабырга*.

хабурҗаҗых реберце *К*.
 хабурҗасыз без ребер, безреберний *О, К*.
 хабурҗачых реберце *О*.
 хабур-чубур усіялка всячина, мотлох *О, К*; *пор. абур-чубур*.
 хабух (-ғу) кора, шкаралупа, лушпиння, луска, шкіра, шкірка, шкоринка; баха хабуху жаб'яча ікра *П*; йылан хабуху шкура зміі *Г*; соған хабуғу лушпиння цибулі *СБ, СЛ*; т'естане хабуу шкаралупа каштана *СГ*; *пор. хабых*.
 хабухлан- обростати, укриватися корою, лускою тощо *О, К*.
 хабухлу з корою, лускою *О, К*.
 хабухсуз без кори, луски *О, К*.
 хабуш- хапати, накидатися разом, виривати один в одного, гризтися *О*.
 хабуштур- *спон. О*.
 хабырға ребро *К*; *пор. хабурға*.
 хабых шкаралупа, лушпиння, луска тощо *СБ*; сирт'е хабыындан чыхканда хабыын бегенмеген гнида вилізла зі свого яйця, й воно їй не сподобалася *СБА*; *пор. хабух*.
 хав трут, губка, запал, *бот. гриб-трутовик О, Г-К*; *пор. хув*.
 хавал 1. сопілка, флейта, кларнет; хавал чал- грати на сопілці *Г*.
 2. *бот. дудник, дягель, дурман, бодяк, бісдерево НМ*.
 хавала- гавкати *К, СГ*.
 хавалдых вид тростини, очерету *О*.
 хавалҗы сопілкар *О, К*.
 Хавалҗы *прізв*.
 хаваллых *бот. бузина червона, калинка (кущ) НМ, К*.
 хавалля *бот. бузина червона, калинка (кущ) Г*.
 Хавана *прізв*.
 хавахдэрек *бот. тополя СЛ*; *пор. ағтэрек, ахдрек, ахтэрек*.
 хавға скандал, сварка, суперечка, лайка; хавға эт- сваритися, лая-

тися, скандаляти *М, СК*; *пор. хавғат-, хавғет-*.
 хавғаҗы сварливец, скандаляст, буян, бешкетник, задирака.
 хавға-көтэк сварка, бійка *СМ*.
 хавғала- скандаляти, сваритися, лаятися *О, К*.
 хавғалат- *спон. О, К*.
 хавғалаттыр- *спон. О, К*.
 хавғалаш- сваритися, лаятися, скандаляти між собою *О, К*.
 хавғалаштыр- *спон. О, К*.
 хавғалы скандалный, сварливый, який посварився *НБЕ, О, К, М*.
 хавғалых скандал, сварка *СМ*.
 хавғасыз урівноважений, несварливый *О, К*.
 хавғат- сваритися, лаятися *Г, СЛ*; эт'и адам хавғатийлер двое людей сваряться *СЛ*; *пор. хавға эт-, хавғет-*.
 хавғет- сваритися, скандаляти, лаятися *СМ, Б, Г-СГ*; *пор. хавға эт-, хавғат-*.
 хаве I кава *О, Г*.
 хаве II 1. міцний, потужний, мугутний, твердий, дебелий, добротний *СБ, СМ, У, СГ, СК*; хаве тут- міцно тримати *СМ*.
 2. твердиня, фортеця *Г*; Измайыл хавеси фортеця Измаїл *Г*; *пор. хави*.
 хавелен- міцніти, сильнішати, набиратися сил, видужувати *О*.
 хавелендир- зміцнювати, посилювати *О*.
 хавелендирт- *спон. О*.
 хавелеш- міцнішати *О*.
 хавелештир- зміцнювати *О*.
 хавелештирт- *спон. О*.
 хавелик потужність, могутність, міцність, міць, сила *О, У*.
 Хавжу *прізв*.
 хави міцний, дужий, сильний, твердий, міцно, сила, потуґа *ВН, П, У, Г, СЛ*; эпсиндэн хави дужчий за всіх *ВН*; хави йўрек міцне серце *П, У*; ону ха-

ви тутун тримайте його міцно Г; д'ельди бени хан арап хавиле дурду, т'ест'ин-т'ест'ин хылычыйлен энсемдэн урду хан арап став наступати на мене усією своєю потугою, рубонув мене по потилиці своєю гострежною шаблею СК; пор. хаве.

хавилен- міцніти К.

хавилендир- спон. К.

хавилендирт- спон. К.

хавилет- спон. К.

хавилеттир- спон. К.

хавилеш- міцніти К.

хавилештир- спон. К.

хавилештирт- спон. К.

хавилик міцність, дужість К.

хавиликсиз неміцний, непотужний, слабкий К.

хавиль эт- давати слово, говорити М, СК; бир бирине хавиль этэр запевняють один одного [СК].

хависиз безсилий К.

хависизлен- втрачати силу К.

хависизлендир- спон. К.

хависизлендирт- спон. К.

хависизлик безсилля К.

хавйар кав'яр, риб'яча ікра М; пор. хайвар.

хавлу рушник К, СГ; пор. йавлук.

хавра- сохнути, пересихати, жолобитися, коробитися О, К.

хаврат- сушити О, К.

хавраттыр- спон. К.

хаврул- смажитися, пектися; бахла хаврулуп халған квасоля вигоріла (від спеки) Г; хаврулсун щоб він згорів СК; йандым-хаврулдум — отурмаа йерим йох я зовсім замоталася, замучилася — і присісти ніколи Б.

хавтан кафтан [Г].

хавуз збоїни (після обмолоту) К.

хавун І диня; бийаз хавун біла диня Б; тырнах хавун сорт дині з лускуватою, ніби нігтики, шкіркою ВН, СМ.

хавун ІІ: хавун (<хавурулған?) хаймах згущене молоко К.

хавур- (хавуруй; // хавруй К) смажити, пекти.

хавурма печеня, смаженина О, Б, Г, К.

хавурт- засмажити, підсмажити, спекти О, У, К.

хавурттур- спон. К.

хавурттур- спон. О, К.

хавуртурт- спон. О, К.

хавурул- смажитися, нагріватися, пектися, засмагати; йанып хавурулуп хал щоб ти згорів СБФ.

хавурух висохлий, худий, чахлий, засмажений О, К.

хавуш- з'єднуватися Г, СЛ, СГ, СК; асретлер/севдалых хавуш-маз мы? невже закохані, що пристрасно прагнуть одне одного, не з'єднуються? [СК/СЛ].

хавуштур- з'єднувати Г.

хавушух з'єднаний У.

хағдыр- дати стукати, бити, дозволити стусати, стусонуту, трясти О; пор. хах-, хахтыр-.

хағы поштовх, стусан О.

хағыв стук, удар О.

хағыл- бути удареним, ображеним, скривдженим, зганьбленим, ударятися, битися О.

хағылт- спон. О.

хағылыш зіткнення, сутичка О.

хағын- обтрушуватися, струшуватися, стріпуватися О.

хағылыш зіткнення, сутичка О.

хағылыш- битися О.

хағыш грюкіт, стукіт, брязкіт, удар О.

хағыш- битися О.

хағыштыр- спон. О.

хағыштырт- спон. О.

хада- прибивати У.

хадар іслайм. до певної міри, кількості, до, в межах, близько; о сычаньн кичиги — ат хадарын буйүгү найменша з тих мишей

е більшою за ту, котра ростом з коня *НМ*; абеле хадар өсей, болғаны хадар да өсей росте до такої висоти, росте, як звичайно *НМ*; абу хадар от стільки *ВН*; бир афта хадар близько тижня *К*; бир саат хадар до години, з годину *К*; бу хадар стільки; паасы бу хадар коштуе стільки *Г*; не хадар скільки; не хадар хойас, о хадар да т'етий скільки покладеш, стільки й витрачається *П*; не хадар хыймети? яка його ціна? скільки це коштуе? *ВН*; о хадар стільки *СЛ, СМ, Г, СК*; не хадар стэсе, о хадар верий о скільки захоче, стільки він і дасть *СГ*; о хадар иш стільки роботи *ВН*; о хадар т'амиль настільки кмітливий *СМ*; о хадар севийсин йа аж так ти кохаеш *СГ*; мен сеэн хадар бильмем я стільки, як ти, не знаю *СБ*; бири бирине жевап биле вермеэ хадар оламадылар вони не змогли навіть щось відповісти один одному [*Кб.*]; бир айаын алынжес хадар өбүрүн көпек ашай поки одну ногу підніме, другу собаки з'їдять *Б, Г*; у сениң хадар болғанчак сен дэве хадар болус поки воно стане завбільшки з тебе, ти будеш з верблюда *СБФ*; о меэм хадар болғанчерек, мен дэве хадар болум поки воно стане таким, як я, я буду з верблюда *СМ*; у хадар коп так багато *СБ*; хороз хадар убільшки з півня *ВН*; *пор.* адар, ғадар, кадар.

хадарча: о хадарча — ағызйапар саме в цю пору, на масниці *Г*.
хадарчых: бу хадарчых стілечки *Г*.
Хаджинов *прізви.* *див.* *ажы.*

хадий кухоль, келих, чарка *К*; хадий досту чарочний приятель *К*; *пор.* хадый, хадэ, хадэй, хадэйи.

хадир I вартість *П*.

хадир II стан, становище *Б*; хадириндэн бильмейлер ним не опікуються *Б*; *пор.* атир II, хадыр I, хатир II, хатыр IV.

хадифе оксамит *О*; *пор.* кадифе, хадфе, хадыфе, хатве, хатфе.

хадифели оксамитний, оксамитовий, з оксамитом *О*.

хадфе оксамит [*СК*]; хадфе йастых оксамитова подушка [*СК*]; *пор.* кадифе, хадифе, хадыфе, хатве, хатфе.

хадый кухоль, келих, чарка *Г, К*; *пор.* хадий, хадэ, хадэй, хадэйи.
хадым слуга [*Г*].

хадыр I 1. стан, становище, самопочуття *СК*; хадырым билинмес мого стану нікто не знае [*СК*]; хадырындан бильмий зовсім нічого не знае про нього *К*. 2. владний, здатний [*Г*]; не хадар истэрсен йапмайа, хадырсын, ниже ки жўмледэн хуватлысын ти здатен зробити все, що забажаеш, оскільки ти є могутнішим за всіх [*Г*]; инсаньн тили сөлейип йазмайа хадыр дөгүльдүр людська мова не здатна висловити й описати [*Г*]; хадыр эт- надавати сил, зміцнювати [*Г*]; *пор.* атир II, хадир II, хатир II, хатыр IV.

хадыр II пам'ять *СБ, К*; *пор.* атир I, атыр, хатир I, хатыр III.
хадыр III готовий *СБФ, Г*; хадыр болса ашажаҳ готовий з'їсти гамузом *СБФ*.

хадыфе оксамит *О, БК*; *пор.* кадифе, хадифе, хадфе, хатве, хатфе.

хадыфечичек *бот.* чорнобривці *БК*; *пор.* харакөз хадыфе.

хадэ кухоль, келих, чарка, кварта, миска; йахшы аш хадэйе халғанчас, хурсағым патласын ніж добрий харч залишиться у мисці, краще нехай у мене че-

рево лусне *П*; калата ичий эт'и хадэнен хрещений батько п'е з двох келихів *Б*; *пор.* хадий, хадый, хадэй, хадэйи.

хадэй кухоль, келих, чарка *СБ*, *Б*, *Г-СГ*; хадэй ортахлары чарочні приятелі *К*; хадэй шарап келих вина *ГГ*; *пор.* хадий, хадый, хадэ, хадэйи.

хадэйи *К*; *пор.* хадий, хадый, хадэ, хадэй.

хадэм шастя, успіх, удача, везінна [*У*, *СЛ*]; хутлу да хадэмнер осун хай будуть щасливі й удачливі *У*, *СЛ*.

хадэр І ціна, вартість *О*, *СГ*; *пор.* хадир І.

хадэр ІІ міць, сила, здатність, здібність *О*; хадэр оса, анечигім, учар да барыр эдим якби я був здатен, мамочко, я полетів би до тебе *Б*; хадэр эт-намагатися, докладати зусиль *СМ*; алай кӱрмемиш: стий тутуп алмаға, хадэр етий такий жадібний: прагне захопити, намагається з усіх сил *СМ*; *пор.* хадир ІІ, хадыр І.

хадэрлі І цінний *О*.

хадэрлі ІІ міцний, сильний, здатний *О*.

хажет потреба, прохання, клопотання *ГГ*; хабул айле хажетими прийми мое наполегливе прохання *ГГ*.

хаз гуска, гусячий; хаз бала гусеня *НБЄ*, *О*, *НКД*; хаз ата/хуроз гусак *НБЄ/О*; т'ийик хаз дика гуска *НМ*; *див.* хазот.

хаз- (хазай) копати, рити; хазма чухуру — д'ендин тўшерсин не рий яму — сам упадеш *СГ*.

хазайах стос кізяку в вигляді гусячої лапи *О*, *К*.

хазамух *мед.* кір *БК*; *пор.* хузамух, хызамух.

хазан казан, чавун, каструля; хазан ас-/хой- готувати їсти — ві-

шати казан; кишиниң ожағына хазан асай живе за чужий рахунок — вішае казан на чуже вогнище *СБА*; ачха хазан астырма не доручай голодному готувати їсти; хазан чине у казані, каструлі, чавуні *СБ*; чочха хазан великий чавун варити свинням *Г*; хазан хайнай — туз т'ерек, бала йылай — сўт т'ерек казан кипить — треба солі, дитя плаче — треба молока *СМ*, эртэ турған хазан хырай, йухлаган да таш ашай хто рано встае, вишкрібае казан, хто спить — їсть камінюку *СБЧ*; *див.* хазанайах.

хазан- заробляти, придбавати, надбавати.

хазанайах таган, триніг для казана — підставка на трьох ніжках ставити казан на вогнище або з трьох жердин — вішати над вогнищем *СМ*, *К*.

хазандыр- дати заробити, змусити заробити *О*, *К*.

хазандырт- спон. *О*, *К*.

хазанжы І майстер, що виготовляє каструлі, казани *О*, *К*.

хазанжы ІІ заробітчанин *К*.

хазанч заробіток, прибуток, користь, нажива; хазанча т'ит- іти на заробітки *СК*.

хазанчлы прибутковий, вигідний, із добрим заробітком, зароблений *О*, *К*.

хазаныл- (-нльй) зароблятися, бути заробленим *П*, *О*, *К*.

хазармы казарма *СГ*.

казах 1. українець; росіянин; ма-скал ны, қацап ны, казах ны — епси дэ бир казах чи москаль, чи қацап, чи українець — однаково казах *К*. 2. наймит *Б*; *пор.* казак, казаххыз.

казахжас по-українськи, по-російськи *К*.

казахлан- українізуватися, русифікуватися *Б*, *У*, *К*.

казахлых українці, росіяни *О, К*.
казаххыз(ы) наймичка, служниця *О, Б, К*.

казахча *СБ, СМ, Б, Г*, казахчаз *ВН, У, К*, казахчазна *У*, казахчас *ВН, П, СМ, У, СЛ, СГ-СК*, казахчас(ы)на *СБ, О, К* по-українськи, по-російськи.

хазгыч копальна лопата *О*.

хаздыр- дати копати *ВН*.

хазе нещастя, лихо, біда *Б*.

хазель листя *Г*; сүрүндүм хазель-лере я зашпорталася в листі *СК*.

хазеп (-би) 1. нещастя *[Г]*; хазе-бе офра-ззнати нещастя, потрапити в біду *[Г]*; эй, беним хазеп чекен хуларым о мої замучені раби *[Г]*. 2. гнів *[Г, М]*; йа раби-би, йетишир хазебини бана чевир дэ хуларыны эсирд'е о боже, оберни свій гнів на мене й помилуй рабів твоїх *[Г]*; аллагын хазеби савуша гнів божий спаде *[Г]*; йунахларыны агла-сыннар, оларнен рабийий хазебе кетирдилер щоб оплакали гріхи свої, що ними викликали гнів божий *[Г]*; эфендим, хазе-биниз бендэн узак олсун мій пане, нехай твій гнів оmine мене *[М]*; ◇ хазеп эт- ображати, кривдити *[М]*.

хазепет Лихо, нещастя, неприємності *[М]*; хазепетэ офра-потрапяти в неприємне становище, ззнати лиха *[М]*.

хазир нинішній, існуючий *[М]*; пор. хазыр.

хазна казна, скарбниця, скарб *СМ, [М]*.

хазнадар скарбник *[Г]*.

Хазнаферов *прізв*.

хазне скарб *[Г]*.

хазнажы скарбник *К*.

хазот(у) бот. 1. спориш, шпориш, куряча трава, гусятник, моріжок *НБС, СМ, У-СГ*. 2. перстач

гусячий, гусяча лапка, рябинник дорожній *У*.

хазрет шанобливе звертання до бога, високоповажної особи *[Г, М]*; аллах хазретлери господи боже *[Г]*; хазрети Авраам високоповажний Аврааме; хазрети Моиси високоповажний Мойсею *[Г]*; хазрети Давид ваша величносте Давиде *[Г]*; єпископос Иов хазретлерине до його святості єпископа Йова *[М]*.

хазувлу викопаний *У*.

хазыв копання, риття *О*.

хазывлы викопаний, виритий *К*.

хазыжы копач, землекоп *О, К*.

хазыл-бути копаным, ритим *СМ, К*.

хазылы викопаний, виритий *О*. хазылы прив'язаний до стовпа *[Г, СК]*: арабат хазылыдыр/хазылыды арабський скакун прив'язаний / був прив'язаним до стовпа *Г/СК*.

хазыр готовий *[К]*; пор. хазир.

хазых (-гы) жердина, паля, кіл, кілок, жердка *СБ, СМ-СГС*; хазых хах-забивати кілок *Г*; пор. Дэмирхазых.

хазыхла-прикріпити до кілка, укріпити кіллям, кілками, палями, посадити на палю *О, К*.

хазыхлат-спон. *О, К*.

хазайка хозяйка, господиня, жінка *Б*.

хазайкалых эт-виконувати жіночу, хатню роботу *Б*.

хайль згодний *СБЧ*; пор. кайиль, хайил, хайиль, хайл, хайль, хайыл.

хайп пропащий *СБЧ*; пор. айб эт-, айип, айыб эт-, айып, ғайыб, ғайып, хайип, хайып.

хаире люб'язний, ласкавий, милостивий *[Г]*; хаире *каи хаирη-тоиєтi о Κυριος μετα συ* милостивий і милосердний господь з тобою *[Г]*.

хай який, котрий; як *НМ, Б*; хай отурус? як ся маеш? *НМ*; хайы котрий з них *Б*; *пор.* хайы I.

хайа I скеля, кам'яна брила, крижина; сениц йерине хайа-таш йаратылғай әди — чолмадым өгүзлер элькелерин хашыр әдилер краще замість тебе було б створено скелю — принаймні воли чухали б об неї холки *СБЧ*.

хайа II де, куди *ВН, СБ, У*; хайа да боса де-небудь, десь, кудись *НБС*; хайа жыйын жыйылий, анда де збирається гуляння, там *СБ*; хайа хойдум мен аны? куди я його поклав? *СБ*; хайа т'етис? куди йдеш? *СБ*; хайда де, куди *ВН-У*; хайалардан з яких місць, звідки *СБ*; *пор.* хайда, ханда.

хайажых крижинка *К*.

хайал примара [*Г*]; шейтан хайалы диявольська мара [*Г*]; *пор.* хейал, эал I.

хайалы скелястий, із крижинами *О, К*.

хайалыскелясте місце, згромадження каміння *СЛ, СГ*.

хайан звідки — недалеко порівняно з хайдан *СБ*; хайан да боса звідки-небудь, звідкись *НБС*; *пор.* хайдан, хайы II, хайын III, хандан.

хайачых маленька скеля *О*.

хайван тварина [*Г, М*]; *пор.* айван.

хайвар кав'яр, риб'яча ікра *О*; *пор.* хайвар.

хайваржы фахівець, що добуває, готує й продає риб'ячу ікру *О*.

хайварлы з риб'ячою ікрою *О*.

хайгы турбота [*М*]; *пор.* хайғы.

хайғана яешня *К, СГС*.

хайғанах яешня *СБ, П*.

хайғы журба, турбота, клопіт *СБ, У, К*; не хайғыға батмышын? чим журишся? *СБ*; *пор.* хайғы.

хайғысыз безжурний, безтурботний, безклопітний *Г, СГ*.

хайда де, куди *ВН-У*; хайда т'етэс? куди йдеш? *Б*; хайда айляндырдың — анда айляный куди повернув — туди він і пішов *П*; хайда атэш түшей, анда йанай де вогонь упаде, там і горить *Б*; хайда бардың? хайдан т'ельдиң? хайда т'етәжекси? куди ходив? звідки прийшов? куди підеш? *Б*; хайда да боса будьде *СМ*; ишлей алай йердә, хайда алы бар алмаға өзне працюе в такому місці, звідки можна брати собі *СМ*; мен наз олайым сеэн хысайахлы, хайда ме-эм холларым йохтур? як я стану тобі за дружину, коли в мене немає рук? *Б*; хайдадан т'елис? звідки йдеш? *НМ*; *пор.* хайа II, ханда.

хайдан звідки *ВН-У, К*; хайдан т'ележекси? звідки ти йдеш? *Б*; хайдан алдың ону? звідки ти його взяв? *У*; т'ельдик өзү ветанымызға, хайдан чомах т'ет'ен мени хьдырмаға ми прибули в нашу вітчизну, звідки чумак пішов мене шукати *Б*; *пор.* хайан, хайы II, хайын III, хандан.

хайдант'и звідки родом, походженням *О*.

хайдат'и у якому місці знаходиться *О*.

хайий лишасться *СЛ*; *див.* хал.

хайил згодний *СБ*; хайил болбути згодним, погоджуватися *СБ*; *пор.* кайиль, хайль, хайиль, хайл, хайль, хайыл.

хайиль (хайли) згода, згодний, задоволений *СБ, СМ, Г, К*; хайиль бол-/ол-бути згодним, погоджуватися, згоджуватися *ВН, СБ / Г, К*; хайли болса якщо буде його згода *У*; хайиль эт-погоджуватися, давати згоду *СБ, СМ, К*; көк не йавғанда йер хайиль этмеген хіба земля не при-

ймає того, що падає з неба?
СБЧ; *пор.* кайиль, хаиль, хайил, хайл, хайль, хайыл.
 хайильлен- погоджуватися *О*.
 хайильлендир- *спон. О*.
 хайильли згодний *О*.
 хайильлик згода *О*.
 хайильлы згодний *К*.
 хайильлых згода *К*.
 хайильлыхсыз незгода *К*.
 хайильсыз незгодний *О*.
 хайильсызлых незгода *О*.
 хайип втрата, зникнення, пропаша, щезання, згубний, пропаший *СБ, О, Б*; хайип бол- зникати, щезати *О*; хайип исан пропаша людина *СБЧ*; хайип эт- втратити, губити *О*; *пор.* айб эт-, айип, айыб эт-, айып, ҕайыб, ҕайып, хаип, хайып.
 хайиплен- зникати, щезати *О*.
 хайипли зниклий, щезлий *О*.
 хайипсын- сумувати по кому *О*.
 хайиш ремінь *СМ*; *пор.* хайыш.
 хайка [=хакики] справжній, істинний *[Г]*.
 хайл згодний *СБ, СЛ, М, СК*; хайл ол- бути згодним, погоджуватися *СБ, СЛ, М, СК*; хайл эт- давати згоду *СГ*; *пор.* кайиль, хаиль, хайил, хайиль, хайль, хайыл.
 хайли значний, чимало *[Г]*.
 хайль згодний *СМ-СК*; хайль ол- бути згодним, погоджуватися *СМ-СК*; Ашых Ғариб тә хапусна отруй, диннений оларын айтханнарын: хайсы нас хайль олуй Ашых Ғарибт'е т'ельмед'е Аших Ғаріб стоїть за дверима, слухає, котра з них і як погоджується піти за нього *Б*; хызым хайль олса, аман верим якщо моя дочка згодна, віддам зразу *СК*; хайль оса якщо він згодний *У*; хайль эт- давати згоду *СМ, У, СГ*; *пор.* кайиль,

хайль, хайил, хайиль, хайл, хайыл.
 хайляр (<халыйляр) лишаются *Б*; *див.* хал-.
 хаймах вершки, сметана, пряженасметана, ряжанка, збиті вершки з цукром *ВН, СБ, СМ-К*; хаймах йағы вершкове масло *О*; хавун хаймах згущене молоко *К*; чий хаймах вершки, сметана *К*.
 хаймахла- заправляти сметаною, ряжанкою *О, К*.
 хаймахлан- утворюватися сметані, бути ласкаво прийнятим *О, К*.
 хаймахландыр- *спон. О*.
 хаймахландырт- *спон. О*.
 хаймахлат- *спон. О*.
 хаймхлаттыр- *спон. О*.
 хаймахчичеги бот. ромашка *Г*.
 хаймахчы ласий до сметани, ряжанки *О, К*.
 хайн *див.* хайын *І*.
 хайна свекруха *СБ, П, НКД*; *пор.* кайнана, хайнана, хайняна, хайын *І*.
 хайна- кипіти, вирувати, бурхати, нуртувати, бурлити, шумувати, клекотати, клекотіти, гарячитися, збуджуватися, нервувати, злитися *ВН-Б, К, М, СК*; ханымыз хайнай проливається наша кров *СБ*; хайна, меним хазаным, алты ай, бах, мисафирим, йеди ай кипи, мій казане, шість місяців, очікуй, мій гостю, сім місяців *СБФ*; *пор.* хайня-.
 хайнав кипіння *О*.
 хайнавлы кип'ячений, проварений *О*.
 хайнаға старший шурина, шуринок, швагер *К*; *пор.* хайын *І*.
 хайнал- бути кип'яченим, звареним *О, К*.
 хайнана свекруха, теща *ВН, СБ, СМ-У, СЛ-СГ*; *пор.* кайнана, хайна, хайняна, хайын *І*.

хайнат- кип'ятити *СБ, СМ-У, К, СГС*.

хайната свекор, тесть *СБ, П, БТ, К*; *пор. хайын I*.

хайнатыл- кип'ятитися *О, К*.

хайнатым заварка *О*.

хайнах 1. киплячий, вирующий, кип'ячений, варений; хайнах сув кипляча вода, окріп, кип'яток *СГС*. 2. окріп, кип'яток *СБФ*.

хайнаш- кип'ятитися, зварюватися (про скисле молоко), нерувувати, гарячкувати, гніватися, метушитися, хвилюватися *О, К*.

хайнаштыр- *спон. О, К*.

хайны *див. хайын I*.

хайня- кипіти *Г, СЛ*; *пор. хайна- хайняна* теща, свекруха *Г-К*; хайнянаан эн ийисиндэн душник йапарлар із найкращої тещі, свекрухи роблять душника *СЛ*; *пор. кайнана, хайна, хайнана, хайын I*.

хайпыш-майпыш косо-криво *БТ*. хайр эт- допомагати, давати результат *СК*.

хайрет I благо *[К]*.

хайрет II подив *[Г]*; хайретэ т'ельдивуватися, захоплюватися *[Г]*.

хайрсызларынен: стэфанос эттилер ве чох зиннетинен ве ғайыр хайрсызларынен (=хайыр сазларынен) / сазларылан і повінчали з великою пишнотою і гарною музикою *[К/Г]*.

хайсы який, котрий, хто з них *ВН-У*; хайсы коп ишлей? хто з них більше працює? *СБ*; бар жук, хайсы йер чине отруй є жуки, котрі сидять у землі *П*; хайсы табай, она берийлер хазанмаға йемиш хто знайде, тому дають у винагороду ласощів *СМ*; раст'елий о тэрек, хайсын о түзетт'ен натрапляє на те дерево, що вона його поправила *СМ*; падшахлар махтаныйлар,

хайсынын гүзель атлары бар царі вихваляються, у кого з них кращі коні *Б*; хайсы бир хтось *ВН*; хайсы бир якийсь, котрийсь *ВН, СМ*; хайсы бир сағат хадар на якусь годинку *ВН*; хайсы бир пұсұр ший якась погана справа *СМ*; хайсы йердэ де, в якому місці, куди *О*; хайсы йердэн звідки *О*; хайсысы котрий з них *О*.

хайсы т'и котрий *СМ*; бахша бир адам, хайсы т'и йүрүтүй інша людина, та, котра керує *Б*; дәре йағасна тохтаған чумақлар... баздырйаннар, хайсылар т'и йүрүйлер алайы падышахлыхны біля яру зупинилися чумаки... купці, котрі їздять по всіх країнах *Б*.

хайт- (хайтый) повертати назад, повертатися, вивертатися; хайта-хайта повторюючи, повторно, знову і знову *СБФ*; хайтмаз йол незворотна дорога *СЛ*; холу хайтсын шоб йому руки повивертало *СБ*; хайтыш т'ель- повертатися назад, приходити знову *СБ, П, Г*; мен андан хайтыш т'есем якщо я звідти повернуся *Б*; т'ери хайт- повертатися назад *ВН, П, Б*; хайттлер т'ери вони повернулися назад *ВН*; хайтхан т'ери повернувся назад *Б*.

хайта навпаки *НКД, СГС*; бала мана ичтэ дэ мишат этмей, о маа, хайта, эгленже дитина мені зовсім не заважає, вона мені, навпаки, за забавку *СГС*; хайтадан знову, повторно *Г, К*.

хайтан шнур *ВН, Б*; хайтан хаш брови шнурочком *Б*; йыбрышым хайтандан йалын д'еректир грива, напевно, з шовкового шнура *СЛ*.

хайтар- повертати, завертати, відгортати, відгинати назад; йери- йе хайтар- повертати назад *К*.

хайтарма хайтарма — урумський груповий танець.

хайтармахсыз незворотний *О*.

хайтарт- примусити повернути назад, завертати *ВН, О, К*.

хайтарыл- бути повернутим *О, К*.
хайтарыш повернення, відповідь *О*.

хайттырыл- бути поверненим *О*.
Хайтул *прізви*.

хайтыв повернення *О*.

хайтывсыз незворотний, безповоротний *О*.

хайтыш повернення *О*.

хайтыш- повертатися разом, кілька разів *О, К*.

хайы I котрий (з них) *Б, СК*; хайы үйд'е отрус? у якій хаті ти мешкаєш? *НМ*; хайы оларын араларындан гүзель? котрий з них є найкращим? *Б*; хайы кōйдән сен? із якого ти села? *СК*; т'еменежи т'и, хайы чальный т'емене скрипаль — той, що грає на скрипці *СБ*; *пор. хай*.

хайы II де, звідки, куди *ВН-П, У*; хайы билийси? звідки знаєш? *СБ*; хайы даан стēs, анда т'етийлер ідуть де завгодно *П*; хайы т'иттиң сен бу урба блен? куди ти пішла в цьому платті? *СБ*; буз сне, хайы буз йылым-йылым этий, йалтрай на льоду, де лід виблискує, блищить *СМ*; хайы той, анда йырлайлар де весілля, там співають *СМ*; *пор. хайан, хайдан, хайын III, хандан*.

хайыл згодний, задоволений *П, СМ, Г-М*; она да хайыл згоден і на це *Г*; мен сана хайылым я з тобою згоден, я тебе прощаю *СЛ*; хайыл бол-/ол- *ВН, СМ / П, Г, М* погоджуватися; *пор. кайиль, хаиль, хайил, хайиль, хайл, хайль*.

хайыллых (-ғы) згода *СЛ*.

хайын I (хайны) свекор, тесть, сват; хайын аға дiвер, шурин,

швагер, шуряк *О*; хайын ана теңа, свекруха *О*; *пор. кайнана, хайна, хайнана, хайняна; хайнаға, хайната*.

хайын II *бот.* береза *Г*; хайын ағач береза, ясен *СМ*; хайын тәрек *бот.* ясен *НМ*; *пор. аххайын, харахайын*.

хайын III звідки *СБ, СМ*; хайын шиттиң бу йырың? де ти почув цю твою пісню? *СБ*; хайын т'елис? звідки йдеш? *НМ*; *пор. хайан, хайдан, хайы II, хандан*.

хайыш (-бы) втрата, зникнення, щезання, згубний, гиблий *ВН, СБ-Б, Г, М*; хайыш мұшқұль дәрде дұштұм мене спіткали тяжкі, згубні муки *[СК]*; хайыш бол-/ол- пропадати, гинути *ВН, СБ, СМ / Б, [К], М*; хайыш болсах якщо загинемо; хайыш болайых загинемо *ВН*; атайым өзүм дәрйаға да хайыш олайым кинуся-но я в річку й загину *Б*; сорма хайыбы нетәйим? чи не розгніваю тебе, запитавши? *СБ*; сорма хайыбы олмаз запитати не гріх *СБ*; сорма хайыш олмасын чи можна спитати? *Б*; веран хайыт (=хайып) чөлү чине мезарымы печатлатсын у дикому гиблому полі нехай запечатають мою могилу *[СМ]*; хайыш эт- занашати *Б*; не бар не йох, епсин дә хайыш етийлер нищать усе, що є *Б*; *пор. айб эт-, айип, айыб эт-, айып, ғайыб, ғайып, хаип, хайип*.

хайыр I добро, добрий, щасливий, благословенний *СБ, Г*; користь, вигода, бариш *О*; хайыр бол будь здоров *О*; хайыр т'емеди на добро не вийшло *Г*; хайыр еклисе гарний храм *[Г]*; хайымызның оғу хайыр у нас гарне подвір'я *СБ*; бабанын хайыры жойулсун батькові твоему ковiнька — хай пропаде доб-

ро твого батька *К*; *о бек беним дайымдыр, эр эвлادی хайырдыр той вельможа мій дядько, усі його діти в порядку СК*; хайыр ола хай буде на добро (коли хто чхне тощо) *Г, СЛ, СГ*; хайыр ола да д'ельди четэ, ачылды гөзлери діло добре закончилось, очі прозріли *СК*; бир хайры/ғайры йере варайым ки, хайырым чох ола піду-но я в інше місце для мого більшого добра [*К/Г*]; хайыр эт- давати добрі результати, бути корисним *О*; хайыр эт, дэнизге ат, халх бильмесе, балых билий зроби добро й кинь у море, якщо народ не визнає, визнає риба *СБФ*; ахшам хайыр *П*, ахшамларыңыз хайыр олсун *СЛ* добрий вам вечір, доброго вечора; саба(ңыз) хайыр *СБФ, СМ*, сабах/сабалар хайыр (о)лсун *Г-К* доброго ранку; абетиниз/ахбетиниз хайыр олсун/осун і вам усього найкращого *Г/СМ*.

хайыр *II* хитрощі [*Г*]; шейтаным хайыр хитрощі, витівки диявола [*Г*]; *пор. шер.*

хайыр *III* інший, крім, окрім *П, [Кб.]*; хайыр түрлү інакше [*Кб.*]; ахчадан хайыр окрім грошей *П*; сендэн хайыр крім мене *У*; сендэн хайыр эпси дэ т'етт'еннер крім тебе, усі пішли *БТ*; ондан хайыр крім нього *К*; бабамдан хайыр крім мого батька *СК*; *пор. айры, айрый, айыр, айыры, ғайры, ғайыр, ғайыры, кайры, кайыр, кайыры, хайыры, хары II.*

хайыр *IV* ні, немає *СМ, [М]*.

хайыр- *I* гнути, нагинати, нахилляти, відламувати, відчахувати, віддирати *ВН, СБ, СМ, СК*; бой-

ну хайыр- нагинати шию *СК*; жель хайыхны хайырый вітер нахилляє човен *СМ*.

хайыр- *II* дбати [*Г*]; хеласлыгымыз ичүн хайыралым подбаймо про своє спасіння [*Г*].

хайырла- вітати, поздоровляти, бажати добра *О, К*.

хайырлан- бути привітаним *К*.

хайырлат- давати обіцянку, обітницю *О*.

хайырлаш- доходить згоди, домовлятися *О*.

хайырлаштыр- *спон. О*.

хайырлы вигідний, корисний, прибутковий *О*.

хайырлых на добро, на користь *К*; хайырлых осун хай піде на користь *К*.

хайырсыз невідгідний, невдалий *О, У, К*; не хайырсыз сағатта чыхтым йа бен йоллара несприятливої пори я вирушив у дорогу *У*.

хайырсызлан- ставати гіршим *О*.

хайырсызлых ницість, підлість, мерзота *О*.

хайырлы благословенний *СЛ*; хайырлы саатта олсун у час добрий *СЛ*.

хайырсыз недобрий, лихий *СЛ*; хайырсыз йеже лиховісна ніч *СМ*; хайырсыз сағат лиха година *У*; хайырсыз хал- лишитися в нещасті самому *СМ*.

хайыры інший, інакший, крім, окрім *О, [Г, К, М]*; ондан хайыры крім нього *О, К*; *пор. айры, айрый, айыр, айыры, ғайры, ғайыр, ғайыры, кайры, кайыр, кайыры, хайыр III, хары II.*

хайырыл- відхиллятися *БТ*.

хайырым турбота, опіка, дбання, допомога [*Г*].

хайысы якій, котрий *СЛ*; хайысы вар эдин ось якій ти, виявляється *СЛ*.

хайыт *див.* хайыш.

хайыф шкода, жаль, прикро *СБФ*.

хайых (-ғы) 1. кривий, косий *СМ*.
2. крайка, пояс із тканини, косинка *СМ, СГ*. 3. човен; *пор.* хыых.

хайыхчы човняр, перевізник *О, Б, Г, К, СК*.

хайыш ремінь *СБ-СМ, Г-СГ*; хайыш бетли ремінна морда *СЛ*; хайыш хушах ремінний пас *СБ*; көпеин хайышы ошийник для собаки *Г*; титревүч хайыш повід із собачкою, заціпкою *К*; шайтан хайыш шкіра навколо нігтя *СБ, Г, СГ*; *пор.* хайиш, *див.* өзекхайыш.

хайышчы ремінник, шорник *О*.
как право, закон, справедливість, справедливий, праведний, істина, правдивий, платня [*Г, М*]; каклан по закону, по правді [*М*]; как тарафындан по справедливості [*Г*]; как шераат күнү день праведного суду [*Г*]; как шераатчы праведний суддя [*Г*]; как аллах істинний бог [*Г*]; как иман істинна віра [*Г*].

каклаштыр-змушувати розплачуватися [*М*].

хал стан *ВН, [М]*; бу халдайым я в такому стані [*М*].

хал- (халый; // халий *СБ, СЛ*; хайий *СЛ*) 1. лишатися, залишатися, відставати, втрачати; заспокоюватися; халажах түбүне буде переможеним *ВН*; халған ишке хар йавай на полишену роботу падає сніг *СБЧ*; халий маңа залишиться мені *ВН*; чыхты өке — г'етти баш, халды өке

— хайда баш? розгнівався — злетіла голова, заспокоївся — де голова? *СБА*; а штэ ондан халды да уланын хасталығы і відтоді хвороба облишила хлопця *У*; саңа мы халды мы бени йаманнамаға? чи ж тобі мене ганити? *У*; көз(лер)индэн халды вона втратила очі *Г*; ардына хал-лишатися позаду *СГ*; ардындан хал-відставати від кого *СК*; халанлары решта з них [*Кб.*]. 2. *допом.* дієсл., *передає* завершено дію; бала байылды халды дитина знепритомніла *К*; бузлаған халған він замерз *У*; гөрмейен халды не помітив [*СБ*]; дарылған халған порозповзалися *Б*; д'еберип халыңыз шоб ви повиздыхали *СГ*; жыйылыш хал-зібратися *Б*; йайылған халған він розлігся *Г*; йиберильд'ен халған він розбестився *СМ*; йухлады халды він заснув *Г*; йухлай халый остаточно засинає, зовсім помирає *П, СМ*; йыхылды халды йердэ вони попадали на землю *У*; көрмейип халды він не побачив *ВН*; ташланыш халған покинутий *СМ*; чүрүп халсын андаче нехай він там згниє *Б*; *пор.* кал-

хала-складати, споруджувати, влаштуувати, розкладати, обкладати, облицьовувати, обличковувати, личкувати *У, К*; хуйу ташха хала-обкладати колодязь камінням *К*; атэш/от хала-розкласти вогонь *У*; собайы хала-накласти палива й приготувати піч до розпалювання *К*. халабалык колотнеча [*М*].

халабалых скандал, суперечка, сварка, колотнеча, веремія, метушня, юрба, юрма, натовп *СБ*,

СМ, К, СГС; бу халабалыхка ни тапмага болий? що можна знайти серед такого безладу? *НБЕ*. халабалыхла- скандалити, сваритися, галасувати, галдикати, метушитися *О, К*.

халабалыхлаш- *сп. О, К*.

Халабузар *прізв.*

халав накладання палива перед розпалюванням *К*.

Халажы *прізв.*

халай олово, олов'яний *СБ, О, Г*. халайжі *Г*, халайжі *СБ, О* лудильник.

Халайжі *прізв.*

халайла- лудити *О, Б, СК*; хашығым халайладым я полудив свою ложку *СК*.

халайлан- лудитися *О*.

халайлат- *спон. О*.

халайлаттыр- *спон. О*.

халайли з оловом, покритий оловом; хамчин сапу/ужу халайли пужално оздоблено оловом / на кінці батога олов'яний наконечник *У, К/СГ*.

халайлы лужений *О*.

халайля- лудити *Г*.

халан- складатися, розкладатися, бути складеним, розкладеним *О, К*.

халат канат *[Г]*.

халат- *спон. О, К*.

Халатлы *прізв.*

халаттыр- *спон. О, К*.

халач калач — вид круглого плетеного пирога, бублик *СБ, СМ, Б, СЛ*; бурма халач плетений калач *Б*.

халаш- *сп. О, К*.

халаштыр- *спон. О, К*.

халва халва — ласощі зі смаженого борошна з медом *ВН, СБ, СМ, СЛ*; тэль халва *див. тэль*; *пор. алва*.

халдыр- І залишати, лишати, покидати, відкладати, затримувати, відривати, не давати змоги;

приховувати; о бизни ач халдырмаз він нас голодними не залишить *Б*; коп иштэн сени халдырдым я надовго відірвала тебе від роботи *ВН*.

халдыр- ІІ піднімати, підіймати, підводити, здіймати, підносити *[ВН, У, Г, СГС], М, СК, [КБ]*; халдырдығы хадар скільки міг підняти *[Г]*; халдырып аттым өлүсүнү я підняв і викинув його мертве тіло *[Г]*; баш халдырповставати, підіймати голови *[Г]*; эль халдырып дува этсем якщо здійму руки й помолюся *[У]*. халдырт- змусити залишити *О, К*. халдырыл- бути залишеним *О, К*. халдырых зайвий *О*.

хале туалет, нужник *О, БТ, СЛ, К, СГС*; бох халеси неохайний туалет, нужник *СЛ*; *пор. ғале, ғали, ғели*.

халем І перо для писання, ручка *СБ, Б, Г, СЛ, СГ, [М], СК*; халем билен чекильмиштир хашлери пером підведені її брови *[СБ]*; хашлери вар халем чатма брови в неї зрослися, мов намальовані *[М]*; халем бота гарна постава, ладний стан, струнка фігура *Г*; *пор. калам*.

халем ІІ образ *[Г]*; халеме т'ель-приймати явний образ *[Г]*; аллах халеми т'ельмез ер йердә скрізь, де образ бога не відкривається явно *[Г]*.

халем ІІІ справді *К*; йа о халемдэн чох ашай ны? а насправді хіба він багато їсть? *К*.

халеп (халеби) стайня *СБ*.

халера холера *СБ*.

хализ тут же *Б*; *пор. халис*.

халип колодка, форма, модель, копил *СБ*; халипке ал-натягати на копил *СБ*; бир халипйе болуп будучи однієї думки, будучи згодні між собою *ІІ*; *пор. халул, халып*.

халис 1. справжній, дійсний *Г, СК*; халис евллад справжній син [*Г*]; "Арзылен Ғамбер" — бу халис масал, штә "Арзу й Ғамбер" — це справжня казка *СК*. 2. зараз, зразу, якраз *СБ, Б-СГ*; бу туфлялар маңа халис ці черевикі якраз на мене *НБС*; базар күнү хализ якраз у неділю *У*; халис халхны жыйайлар энди уже якраз збирають народ *У*; халис дәрменд'е харшы т'елийлер саме під'іздыть до млина *Б*; туттуғу йолум халис шу Тифлиздәдир мета моєї подорожі саме цей Тифліс *СЛ*; *пор.* хализ.

халлы кривавий *СБ*; *див.* хан *І*. халма залишений, який лишився *СГ*; эски заманнардан халма що лишився з давніх часів [*Г*]. халош *І* галоша *СБ, Б, Г, К, СГ*. халош *II* холоша *Г*.

халпазан опецок, карапуз, теле-сик — повна дитина *К*; шахрай, ошуканець, негідник *О*; *пор.* калпазан.

халпах (-ғы) капелюх, шапка.

халпахчы шапкар *О*.

халпахчылых шапкарство *О*.

халтра- тремтіти, дрижати, труситися, битися, колотитися, тріпотіти, хвилюватися, тривожитися; халтрар йўрек серце заходиться *СБ*; сипирт'е дә халтрай навіть віник дрижить *СЛ*; хорхудан халтра- тремтіти від страху *БТ*; хорхудан тәним халтрады мое тіло тремтіло від страху *К*; *пор.* халтыра-.

халтравух тремтячий, дрижачий, тряский, мерзляк *К*.

халтравухлу тремтячий *К*.

халтравухлук тремтіння *К*.

халтрат- трясти *У, К*.

халтраттыр- *спон.* *К*.

халтыра- тремтіти, дрижати, труситися; йўред'им халтырай мое серце тремтить *ВН*; йўреги ба-

лых т'ибик халтырай серце в нього б'ється, як риба *СБФ*; *пор.* халтра-.

халтырав тремтіння *О*.

халтыравух тремтячий, дрижачий, тряский, мерзляк *О*.

халтыравухлук тремтіння *К*.

халтырат- трусити, трясти, колотити *О, К*.

халтыраттыр- *спон.* *О, К*.

халтыр-халтыр халтыра- тремтіти, дрижати всім тілом *II*.

халуп колодка, форма, модель, копил *О, Г, К*; *пор.* халип, халып.

халупла- натягати на копил, на колодку, розправляти *О, К*.

халуплан- набувати форми *О, К*.

халупландыр- надавати форми *О, К*.

халупландырт- *спон.* *О, К*.

халуплат- надавати форми *О, К*.

халупсуз без форми, без колодки *О, К*.

халупчу копильник, колодочник, майстер робити форми, колодки, копили, моделі *О, К*.

халх народ, люди, населення, людина *ВН-У*; алай халх жыйылды зібрався весь народ *У*; биз халхтайы хошулмамыз халхка ми не приєднуємося до людей, як інші люди *Б*; бизим халх барған шийерд'е один із наших людей подався до міста *СМ*; халх көзү чужі очі, людські очі *ВН*; халхка чых- вийти в люди *СМ*; урум халхы урумський народ, уруми *Б*; *пор.* алх.

халх- вставати, підійматися, зводитися, зніматися, здійматися; халхмаз олдун, назлы йарем ти вже ніколи не встанеш, мій милий *У*; халхып тур- вставати *О*; абдрап халх- зіскакувати *СЛ*; отруп халх- присідати *СЛ*; *пор.* калк-.

халхлых народність, властиве народові *О*.

халхын- підводитися *О*.

халхых піднятий *О*.

халхьш- підніматися, здійматися, підводитися *О*.

халын товстий; халын аґач товсте дерево *СМ*; халын дувар товста стіна *СБФ*; халын йип товста нитка *СБ*; халын тэри товстошкірий *НБЄ*; халын хафа твердолобий, тупоголовий *СК*; халыны эт'и пармах воно завтовшки з палець *К*.

халын- залишатися, позалишатися *НМ*; кишилер ольнўп т'етилежек, тўркўлери халынажах люди повмирають, а пісні їхні залишається *НМ*.

халынла- робити товстим *О*.

халынлап- товстіти, товщати, повнішати, товстішати *СБ, СМ*.

халынлат- робити товстим *О*.

халынлаттыр- спон. *О*.

халынлапш- товстішати *О*.

халынлапштыр- спон. *О*.

халынлых товщина, товстота *ВН, О*.

халыннан- товщати, товстіти, товстішати, повніти *СЛ-СГС*.

халыннандыр- спон. *К*.

халыннат- спон. *К*.

халыннаттыр- спон. *К*.

халыннаттырт- спон. *К*.

халынных товщина, товстота *К*.

халып колодка, форма, модель, копил *ВН, Б, Г*; эт'и халып бир однакові, як дві колодки, — обоє рябоє *Г*; пор. халип, халуп.

халых відсталий *О*.

халыш- відставати разом *О*.

хальб серце [*М, Кб.*]; пор. ґалиб, ґалип I, кальб.

хам йе- журитися, сумувати *СК*.

хама палаш *ВН, К*; вид мітки на вусі вівці (див. шан) *У, К*; керата урдум хамайы я ударив коня палашем [*ВН*].

хама- відчувати оскому *О*; тишлери хамады він набив собі оскому *О*.

хамаз якийсь служитель, можливо, донощик або наглядач [*Г*]; иллем ол каленин бир хамазы вар иди, олара дэр ки: "сизе сойлейим, нечўн аламадыныз бу калейи; каленин тўбўндэ бир еклизе вардыр Архангелозун адына; орайа варырлар дува этэрлер аллага; онун ичўн аламайсыныз" і при тій фортеці був якийсь служитель, він їм сказав: "я вам поясню, чому ви не змогли здобути цієї фортеці; під фортецею є церква в ім'я Архангела; вони туди ходять і моляться богіві; через те ви не здобули" [*Г*].

хамазлык эт- ображати, кривдити [*М*].

хамала- мацати, нападати *ВН, Г*; хамалап ал- хапати *ВН*.

хамат- викликати оскому *О*.

хамаш- бути осліпленим яскравим світлом, відчувати оскому *СБ, Г-К*; бахан гўзлер хамашыр хто дивиться на нього, тому засліплоне очі *Г*; кўз хамашыр иди бахмайа очима неможливо було дивитися через сяйво [*Г*]; хамашыр дишим у мене на зубах виникає оскома *СЛ*; тишлери хамашты він набив собі оскому *К*.

хамаштыр- викликати оскому *К*. хамаштырт- спон. *К*.

хамашых осліплений яскравим світлом *О*; який набив собі оскому *К*.

хамашыхлы сліпучий, осліплюючий *О, К*.

хамашыхлых осліпленість світлом, сяйвом *О*.

хамґах бот. перекотиполе, курай, солянка *П, СМ, У-СЛ*.

хамиш очерет *ВН, П, У*; хамиш хулах гострі стоячі вуха (у коня) *ВН*; *пор. камыш, хамуш, хамўш, хамыш.*

хамишлет- дати зарости очеретом *СБ.*

хамле вагітний [*Г*]; хамле хал-завагітніти [*Г*].

хампа *бот. лопух СМ, Б-Г, К*; хампа йапрах *бот. лопух У*; *пор. ғампа, ғампезек, хампезек.*

хампалых зарості лопуху *О.*

хампезек *бот. лопух П*; *пор. ғампа, ғампезек, хампа.*

хамт слава [*Г*].

хамур тісто *ВН-У*; хамур аш локшина, куряча юшка з локшиною *СБ, СМ*; пельмені *П*; хамур бас-місити тісто *ВН, Б, У*; ачи хамур *СМ*, миңд'ен хамур *П* дріжджове тісто; бу хамурға бир хыл бар у цьому тісті є якась волосинка — тут щось не гаразд *СБА.*

хамурла- замазувати тістом *О.*

хамурлан- замазатися тістом *О.*

хамурлу в тісті, обмазаний тістом *О.*

хамурсуз без тіста *О.*

хамут хомут *О, К.*

хамутла- надівати хомут, хомутати *О, К.*

хамутлан- хомутатися *О, К.*

хамутландыр- хомутати, надівати хомут *О, К.*

хамутлат- *О, К.*

хамутлаттыр- *О, К.*

хамутчу хомутар, хомутник *О, К.*

хамут-манат капець, капут, кінець *У.*

хамуш *бот. очерет, тростина, рогіз, айр, куга СМ, Б, Г, СЛ, СГ-СК*; хамуш башлары памухлу качалки рогозу / волоті очерету пухнасті *СЛ*; хамуш хулахлары бир бирине чатылғы вуха в нього, як листочки очерету, торкаються одне одного *СК*; стам-

бух хамуш вид високого й товстого очерету *СМ*; хоға хамуш *бот. куга СМ*; *пор. камыш, хамиш, хамўш, хамыш.*

Хамуш гарама Очеретна балка *Г.* хамушлук зарості очерету, очеретняк, плавні *ВН, О, Б, К, СГ.*

хамўш очерет *СБ*; хамўш ўй очеретяна хата *СБ*; *пор. камыш, хамиш, хамуш, хамыш.*

хамчи батіг, пуга, хлист, малахай, нагайка; хамчи сапу кнатовище, батожище, пужално, пужак *СГ, СК*; катраллы/катранны хамчи намазаний дьогтем батіг *СБ/Р*; чонтух хамчи коротка нагайка з коротким пужалном — для вершників *СГ*; ао хойларны башладьлар хамчилер бе урмаға почали бити тих овець батогами *ВН*; хамчи урдум атыма я ударив коня нагайкою *СК*; күз т'елий — йалчи битирий ишин, хатраллай хамчисин, асай мыхка настає осінь — бідняк закінчує роботи, намазує дьогтем батога, вішає на цвях *СБ*; мен асайым хамчийи я повішу нагайку *Г*; хамчим астым бир чивд'є я повисив свого батога на цвях *У*; хамчим чети халайли наконецник мого батога олов'яний *У*; сен алай адам осаң, мўдэм дэ т'ест'ин тутмаға т'ерек, шоп сен т'ерекмеэн ший этмед'єйс, эп тэ хамчид'є тутмаа т'ерек якщо ти така людина, то тебе треба тримати жорстко, щоб ти не влазив у непотрібні справи, під батогом треба тримати *СМ*; *пор. хамчу, хамчы.*

хамчижи майстер, що робить нагайки, батоги *О.*

хамчиле- бити, періщити нагайкою, батожити *СБ, СМ, Г, К.*

хамчилен- бути побитим нагайкою, батогом *О, К.*

хамчилет- спон. *О, К.*
 хамчилеттир- спон. *О, К.*
 хамчилеш- сп.-вз. *О, К.*
 хамчилештир- спон. *О, К.*
 хамчилештирт- спон. *О, К.*
 хамчичик батіжок, нагаечка *СМ*
 хамчу батіг, нагайка *СК*; пор. хамчи, хамчы.
 хамчы батіг, пуга, малахай, нагайка, бич *СБ, СМ-СГС*; хамчы сапу кнутовище, батожище, пужално, пужак *СМ, Б-Г, К*; пор. хамчи, хамчу.
 хамыш очерет, тростина *СБ*; хамыш хулах гострі й прямі вуха (у коня) *У*; пор. камыш, хамиш, хамуш, хамүш.
 хан I кров; хандан аяхташ побратим *СК*; хан арасна т'ир дошкуляти, допикати *СБ*; хан йутковтати кров *СК*; долдурмасан, хан олур як не наллеш, буде кровна образа *СК*; вер бир су ичейим, өлүрүм — ханым олурсун дай мені попити води, бо якщо помру, будеш повинна в моїй смерті *СК*; хан тамары вена, артерія *Г*; хан ташы рубін *Б, СГ*; хан төк- проливати кров *Г*; ханым хайнай у мене кров кипить — я розгнівався, розпалився *СБ, К*; ханы хайнай він дуже закохався *О*; хан хардаш брат по крові; щирій товариш *О*; хан хус- блювати кров'ю *СК*; хан эт- мститися (на крові) *Г*; ханына т'ир- дістати до живого, дошкулити, завдати комусь великої кривди *Б, Г*; хара ханнар ахар ғарип йүректән чорна кров тече з мого серця *[Г]*; ах жид'ерим ал ханнара бойанды мої легені заливає червона кров *[СК]*; див. хантамур.
 хан II 1. хан *Г, СК*; ханым мій князю *[СК]*; хан Арзы пані Арзи *[СК]*; хан Эваз пан Еваз *[СК]*;

хан Эрас шаноблива назва річки Ерас *[Г]*.
 хан III заїжджий двір, караван-сарай *[Г]*.
 хан IV увігнутий бік бабки *ВН, Г, СГ*; тал-хан чевириль- перекидатися через голову *СГ*.
 хан- вгамовувати спрагу *У*; сув ичтим хана-хана я напився води досхоchu *У*.
 хана I де *ВН, СБ, О, Б, У*; т'ельлер: "йа хана?" — дій приходять і кажутъ: "а де він?" *У*; пор. ана IV.
 хана II ану, нумо *СМ, У*; хана, алт'ет меэм хызымы да ану, відвези й мою дочку *СМ*; хана, эпсимиз дэ хапуға? ану, чи всі ми вдома? *У*; пор. ана IV, кана, кане, хане II, ханы.
 хана- кривавитися, кровоточити *ВН, СБ, НКД, СГС, СК*; оун йарасы ханай у нього з рани йде кров *О, НКД*.
 ханама кровотеча *О*.
 ханат крило, махове перо; плавник; ханатларыны ачар әди він розпускав крила *Г*; балых ханатлары плавники риби *СМ*; ханатнен сипир- змітати крильцем *К*; ханаты сыных, бойуну бурух крила зламано, шию скручено — ні опори, ні надії *СБА, СМ*.
 ханат- побити до крові, викликати кровотечу, скривавити, виробити в кров *О, К*.
 ханатла- окриляти *О*.
 ханатлан- окрилятися, обростати маховими крилами, заробляти на життя самому *О, К*.
 ханатландыр- окриляти *О, К*.
 ханатландырт- спон. *О, К*.
 ханатлат- окриляти, дорошувати до самостійного віку *О, К*.
 ханатлатгыр- спон. *О, К*.
 ханатлаш- сп.-вз. окриляти, допомагати зіпнутися на ноги *О, К*.
 ханатлаштыр- спон. *О*.

ханатлаштырт- *спон. О.*
 ханатлы крилатий *О, К*; алты ханатлы серафим шестикрилий серафим *[Г]*.
 ханатсыз безкрилий *О, К*.
 ханатчых крильце *О, К*.
 ханги котрий *[М]*.
 хангыр- 1. зриватися, кидатися *Г, СЛ*; хангырып т'ит-перескакувати *Г*. 2. ламати *[Г, СГ]*; хангырмышым сазым я зламав свого саза *[Г, СГ]*.
 ханда де *Б, У, [СК]*; *пор. хайа II, хайда, ханда.*
 хандан звідки *Б*; *пор. хайан, хайдан, хайы II, хайын III, хандан.*
 хандиль лампадка, кадило *СБ*; *пор. кандиль.*
 хане I домівка, хата, будинок, приміщення, кімната *ВН, СБ, Б-СЛ*, шинок *[СЛ, СГ]*; підлога в приміщенні *О*; ханедэн хане-йе шаган учурдум я пускав сокола по кімнатах *Г*; йенди ханемиз наша власна хата *СБ*; уста Ғарибин ханеси хата маестро Ашиха Гаріба *СК*; йендим халдым хане-йе татлы шарап ичме-йе а сам я лишився в шинку пити солодке вино *[СГ]*.
 хане II ану *СМ*; хане, отур ашамаҒа ану, сідай їсти *СМ*; *пор. кана, кане, хана II, ханы.*
 ханет крило, крила, велике перо на крилах, хвості, махове перо *[ВН-СК]*; ханет ач-розправляти крила *[Г, СЛ]*; учма, харҒа, тутарым сени, ханетлериңи йулхарым сениң не літай, галко, спіймаю тебе, усе пір'я повискубую тобі *II*; *пор. ханат.*
 ханетли крилатий *[Г, СГ]*.
 ханҗер кинжал *СК*; *пор. Ғанҗер.*
 ханҗых сука, саміця собаки, вовка, зрадник, шахрай, підступна людина *О, Б, Г, К, СГ*; *пор. канҗык, ханчых.*

ханҗыхлых віроломність, зрадливість, зрадництво *О*; розпуста *К*.
 ханла- скривавити, викликати кровотечу, вимазати в кров *О*.
 ханлан- кривавитися, вимазатися в кров *О*.
 ханлат- *спон. О*.
 ханлаттыр- *спон. О*.
 ханлаттырт- *спон. О*.
 ханлы кривавий, скривавлений, повнокровний, міцний, сильний *ВН-СМ*.
 ханна- кривавити, викликати кровотечу *К*; кривавитися *НКД*.
 ханнан- кривавитися *К*.
 ханнат- *спон. К*.
 ханнаттыр- *спон. К*.
 ханнаттырт- *спон. К*.
 ханны у крові, кривавий, скривавлений, повнокровний, здоровий *Г-СК*; ханны йашлер токерим я литиму криваві сльози *[СК]*; аз ханны малокровний, немічний *К*; толу ханны повнокровний, здоровий *К*.
 Ханны тарама назва балки, хутора *Г*.
 ханраван скривавлений, увесь у крові *О, К*.
 Хансай *прізв.*
 хансыз безкровний, немічний, хирлявий, кволий *СБ, О, К*.
 хансызлан- втрачати кров *О, К*.
 хансызландыр- *спон. О, К*.
 хансызландырт- *спон. О, К*.
 хансызлых безкровність *О*, знекровленість, малокрів'я *К*.
 хансыра- кривавитися, стікати кров'ю *О*.
 хантамур вена, артерія *НМ, К*.
 хантар 1. безмін, ваги, терези *Г*, пружинні терези *К*; хантар терези пружинні терези *К*; алымсыз-салымсыз хантарлары не чўн тартарсыз? нащо ви тягаєте терези, якими ні зважити, ні

продати? [Г]. 2. *міра ваги* — 44 ока або 125 фунтів; *пор. кантар. ханчых* (-ғы) сука Г, СЛ; *пор. канжык, ханжых*.

ханы ану Г; *пор. кана, кане, хана II, хане II, ханы*.

ханыана свекруха, теща О; *див. хайнана, хайынана*.

хап I (хабы) покриття, шкаралупа, панцир, футляр, кришка, обкладинка СБ, СЛ; кишенья О; куль О; ◇ *бу йисанның/соймузның хабы тар* — т'ельгэни биле аш хотар цей наш родич сором'язливий — як тільки прийде, відразу насипай їсти СБА, СБЧ; *див. айаххабу, айаххабы, айаххап*.

хап II шматок, таблетка, пігуля, пігулка О.

хап- (хапай; хабай СМ) хапати, схоплювати, кусати, їсти, куштувати; *хаймах хаптым* я сьорбнув сметани ВН; *тутай хапайляр буну* ловлять його СБ; *хапай тутай харпуз хапае* кавун СМ; *аман хап тутайляр* відразу хапають СЛ; *анем сүтүн хапмышсын* ти пив молоко моєї матері, ти мій молочний брат СБ; *хапты алды* він схопив СК; *хапыңыз Арзынын колвасындан* покуштуйте колыва в ім'я Арзи СК.

хапа- зачиняти, закривати, покривати, накривати, заганяти СБ, У-СГ, СК; *хале хапа-* замкнути, поставити в сортир — у *шашках* К.

хапавлу заарештований Г; **хапавлу адамнар** арештант Г.

хапал оточення, облога О.

хапал- закриватися, зачинятися, потрапляти до в'язниці, бути зачиненим, закритим, ув'язненим СБ, О, У, К.

хапалу закритий, зачинений, в'язень, ув'язнений СБ.

хапалы зачинений СЛ, НКД, СГС. **хапама** покриття О, СЛ; **хапама курк** критий кожух СЛ.

хапан- закриватися, зачинятися, бути закритим, зачиненим О, СЛ; *дуттуғу ишлериниз хапанын бөгүн* щоб ви свої справи сьогодні ж припинили СЛ.

хапаных зачинений, закритий, замкнений, пасмурний, похмурий, темний О, К, [КБ.]; **хапаных ава** пасмурна погода К; **хапаных эв** зачинена, замкнена хата К.

хапардна за дверима К; *див. ард, арт, хапу*.

хапардына на задвірках СЛ, СГ. **хапартна Б, хапартына II, СМ** за дверима; *ишлед'ен балта хапартына туруй* сокира, якою працювали, лежить за дверима СМ; *див. хапу*.

хапат- зачиняти, закривати О, К; *звеліти зачинити* [Г].

хапаттыр- спон. О, К.

хапах (-ғы) кришка, заслона, заслінка, дверцята, ляда, віконниця; **хапах йап-** закривати кришкою Б, У; *бечке хапах* заслона до печі ВН; *көз хапах* СБ, У, К, *көз(үн) хапағы* Г, К *повіка, віко; пенжере хапах/хапағы* віконниця Б, У; *таван хапах* ляда горлиця У; *тиз хапах* колінна чашечка СБ, Г; *хуту йуварланған, хапағын булған* коробка котилася, із кришкою зустрілася СГ; *араба хапахланған* сора йолчок **ачылыый** після того, як віз перекинеться, багато шляхів відкриється НМ; *пор. хабах II*. **хапахла-** 1. закривати кришкою НБЕ. 2. перевертати, перекидати, звальювати ВН, СМ, Б, Г, К, СГ; *ур хапахла* збий (з ніг) СМ. **хапахлан-** падати, перевертатися П-У, СЛ, СГ.

хапахлы зачинений кришкою, лядою, з кришкою, лядою, панцирем *СЛ*; хапахлы баха черепаха *О*.

хапачых кришечка *Б*; див. хапах. хапйа у дворі *Г, СГ*; хапйа айлян-заходити до кого *СГ*; варды хапйа він прийхав до воріт *СЛ*. хапйу *Г, СК, хапйў СГ* зн. в. ім. хапу ворота, двері .

хапла- накривати, укривати, покривати, облицьовувати, облицьовувати, личкувати, обшивати *ВН-П*; хаплама тон критий сукном кожух *СБ*.

хаплав покриття, покривало, завіса *СБФ, О, К*; куркун хаплаву покриття кожуха *К*.

хаплан I тигр *К, СГ*; див. аслан-хаплан.

хаплан II критий, покритий *К*. хаплан- накриватися, покриватися, облицьовуватися, обшиватися, бути накритим тощо *О, К, [Кб.]*; хапланған курк критий кожух *К*.

Хаплан *прізви*.

хаплат- дати покривати *О, К*.

хаплаттыр- *спон. О, К*.

хаплу критий, який має покриття, кришку, панцир; хаплу тон критий кожух *ВН*; пиріжки зі свіжим сиром *СГС*; хаплу баха черепаха *СЛ*.

хаплу-хуплу бахалар різноманітні черепахи *СЛ*.

хаплы критий, який має покриття, кришку, панцир *О*.

хаплы-хуплу бахалар різні черепахи *Г, К*.

хапөгү подвір'я, двір *СМ, У-К, СК*; хапөгне у дворі *СМ, У-К, СК*; хапөгне чых- виходити у двір *Г*; хапөгүдән эчкисин алды у них із двору забрали козу *СМ*; хапөгүне у дворі *У*.

хапс эт-ув'язнювати *[М]*; пор. хапус.

хаптыр- дати взяти в рота, дати поїсти, пожувати *СК*; көкүс хаптыр- дати дитині грудь *К*.

хаптырға гаманець *О*.

хаптырт- *спон. О, К*.

хапу (*дав. в. хапйа; зн. в. хапуйу, хапйу, хапйў Г-СК*) 1. двері, ворота; ач хапйу відчини двері *Г*; хапу арасындан бах- дивитися крізь щілину прочинених дверей *Г*; хапу ач- відчиняти двері; хапу йап- зачиняти двері *СБФ, НМ, Б*; хапу өрт- зачиняти двері *НКД*; араба хапу ворота *Б, К*; эв хапу хатні двері *К*. 2. двір; хапу алдына у дворі *О*; хапу өгү *ВН, О, У, К*, хапун өгү *СМ*, хапунун өгү *НМ, У, К* двір, подвір'я; хапу өгне у дворі *О* (*пор. хапөгү*); хапу сибир- підмігати подвір'я *СМ*; хапу сне хомушу сусід через двір *Б*; сен чыхтын т'иттин бу хапудан дэ бу хапуйу бед'енмед'ен ти походиш із цього двору, і цей же двір тобі не подобається *Г*; хапуға у дворі *СМ*; хапуға отур- сидіти вдома *СМ*; йүрүйлер хапу хапудан ходять дворами *У*; о т'етмеди хапудан не відходив від двору *У*; т'етсин хапудан нехай іде з дому *Б*; хапудан чых- виходити з двору *У*; хапумузун өгү давул да зурна в нас у дворі бубон і кларнет *У*; айляный буларын хапусна забігае до них у двір *Г*; т'им хапусна т'ирий, о папаз болуй до кого у двір (кобила) зайде, той і буде попом *СМ*; бабаан хапусна отур- жити в батьків *К*; бирин хапусна да бармаз едлер ні до кого в двір не залазили *У*; варий бир падшаын хапусна айляный звертається до двору якогось царя *СГ*; ишлейим хапусна я працюю в нього при дворі *СГ*; хардашым хапусна эв йаптым мен у свого молод-

шого брата у дворі я збудувала хату *СК*; *пор.* капу, хапұ, хапы. хапудат'и який у дворі *Б*.

хапужу воротар, вартовий, сторож *О*.

хапулан- найматися на службу *О*.

хапуландыр- влаштовувати на службу, привчати до двору *О*.

хапулу з дверима, воротами, лядами; *хырх хапулу пөрүп* погріб із сорока лядами *СГ*.

хапурда- вирувати *О*.

хапус эт- [*М*]; *пор.* хапс эт-.

хапучу воротар [*Г*].

хапуш хапанія, захоплення *О*.

хапуш- хапати разом, виривати один в одного, гризтися *К*; *пор.* хабуш-.

хапушгур- дати змогу розхапати, розтягти *О*; нацьковувати собак один на одного *К*.

хапұ двері, ворота *СБ*; хапұ алдына у дворі *СБ*; хапұм урулду мені у двері постукали *СБ*; *пор.* хапу, хапы.

хапұсұз без дверей.

хапхан капкан, пастка *П, СМ, К*; сильце *О*.

хап-хара зовсім чорний *СМ, У, К*. хапхаралых *О*, хапхараных *К* суцільна темрява, тьма, пітьма, чорнота, глупа ніч.

хапхач прибивачка у ткацькому верстаті *Г*.

хапчух гаманець, ворочок, мішечок *О*.

хапы двері *ВН*; хапымызның өгү хайыр у нас гарний двір *СБ*; *пор.* хапу, хапұ.

хапын- підобідати, перекусити, поїсти нашвидкоруч, підхопити (завагітніти) *СМ, Б, Г, К*.

хапындыр- спон. *К*.

хапындырт- спон. *К*.

хапыньш- *К*.

хапыньштыр- спон. *К*.

хапыньштырт- спон. *К*.

хар сніг, сніговий, сніжний; хар йавай сніг іде *СБ-Б*; хар йаған — излер өртүльген сніг випав — сліди закрито *СГ*; хар оба сніговий замет, кучугура *НБС*; хар топу сніжка, грудка снігу *О*.

хара 1. чорний, темний, безпросвітний, поганий, злий; хара балчых чорна грязь *П*; хара ат простий кінь *ВН*; Хара дңиз Чорне море *О*; хара йўзлұ смаглявий на лице *Б*; хара кўнлер чорні дні [*СЛ*]; хара өгүз рядовий віл *СМ*; хара хабер сумна звістка *О*; хара көтәр-/көрсет- піднімати на жердині щось із одягу, шматину, скликаючи людей на обід чи подаючи інший умовний знак *К*. 2. земля, суходіл *СБ, К*; йер-хараға йўрмеген чана негодяща річ, нездатна людина *СБА*; тўптән хара жой- рвати землю з-під ніг, настирно нападати, не давати проходу *К*; хара истван смертний вінок *У*. 3. зіниця; гбзўн харасы зіниця *СГ*; *пор.* кара, хараз, харез, див. хап-хара, харакөз, харасевда, харатуруп, харахаш.

Хара *прізв.*

хараағач *бот.* берест *НМ, СБ*, в'яз *О*; *пор.* хараағач.

харабалых *іхт.* мин, минок *СМ*. харабаш ченець, чернець, монах; служниця, наймичка *О*.

харабашот *бот.* суховершки *БК*. Хараберюш *прізв.*; *пор.* Бўрўш. харабибер *див.* бибер.

харабоғаз жадібний, жаднюга, жадоба *Г*; харабоғаз хайалардан атай жадоба скидає зі скелі — жадібність губить людину *Г*.

харабоғдай *бот.* гречка *Г, К*.

харабөжек *ент.* жук-гноювик, жук-могильник *Г*.

Харабўрўш *прізв.*

харав догляд, нагляд *О*.

харавжы сторож, вартовий *О*.

харавла- очікувати, сторожити, стерегти, підстерігати, вартувати *О, Б, СГС*.

харавлан- наглядатися, доглядатися *О*.

харавлат- *спон. О*.

харавлаттыр- *спон. О*.

харавлу сторож, вартовий *П, У-СГ, СК*; харавлу дур- *СК*, харавлу отур- *У-СГ* стояти на варті, на сторожі; *пор. каравул, харавул*.

харавлух (-ғу) платня, належна за вартування *Г*.

харавсыз бездоглядний, безпритульний *О*.

харавсызлығ бездоглядність, безпритульність *О*.

харавул варта *ВН, СБ, М, СК*; харавул тут- охороняти *СБ*; *пор. каравул, харавлу*.

харавчи вартовий, сторож *Г*.

харағач берест *К*; *пор. хараағач*.

харадэңизли чорноморець *О*.

хараж наклеп *О*.

хаража 1. чорнуватий, смаглявий, темний *О*. 2. косуля *Г, К*.

Харажан *прізв*.

харажигер печінка *НБЄ, СГС*.

харажижер печінка *СБ, К*.

харажла- зводить наклеп *О*.

харажу косуля [*Г*].

хараз [*харайазы*] ыстван смертний вінець, вінчик — стрічка з початком 91 псалма, що кладеться на лоб померлому *Б*; *пор. хара, харез, харайазы*.

харайазы чорне письмо, нещасна доля, рок [*ВН*]; ах маңлайда харайазы башыма йаздылар мені на чолі чорним письмом написали мою долю [*ВН*].

харайемиш *бот. лавровишня Г, К*.

харайер чорнозем *У*; могила *О*.

харайол лихо, лихоліття, біда *О*.

харайүзлү 1. чорномазий *К*. 2. безчесний, безсовісний *О*.

харайылан *зоол. полоз Г*.

харақөген *бот. бодяк НБЄ*.

харақөз чорноокий; *бот. чорнобривці К*; харақөз хадыфе *бот. чорнобривці БК*; *пор. хадыфечичек*.

харала- чорнити, фарбувати в чорний колір *О*.

харалан- темніти, чорніти, фарбуватися в чорне *НМ, О, К*.

хараландыр- *спон. О, К*.

хараландырт- *спон. О, К*.

харалат- *спон. О, К*.

харалаттыр- *спон. О, К*.

харалаттырт- *спон. О, К*.

харалаш- *сп.-вз. О, К*.

харалаштыр- *спон. О, К*.

харалды темний силует, темна сільвета, постать, фігура, тінь, пляма, контур *О*.

хараллығ темрява, темінь, темнота, темний, темно *СБ*; авада думан зильдэн хараллығ надворі морок, чорніший за смолу [*СБ*].

харалты I тінь, темний силует *Г*.

харалты II двір *СГС*; харалты чине у дворі *СГС*.

харалы з чорнотою *О*.

харалых чорнота, морок *ВН, О*; харалых йежесине темної ночі [*ВН*].

хараман темний, смаглявий *О*; тохатлы хараман пелван сильний смаглявий богатир [*СК*]; *пор. Караман*.

Хараман *прізв*.

харангылығ темрява *СБ*.

харанғы темний *СБФ*.

харангылығ темрява, темнота, темінь *СБ*.

харанлик темрява, темінь, темний, темно *ВН*.

харанлығ темрява, темінь, темний, темно *ВН, П-У, М*; харанлығ йежесине темної ночі *П-Б*.

харанных темінь, темрява *Б*.

харанфиль *бот. гвоздика НМ, У, Г, СГ*.

хараных темрява, темінь, темно-та, темний, темно *СМ-СК*; хараных апус темна в'язниця [*Г*]; хараных аран темний сарай, темна конюшня *СЛ*; хараных йеже(си) темна ніч *У-К*; хараных йер темниця, в'язниця *СЛ*; хараных йере хойарлар посадыть до темної, до в'язниці *СЛ*; хараныхка затемно *Б*; зильдэн хараных темрява, чорніша за смолу [*Б*].

хараныхла- затемнювати *О*.

хараныхлан- затемнюватися, ставати темним, темніти, смеркати, бути темним *О, Г, К*.

хараныхлат- затемнювати *О, К*.

хараныхлаттыр- спон. *О, К*.

хараныхлаш- разом зустрічати темноту *О*.

хараныхлаштыр- спон. *О*.

хараныхлых темрява, темінь, морок, п'ятьма *О*.

харап зіпсований, зруйнований, розбитий, спустошений, змарнований, занапашений *СМ, СЛ, СГ-СК*; харап бол-ол-бути понівеченим, зруйнованим, спустошеним, змучитися, змарнуватися, занапашитися *О/Г*; ичер эдим мен шарап — олду алым харап пив я вино — занапашив здоров'я *СЛ*; харап олунду він занапашився *К*; харап эт-руйнувати, спустошувати, нівечити, марнувати *О*; стуну харап этти він понівечив увесь свій одяг *К*.

Хара-Павло *прізв*.

харапипер *див. пипер*.

харапичен *бот. пирій НБЄ, НМ, БТ, СЛ, К*.

Харапичен *прізв*.

хараплан- занепадати, занапашатися, нівечитися *О*.

харапных зруйнованість, занепад, зіпсованість, зіпсуття, занапашеність, знівеченість *О*.

харар- чорніти, темніти, меркнути, мерхнути, тьмяніти *У*.

харарла- обіцяти *Г, СГ*.

харарт- чорнити, затемнювати, псувати *СМ, Г, СЛ, К*.

харарттыр- спон. *О, К*.

харасабан рілля, оранка на зяб, чорний пар *О, К*.

Харасахал *прізв*.

харасевда безнадійне кохання, меланхолія, апохондрія *О*.

харат простий кінь *Б, Г, К*; *див. ат, хара*.

харатаван стеля, підбита драккою, драницею *О*.

харатавах водяна курка, нирок, нурець *СМ*.

харатлы на чорному коні *СЛ*.

харатопах чорнозем.

харатрек *бот. берест НМ*; *пор. харатэрек*.

харатуруп *бот. чорна редька К*.

харатэрек *бот. берест НМ*; *пор. харатрек*.

харат'елин білка сіра *О*.

харахайын *бот. липа СБ*; *про. хайын*.

харахан чорна хвороба, синюха *К*; харахан гапсын щоб тебе синюха побила *К*.

харахаш чорнобровий, чорнобровий.

Харахаш *прізв*.

харахашлы чорнобровий, чорнобровий *Б*.

Харахла Малий Янисоль *НБ, СМ*.

харахорай *бот. буркун СЛ*.

Харахурсах *прізв*.

харахурт *ент. каракурт О*.

харахуш 1. степовий орел *О, Б, К*; шпак *К*. 2. край клепки — над поперечною виїмкою для дна дерев'яної діжки *Г*.

харахчы грабіжник, розбійник *О*.

харахчылых грабунок, розбій, грабіжництво *О*.

харахыш сувора зима, найхолодніший період зими *О, К*.
 хара-чал темно-сірий, темно-чалий *ВН*.
 харбаба дід мороз *Г, К*.
 харға галка, грак, ворона *ВН, СБ, Г-СГ*; харға ни көрий, аны да күтий галка що бачить, того й дотримуються *НБЕ*; харға харғага көзүн чыгармай грак гракові ока не виклюе *СБФ*; харға харғанын гөзүнү чхармаз, көпек көпегин тәрисни йыртмаз грак гракові ока не видере, собака собаці шкуру не подере *СГ*; *пор. ғарға, карға*.
 харға- лаяти, клясти, проклинати, сварити, накликати нещастя, лихо.
 харғав лайка, клятты, клятьба, прокляття *О*.
 харғавжу який лае, проклинае, ганьбить, гудить, хае, свариться, лайливець, сварливець *О*.
 харғавуш сварка *СМ*.
 харғал- бути вилаяним, обхаяним, проклятим *О*.
 харғала- лаяти, гудити, ганьбити, обхаявати, паскудити *О*.
 харғалан- *пас. О*.
 харғалат- *спон. О*.
 харғалаттыр- *спон. О*.
 харғалаш- *сп.-вз. О*.
 харғалаштыр- *спон. О*.
 харғалаштырт- *спон. О*.
 харған- лаятися, клясти, негодувати, обурюватися *ВН, СМ, Г-К*.
 харғасоған(ы) *бот. гусяча цибуля, жовта проліска Г, БК*.
 харғат- *спон. О, К*.
 харғаш- *сп.-вз. О, К*.
 харғе галка, грак, ворона *[Г, К, СК]*; *див. харға*.
 харғын- лаятися *[СЛ]*; харғынып өзү башына лаючись про себе *[СЛ]*; *див. харған-*

харғыш лайка, клятты, клятьба; харғыш эт- лаяти, ганьбити, клясти, проклинати *О, К*.
 харғышла- проклинати *О*.
 харғышлы лайливий, вилаяний, проклятий, клятий *О, Г, БК, К*.
 харғышлых прокляття *О, К*.
 харғышлы клятий, проклятий *[Г], СЛ*; харғышлы йер проклята земля *[Г]*.
 хардаш молодший брат, сестра; молодший родич, близька людина; хардашлар молодші родичі *СБФ*; хардашым брате — звертання до молодшого *СБ*; ака-хардаш брати *П*; кичи/кичкене *ВН*, кичик *Б*, күчүк хардаш *М* наймолодший брат; эт'инжи хардашым молодший після мене брат *П*; *пор. кардаш, див. хызхардаш*.
 хардашлан- брататися *О, К*.
 хардашлых братерство *О, К*.
 хардашчасына по-братерськи *О*.
 хардәш брат *[ВН-СК]*; *див. хардаш*.
 харе чорний *[ВН-СК]*; харелер д'ий- *[ВН]*, харелере бат- *СГ* одягтися в чорне; *див. хара*.
 харез зло, запеклий, затятий, завзятий *У, СК*; зенд'иннер-а харез зенд'инненмеэ, ғарип саймайляр багатіі ж завзяті до збагачення, бідняків не шанують *СК*; харез душман запеклий ворог *У, СК*; харез күтийлер саңа тримають на тебе зло *У*.
 харезли ворожий, зловмисний *[Г]*.
 харезлик шахрайство, підлість, злочинність *СК*.
 харер міра, в міру, достатньо, доволі, поступово; поменше, дешевше, приступніше; пек чох айттын, харер сөле — алайхы ти назвав дуже високу ціну, скажи поменше — візьмемо *СЛ*; штә абеле, сеэн харердир такий от, як ти *СК*; бир харер поступово

ВН; д'иттим бир харер йол я пройшов чималу відстань *Г*; не дэ ишлеселер — бир харер що б не робили — роблять однако-во *К*; эт'и адам бир харер оса, бир бирин бир йере бир йере тапай, ебе подібні люди десь-таки одне одного знаходять *К*; бир сағат харер з годину *Б*; бу харер хойайсы, о йухарый оце стільки покладеш, воно тоншає *СЛ*; о харер шось подібне *Г*; Аших Ғарип тэ о харер і Аших Ғаріб того самого віку *Г*; орта харер посередньо, так собі *У*; харери йохтур немає впину, міри *[Г]*; харерин биль- знати міру в чому *СМ, Б*; харерине за своєю мірою *СМ*; бир харерин бильмеэ т'ерек слід знати міру *СМ*; харер-харер поступово *У*. хареринже в міру *[Г]*; хареринже ичелим пиймо в міру *[Г]*. харерле- робити достатнім, помірним *О*. харерлет- стримувати, вгамовувати до належної міри *О, К*. харерлеттир- спон. *О, К*. харерлеш- сл. *О*. харерлештир- спон. *О*. харер-марер у міру, поступово *Г*; харер-марер вер, аллах подай, боже, якомога більше — про людину, котра не знає міри *Г*. харерсиз несталий, непевний, змінний, нерішучий *О, К*. харерсизлик несталість, змінність, непевність *О, К*. харж видатки *М*; харж эт- витрачати *М*. харийа дав. в. жінці *СГ*; див. хары. харийе дав. в. жінці *СК*; див. хары. харийи зн. в. жінку *СЛ, СГ*; див. хары. харийнен із жінкою *[М]*; див. хары.

харитомени милостивий *[Г]*. харйа- гострити, мантачити *СБ, П, Б, СГ*. харйав гостріння *О*. харйал- гостритися, бути нагостреним *О*. харйат 1. благочинність, служба священника; харйат эт- служити службу *[М]*. 2. завзяття *[М]*; пор. гарйат, гарйет, карйатлык, хырйат. харйат- дати гострити *О*. харйаттыр- спон. *О*. харйах брусок, мантачка, точило *НБС, П, О, Б*; харйах таш гострильний камінь, брусок, мантачка, точило *К, СГ*. харйахла- мантачити, гострити *Б*. харйаш- допомагати гострити, гостритися одне од одне *О*. харйаштыр- спон. *О*. харла- I іти снігові *ВН*. харла- II набирати *СБ*; пор. хармала-. харлав істик, лопатка чистити чересло, леміш, взуття *О, К*. Харлампий ч. харлан- обліплюватися, покриватися снігом *О, К*. харлат- здійсмати сніг *О, К*. харлар мн. жінки *Б, Г-К, М, СК*; див. хары. Харлаш прізви. харлы сніговий, сніжний, засніжений; харлы дағ снігова вершина, льодовик *Б, Г, СГ*; бабе дэдигин харлы дағыдыр твій батько — снігова вершина *[Г]*; харлы йавун дощ зі снігом *У*. харлых охриплий, хрипкий *К*; харлых сес хрипкий голос *К*; див. харыл-. хармала- лапати, мацати, облапувати, обмацувати, обшукувати, нишпорити *СМ, СЛ-СГ, СК*, перевертати, переплутувати *БК*; хармалап бах- оглядати обма-

цюючи *СМ*; хармалап тап-намацувати, налапувати *К*.
хармалап-облапуваням, бути облапуваням, обшукуваням *О, К*;
хармаланып навлюмацки *О*.
хармалат-спон. *О, К*.
хармалаттыр-спон. *О, К*.
хармалаш-сп.-вз. *О, К*.
хармалаштыр-спон. *О, К*.
хармалаштырт-спон. *О, К*.
харман тік [*Г*].
хармах (-ғы) гачок, вудка; **хармах сурух** вудлице *О*; пор. кармах.
харма-харшы прямо навпроти *О*.
харма-хар(ы)шых плутанина, заплутаність, безлад, хаос, заплутаний *О, К*; див. харыш-
хармахчы рибалка *О*.
харныг-ламат [*М*]; **харнымышым** (<ханғырмышым?) сазым [*М*]; пор. карна-, ханғыр-
харпаба дід, дідусь *СГС*; див. баба, харт, хартбаба.
харпуз кавун *СМ*; **хара харпуз** чорний кавун *СМ*.
харт старий, древній, черствий; стара людина, дід, баба (рідко); **хартлар** старі *ВН, У*; **харт киши** стара людина *П*; **харт эр киши** старий чоловік *НБЕ*; **харт хатын** стара жінка *НБЕ*; **бек харт** дуже старий *СБ*; **харт бол**-/ол-старіти *ВН-У/Г-СК*; **харт болғанчах йох** бол ніж бути старим, краще не жити зовсім *СБЧ*; **харт бол**/ол доживи до старості, довгих літ *О/К*; **адың биле харт бол** довгих тобі літ у добрій славі *СБЧ*; **эт'иниз бир йердэ харт олунуз** доживить разом до старості *СК*; **харт папу** старий дід *ВН*; **харт пукана** стара бабуся *СГ*; **харт хыйар** старий огірок *Г*.
хартай- старіти *ВН-П, О*; **меним анам-бабам хартайдлар** мої батьки постаріли *НБЕ*.

хартайт- робити старим *О*.
харталхуш орел *Г*; пор. карталхуш.
хартана баба, бабуся, стара жінка, знахарка, знахурка, ворожка.
хартане бабуся [*Б*].
хартбаба дід, дідусь *Б, Г*.
хартлан-старіти.
хартлаш-старіти разом *О, К*.
хартлых (-ғы) старість; **хартлығма халдым өзүм** я лишився на старості один *БТ*; **хартлыға т'еч** вийти у відставку, піти на пенсію *Г*.
хартоз картуз *Г*; пор. картоз.
хартозлу в картузі *Г*; **хара хартозлу йаш** хлопець у чорному картузі *Г*.
харт-парт, харт-тарт старий-престарий *СЛ*.
харт-хурт усі старі *СБЧ*.
хартче по-старечому *НБЕ*.
харч видатки, витрати, трати *О*;
харч бол-витрачати, тратити, робити видатки *О*.
харча-парча эт-розбивати на шматки, на друзки, уцент *О, К*.
харчичек бот. проліска, підсніжник *Г, К*.
харчла-тратити, витрачати *О*.
харчлан-потратитися, мати видатки *СМ*.
харчлат-спон. *О*.
харчлаттыр-спон. *О*.
харштыр-місити, змішувати, розмішувати *П, СМ, У, НКД, СГС*; **өгүзлер харштырып йүрүй** воли ходять, мішають *П*; пор. харыштыр-
харшы 1. протилежний бік; **о харшынен** бу **харшы** тőkүльмүш мермер дашы від протилежної сторони до цієї розкидано мрамур *Г*; **харшыға хавун йерлер** на протилежному боці їдять кавуни *У*; **анда, абу харшыға, бир киши отурур** эди там, навпроти цього місця, си-

дів один чоловік *СМ*; харшыны-за отруйум я сиджу навпроти вас *Г*; харшыда аст'ер дизильди на протилежному боці було вишикувано військо [*СК*]; харшыда бостан йектим на протилежному боці я посіяв баштан [*СК*]; харшыдан з протилежного боку *О*, *К*. 2. навпроти, проти, супроти, назустріч, прямо, віч-на-віч, упритул, перед; харшы-харшы планымыз, харшы да тўт'анымыз наші садиби навпроти, і крамниці наші також навпроти *Г*, *СЛ*, *СГ*; желе харшы проти вітру *Г*, *К*; эр кишид'е харшы бу айтылып це говорить проти чоловіків *СМ*; папуға харшы проти діда *У*; жа-на харшы чыхай виходить на горе, проти душі *БК*; чапай эриффе харшы біжить назустріч чоловікові *СГ*; харшыға/харшыға навпроти, супроти, назустріч *О* / *К*; харшыға хойум йезер мої вівці ходять навпроти *СБ*; харшыма чыхты вийшов мені назустріч *У*; көзетме дә стәмем харшысна мені навіть дивитися на нього противно *Б*; харшысна чыхай виходить йому назустріч *СМ*, *К*; харшысына назустріч кому *О*; душмана харшы перед ворогом *ВН*; харшы ал-зустрічати *СМ*, *У*, *СЛ*, *СК*; харшы ол-заважати *Б*; харшы чых-виходити назустріч *СЛ*, *СК*; туварға харшы чых-зустрічати череду *Б*. 3. до, на, об, по, в бік, навколо; амбарға харшы ас-вішати на амбар *ВН*; октябрь йедиси, сөгизне харшы сьомого жовтня, в ніч на восьме *К*; уруй башына харшы б'е по голові *Л*; хазан столға харшы чавун на столі *СМ*; хапағы уруй башна харшы б'е її кришкою по голові *СМ*; йерд'е хар-

шы ур-ударяти об землю *СМ*; лиший тулаға харшы зачіпляється за цеглину *СМ*; маңлайыма харшы урду ударив мене по лобі *СМ*; чохракка харшы біля криниці *Б*; ййберий жапа харшы пускае з гори — в бік урвища *Б*; т'ечирий тизд'инин холуна харшы пропускае повід через руку *Б*; сабанға харшы халач т'ечиримиз на плуг надіваємо калача *Б*; күнд'е харшы шле-працовати на сонці *У*; хапуға харшы байла-прив'язати до дверей *У*; сармаланын картузна харшы обвивається навколо картуза *У*; диреге харшы бағла-прив'язувати до дерева *Г*; күнеше харшы на сонці *Г*; мен атлара харшы бахар эдим я дивився на коней *СЛ*; меэм көпеклерим байли диреге харшы мої собаки прив'язані до дерева *К*; бахты — йара харшы бир хапу вар дивиться, збоку в урвищі — двері *СГ*; пенжереси айа харшы — бен д'еламам йара харшы її вікно проти місяця — я до милої прийти не можу *М*; сен маа харшы айлянып та бахмадын ти навіть не обернувся й не подивився в мій бік *К*; собаа харшы йатгы ліг біля печі *СК*; урай йере харшы б'е об землю *СК*; өле эт'и тайах, бири салланын харшына, уруп йере харшы такі дві палиці, одна, теліпаючись на (кінці) другої, б'е по землі *К*; пор. каршы.

харшыдад'и зустрічний *Б*.

харшыдаг'и розташований навпроти *НМ*, *СК*; харшыдат'и серайлар палаци, розташовані навпроти *СК*.

харшыяға протилежний бік *К*. харшыяах протилежний бік *О*. Харшыяах Заріччя *СМ*.

харшыл- мішатися, вмішуватися, каламутитися, втручатися, плутатися, переплутуватися, бути мішаним, перемішаним, каламученим, помішатися, збожеволіти *СБ, Б, Г, СГС*; **йиш харшылды** нитка заплуталася *К*; *пор. харышыл-*.

харшыла- зустрічати, заперечувати, супротивитися, чинити опір, спротив *О, [Г], К*.

харшылав зустріч, прийняття, прийом, гостина *О*.

харшылан- бути зустрінутим, зустрічати спротив, опір, заперечення *О, К*.

харшылат- *спон. О, К*.

харшылаттыр- *спон. О, К*.

харшылаш- зустрічатися, зустрічати один одного, чинити опір один одному *О, К*.

харшылаштыр- *спон. О, К*.

харшылаштырыл- *пас. О, К*.

харшылых відповідь, заперечення, протиріччя, спротив, протидія *О, К*; **харшылых айт-** відповідати, заперечувати *К*; **өгүне бир бирине харшылых йырлар** едик раніше ми співали одні проти других *Б*.

харшылыхлы суперечливий, супротивний, протидіючий.

харшылыхсыз беззаперечний, незаперечний, безперешкодний.

харшых змішаний, перемішаний, заплутаний, сплутаний, переплутаний *НБС, К*; *пор. харышых*.

харшылыхлы плутанина, безлад *К*.

харшэт- іти назустріч *СЛ*; *див. харшы, эт-*.

хары I (**харийа** *СГ*, **харийе** *СК*; **харийи** *СЛ, СГ*) жінка, дружина *СМ, Б, Г-СК, [Кб.]*; **хары урбасы** жіноча сукня *Г*; **хойнуца йатан харыца йынанма:** **хары** — тильт'и не вір жінці, що лежить у тебе на грудях: жінка — лисиця *СЛ*; **хары(н)ын сачы**

узун, ах(ы)лы хыса у жінки волосся довге, а розум короткий *СЛ, СГ*; **хары-хожа/хожа-хары** чоловік і жінка *П, Г, СГ, СК*.

хары II крім, попри *О*; **мендэн хары** крім мене *О*; *пор. айры, айрый, айыр, айыры, ғайры, ғайыр, ғайыры, кайры, кайыр, кайыры, хайыр III, хайыры, хары II*.

харыжых жіночка *СЛ*.

харыл- сопіти, сопти, хрипіти, хрипнути, охрипнути, захрипнути, хропти *О, Б*; **сесим харылый** голос у мене хрипне *Б*; **сеси харылды** він охрип *К*.

харылт- *спон. О*.

харылғач ластівка *Г, СЛ, СК*; *пор. сарылғач*.

харын (**харны**) живіт, черево, утроба, лоно; **харным ач** я голодний *СЛ*; **харның мейвасы** мубареклидир благословен плід утроби твоєї *[Г]*.

харынжа мурашка *СЛ-СК*; **харынжа уйасы** мурашник *СЛ, К*.

харых хриплий, хрипкий *О, К*.

хары-хожа чоловік і жінка *П, Г, СГ, СК*; **хары-хожа бол-** одружуватися *П*.

харыш п'ядь, чверть — відстань між кінцями розтягнутих великого й середнього пальців руки *ВН, СЛ, СГ*; **жирен тайын ағызы бир харыштыр ачылмыш** рот рудого коня розтягнуто на цілу чверть *[СБ, СЛ]*.

харыш- втручатися, змішуватися *Б, Г, К, СК*.

харышла- міряти п'ядями, чвертями *О*.

харышлый *див. харышыл-*.

харыштыр- змішувати, мішати, місити, замішувати, розмішувати, плутати, переплутувати; **харыштырып айт-** говорити по черзі *СБ*; **харыштырып отур-**

- заважати *БТ*; лаф харыштыр-пліткувати *СК*.
- харыштырт-** *спон. О, К.*
- харыштырыл-** змішуватися, переплутуватися *О, К.*
- харышыл-** (-шлый) мішатися, розмішуватися, перемішуватися; помішатися, збожеволіти *ВН, СБ, Г, К, М*; харышылды Полахның барахлары тарзы заплутався, як Полахові кудлаті собаки *СБ*; харышылған помішаний *ВН*; йўреим харышлый мені вадить, мене нудить *Г, К*; *пор. харышыл-*
- хар(ы)шых** змішаний, сплутаний, переплутаний, безладний, хаотичний *СБ, О, К.*
- харышыхлых** змішаність, переплутаність, заплутаність, плутанина, плутанка, безладдя *О.*
- харыынт'и** жінчин *СК.*
- хасаба** селище *[Г]*.
- хасап** різник *СБ, Г, СЛ, СГ, СК*; *пор. касапхана.*
- Хасап** *прізв.*
- хасапчи** *СЛ, СГС*, хасапчы різник *Г, К, СК.*
- хасапчылых** різництво *О, К, СК*;
- хасапчылых эт-** різникувати *СК.*
- хасартхы** клішня *О*; *ент. гедзь СГ.*
- Хасаф** йургу назва села *Г.*
- хасевет** журба, туга, жаль, сум, печаль, образа, скорбота, хандра, страждання, турбота, горе, біда, лихо, клопіт, турбота; хасеветлер ті, хто журається одне по одному *[ВН, СМ]*; хасевет бильмед'ен адам людина, яка не зазнала лиха, журби, безжурна людина *Б*; меэм тэк хасеветим о эт'ен у мене оце, мовляв, єдина турбота *К*; пек хасеветтэ иди він був у великій засмуті *[Г]*; не хасеветтэсин йа сен? чим ти зажурився? *СГ*; хасевет дағыт-розганяти журбу *Г*; хасевет көр-заспати горя *Б*; хасевет тут- *СМ / чек- Г, СК / эт- Б, СЛ, М, [Кб.]* страждати, тужити, сумувати, журитися, переживати, виявляти стурбованість; хасеветлер хошулмаз мы? чи ті, що тужать одне за одним, не з'єднаються? *СМ*; *пор. касавет, хасет.*
- хасеветле-** переживати *ВН, БТ*; засмучувати *О, К.*
- хасеветлен-** сумувати, тужити, журитися, горювати *О, Б, У, К.*
- хасеветлет-** засмучувати *О, К.*
- хасеветлеттир-** *спон. О, К.*
- хасеветли** сумний, смутний, засмучений, зажуриений, печальний, скорботний, стурбований, заклопотаний, у журбі, тузі, горі; хасеветли йухуйа батмыш ти заснув тяжким сном *СЛ.*
- хасеветлик** смуток, журба, скорбота, заклопотаність, стурбованість *О, К.*
- хасеветсиз** безжурний, безтурботний, без горя, байдужий *О, [Г], К, СГ.*
- хасер** куль, лантух, центнер *СМ*;
- беш он хасер заре** п'ять-десять куль, лантухів, центнерів зерна *СМ*; *пор. асыр, хасыр.*
- хасет** дума, мрія, бажана доля *СБФ*; хасет эт- думати, мріяти, переживати, хвилюватися *СБФ*; *див. хасевет.*
- хаснах** (-ғы, -наы) обичайка, бандаж, обід (бубона, сита), клепки, зібрані докупи, діжище, край шкіри, натягнутої на обичайку бубна *НМ, Г, К*; элеин хаснағы обичайка сита *Г.*
- хаснахла-** натягати сито на обичайку *О.*
- хаснахлат-** *спон. О.*
- хаснахлы** з обичайкою *О.*
- хаснахсыз** без обичайки *О.*
- хаст** злий намір *Г*; жан алмайа хасты вардыр у нього є злий намір забрати душу *Г.*

хаста хворий *СБ, СМ-У, К, [Кб.]*;
 хаста бол- хворіти, захворіти
О; хаста йат- тяжко хворіти,
 злягати від хвороби *О*; хаста —
 тōшек чине, сав — мезар чине
 хворий — у ліжку, здоровий —
 у могилі *СМ*; *пор. аста.*
 хастаҗан хворобливий, неміч-
 ний, слабий, хирлявий *О*.
 хасталан- захворіти, розхворіти-
 ся *ВН, П-Б, СГ*.
 хасталандыр- *спон. О*.
 хасталандырт- *спон. О*.
 хасталат- *спон. О, БТ*.
 хасталаттыр- *спон. О*.
 хасталы хворий *П*.
 хасталык хвороба *[М]*; бени ағыр
 хасталык булду на мене напа-
 ла тяжка хвороба *[М]*.
 хасталых (-ғы) хвороба, неміч,
 слабість, епідемія *СМ, [Кб.]*.
 хасталыхлы хворий, недужий,
 хворобливий *О, БТ*.
 хасталыхсыз нехворий *О*.
 хас-хаты зовсім твердий, черст-
 вий, жорсткий *О, К*.
 хасыр 1. рядно, дереҗа *[Г]*. 2.
 куль, лантух, центнер *НМ, О*;
пор. асыр, хасер.
 хат 1 ряд, лава, шеренга, шереха,
 шерех, шар, поверх, ярус, коса,
 раз; үч хат сарды загорнув у
 три шари *СГ*; д'ирим хат пер-
 дэйи парлады вона розірвала
 двадцять шарів завіс *СК*; йеди
 хат пердә сім шарів завіс *СЛ*;
 пөрүб, йеди хат хапу түбүне на
 дні погребя, що його закрива-
 ють сім ляд *СЛ*; эки хат два яру-
 си *[Г]*; эт'и хат таван подвійна
 стеля *СГ*; сачын сег'из хат твое
 волосся заплетено в вісім кіс
СБ, Б-Г, К, СГ; верди оларын
 эт'и хат масрафларны відшко-
 дував ім їхні видатки удвічі *Г*;
 бин хат тысячу разів *[Г]*; бир хат
 савурлуй один раз віється *К*;
див. хатэр.

хат II лист, письмо *СГ*; даскалин
 хаты *лайл.* учительська підтир-
 ка *СГ*.

хат- I (хатай) твердіти, твердну-
 ти, задубіти, засихати, черстві-
 ти, ставати жорстким, гуснути,
 загусати, околівати *ВН, СБ,*
СМ, Б, Г-К; хатхан халған за-
 дубіли *ВН*; хатай халий околів-
 ває *Г*; талағы хатты йому зве-
 ло селезінку *Г*; хатгыш күль-
 реготати до упаду *О, К*.

хат- II додавати, приєднувати, хо-
 дити до когось *СГ*; тоз думана
 хатты змішав пилюку з туманом —
 здійняв страшенну куряву *СК*;
 эшхын эшхына хатан оҗлан
 парубок, що заводить щораз
 нову коханку *СК*.

хаталан- качатися, вертітися, ва-
 лятися, котитися вниз, скочувати-
 ся, часто до когось ходити,
 вештатися, тинятися, швендя-
 ти *СБ-У, СЛ, К*; о хадар ичсең,
 йат та хаталан, тур да хаталан
 як ти так п'єшь, то падай і ка-
 чайся *СМ*; *пор. каталан-*

хаталат- качати, котити, валяти
СБ, О, К.

хаталах 1. грудкуватий, звалняний
О. 2. кільце, петля для замка,
 для зчеплення ланцюга, бабка
ВН. 3. падуца хвороба, епілепсія
ВН, СМ. 4. гедзь *Б, К*; *пор. ка-*
талах.

Хаталах *прізв.*

хатве оксамит *СК*; *пор. кадифе,*
хадифе, хадфе, хадыфе, хатфе.

хатир I (хатри) 1. пам'ять, сві-
 домість, розум, думка, намір, ба-
 жання *У*; түшмей хатирме не
 можу згадати *ВН*; бир ший ха-
 тирме түштү мені спала на дум-
 ку одна річ *У*; өлүлерин хатир-
 лерин бах-поминати померлих
Б. 2. повага, пошана, шаноба,
 увага; сең хатириң үчүн з по-
 ваги до тебе *НМ*; хатри ичин

- ради нього [М]; хатир бильмей безсовісний, нешанобливий Б; 3. образа СБ; хатирин ал-ображати́ся СБ; пор. атир I, атыр, хадыр II, хатыр III.
- хатир II стан, становище СМ; сеєң хатириң үчүн за твоє здоров'я НМ; хатириңдән биль-розуміти чиє становище Б; тох ачың хатирин бильмей ситий стану голодного не розуміє П; ал-хатир сора-розпитувати про здоров'я СБФ; пор. атир II, хадир II, хадыр I, хатыр IV.
- хатирли здоровий, у доброму стані О.
- хатирсиз нездоровий, у поганому стані О.
- хатла-класти шарами, нашарувати, робити складки, брижі, складати тканину тощо.
- хатлав складання шарами, нашарування О, К.
- хатлавлы нашарований, шаруватий, ярусами, листовий О, К.
- хатлам шар, ярус О.
- хатлама листовий піріг, калач, корж із листового тіста, рулет ВН-П, Б, К; пончик НМ; оладки О; беч хатлама листовий піріг, спечений у печі ВН, СБ.
- хатламачых рулет ВН.
- хатламлы шаруватий, листовий О.
- хатлан- I 1. шаруватися, бути складаним шарами, збиратися у складки, зморщуватися, брижитися СБФ, О, К. 2. затримуватися, очікувати [Г]; переносити, витримувати, пристосовуватися, призвичаюватися, терпіти, миритися, змиритися, коритися, скорятися, звикати О; же-фалара хатлан- називати мук, переносити пониження [Г]; чох бүйүк сөзлере ид'ит хатланыр парубок наражається на дуже серйозні розмови СК.
- хатлан- II грубішати, тверднути СЛ; див. хатылан-.
- хатландыр- нашарувати, складати О, К.
- хатлат- нашарувати, складати О, К.
- хатлаш- нашаруватися одне на друге О, К.
- хатлы шаруватий, складений шарами, ярусами, у скількись поверхів О, К; дьрт хатлы эв чотириповерховий будинок К.
- хатма затверділий, задубілий О.
- хатмер складка, зморшка, брижа, згортка, шаруватий, листовий О, НКД, СГС; хатмер пита корж із листового тіста НКД; пор. пепейти.
- хатмерлен- укриватися складками, зморшками О.
- хатмерлеш- вз. О.
- хатмерли складчастий, зморщуватий, шаруватий О.
- хатна- ходити, їздити, проїздити, навідуватися Г, СК; орада да хатнар эт'ен йемилер, хайыхлар туди плавали кораблі, човни СЛ.
- хатралла- намазувати дьогтем СБ.
- хатран дьоготь; хатран хофа мазниця М; пор. катран.
- хатт обмеження [М].
- хатта нарешті [Г].
- хатта ки більше того [К].
- хаттыр- робити твердим, давати затверднути СБФ, О, К.
- хаттырт- спон. О, К.
- хатун-хожа жінка й чоловік П; пор. катың, хатын.
- хатфе оксамит СК; топ хатфе тюк оксамиту СК; пор. кадифе, хадифе, хадфе, хадыфе, хатве.
- хат-хаты дуже твердий О, К.
- хаты твердий, черствий, міцний, тяжкий, грубий, жорсткий, суворий, жорстокий, лютий; хаты бурун твердий носак (взуття); хаты йатмаға твердо лежа-

ти *СБ*; хаты йўрек суворе серце *СМ*; хаты тэлы твердий дріт *СМ*; хаты хамур тверде, густе тісто *НБС*; йуваш атның тэпмеси хаты болиий *СБА*, йуваш атын тэкмеси хаты *СГ* сумирний кінь хвица безжалісно.

Хатыбель *прізви.*

хатылан- тверднути, ставати жорстким, грубим *О, К.*

хатылаш- *вз. О, К.*

хатылаштыр- *спон. О, К.*

хатыллар *мн. жінки; див. хатын. хатылых* твердість, жорсткість, міцність *О, К.*

хатын (*хатны НМ; хатыллар ВН, П, СМ*) жінка, дружина, заміжня жінка *ВН-У, К*; **хатын ал-** женитися *О*; **кишиниң тавуғу да хаз тарзы, хатыны да хыз тарзы** в іншого і курка — як гуска, і жінка — як дівка *СБФ*; *пор. катын, хатун.*

хатынлы одружений, жонатий *О.*

хатынлых становище жінки *О.*

хатынсыз без жінки, нежонатий *СМ.*

хатынсызлых нежонатість *О.*

хатын-хожа чоловік і жінка *ВН.*

хатынчасына по-жіночому *О.*

хатынчых жіночка *О.*

хатыр *І* мул, осел *Г, М, СК*; хатыр хулах *Г.*

хатыр *ІІ* шкарбун, розтопаний черевик, чобіт із обрізаною халявою *СБ, К*, черевик на дерев'яній підшві *О*; **взуття у вигляді "калош"** із сап'яну *М.*

хатыр *ІІІ 1.* пам'ять, свідомість, розум, думка, намір, бажання *СБ, П, СМ, Г, М*; **хатырыңыз да мыдыр ки сизе дэди чи ви не пам'ятаєте, що він вам сказав?** [*Кб.*]; **тўшмей хатырма мені не спадає на думку** *СБ*; **тўштў хатырма** я згадав *У. 2.* повага, пошана, шаноба, увага *СМ*; **хатырың бўйўк ти велика**

цяця *СМ*; *пор. атир* *І*, **атыр**, **хадыр** *ІІ*, **хатир** *І.*

хатыр *ІV* становище, стан, самопочуття, настрої *СМ*; **тох ачның хатырын** (хадырын) **бильмей** ситий стану голодного не розуміє *СБЧ*; **ал-хатыр сорамаған суфраға йанашма** не розпачавши про справи й самопочуття, до столу не наближайся *СБЧ, Б*; *пор. атир* *ІІ*, **хадир** *ІІ*, **хадыр** *І*, **хатир** *ІІ.*

хатыр-хатыр (<*хатар-хатар*) один за другим *П.*

хатых згущена ряжанка, яка може довго зберігатися; **хатых айран** розбавлений хатих *СЛ*; **хатых без** тканина для зціджування хатиху *НКД*; **хатых майа** закваска для хатиху *БТ*; **хатых сув** *Б, К* сироватка.

хатыхла- заготовляти хатих, направляти хатихом *СБ, О, К.*

хатыхлы приправлений хатихом *О, К.*

хатэ помилка, похибка, нещасна пригода, нещастя, тяжке горе; **казе хатэсине вер-** вести у спокусу [*Г*]; **хатэ т'ечир-** терпіти нещастя *СМ*; **хатэйе** **огра-** потрапити в нещасну пригоду, зазнати лиха *СЛ, К.*

хатэлик хибність, помилковість, неточність *О.*

хатэр рядами, лавами, шеренгами; **аст'ер д'ейи хатэр-хатэр** військо йде лавами *СК*; **хуш хатэр-хатэр** птахи — зграями *СК*; *див. хат* *І.*

хатэсиз без помилки, без похибки *О, К.*

хатэсизлик безпомилковість, непомильність, несхибність *О, К.*

хафа голова *К, М*; **балда** *СГ*; **халын хафа** твердолюбий, тупоголовий *СК*; *пор. гафа, кафа. хафес* клітка [*СК*].

хафиль забуття, збайдужіння, неуважність [Г, СЛ]; эгленип хафиль халдым я затримався й забувся [СЛ]; хафиль йуху глибокий сон, до забуття [СЛ]; хафиль сӧзлер байдужі, образливі слова [Г, СЛ]; хафиль хал-лишатися байдужим, відступати-ся [Г].

хафлен- жахатися [Г].

хафлет забуття [Г, СЛ, М]; хафлет йухуйа батмышсын ти поринув у забуття, заснув тяжким сном [Г, СЛ]; гӧрмейип хафлет халмышым я його не бачив і зовсім забув [М].

хафлых (=хавф [К]) жак [Г].

хафтан кафтан ВН, СБ, Б-СК.

хах- I (хагай ВН, СБ, СМ, хахай Б, У, СГ) ударяти, бити, стука-ти, збивати, розпушувати, ляпа-ти, бити в долоні, трусити, тря-сти, витрушувати, вибивати, ко-лотити, молотити, соіаге, укра-сти; бир бирне хак — ет'иси бир стукни один об одного — обоє однакові НМ; айахларын хах- дригати ногами У, СГ; ха-хай айахларын, д'еберий дригае ногами й подихае СГ; йайу хах-вибивати верети, доріжки Г, К; йайымларын хахай вибивати серветки (на машинці) У; лез-гинканы да хахтым і лезгинку ушкварив Б; хагай алий кара-насын хапае й забирае його ко-рону СБ; хагай алий захоплюе СМ; хахай алий хапае Б; хах-ты алды хылычы він схопив шаблю Г, СЛ; хахып ал-схопи-ти К, СГС; хахып алып т'ель-лер, т'егирдлер схопили й при-везли У; башыма хахай алий у мене в голові стукае У; пор. хагдыр-

хах- II вставати П, СК; див. халх-

хахалда-реготати, хихикати, смі-ятися О, БТ, У, К, СГС; хахал-дап кӱлий регоче К.

хахалдаш- сл. У.

хахам рабин О; хахам башы го-ловний рабин О.

ха-ха-ха ха-ха-ха СЛ, СГ.

хахач в'ялена бараняча туша, в'я-лене м'ясо ВН, СМ, Г, К.

хахный див. хахын-

хахра навіс, піддашок, повітка ВН.

хахтыр- дати ударити, пас., спон. соіаге О, К.

хахтырт- спон. О, К.

хахтырыш- сл.-вз. соіаге К.

хахыл- битися, стукатися, заби-ватися, рвонутися, стрепенути-ся, струшуватися, стріпувати-ся Г-К; мых хахылды цвях за-бився Г; аман о саат хапусу ха-хылды падшаан саме в цей час у двері до царя постукали Г; ха-хылып турду він зісочив К.

хахылда- реготати Г.

хахын- (хахный) струсонутися, стріпнутися, обтрушуватися Г, К; көпек хахный пес обтрушуе-ться Г.

хахыш- битися СГ.

хач I хрест; хач хой- СБ-Б, Г, СГС, СК, хач эт- СК класти хрест, хрестити(ся); ашап тойдум, ха-чымы хойдум я наївся й пере-хрестився СМ.

хач II скільки; хач тӧне скільки штук; хач жан скільки душ СМ; хач йашна скільки йому років; хач йылдан бери скільки вже років М; хач кӱндӧ за скільки днів Г; хач т'ере скільки разів К; бир хач кілька, декілька, небагато, трохи; бир хач вахт де-який час ВН; бир хач хабах де-кілька гарбузів Г; хача/хачха почім, за скільки, по скільки Г-СК/ВН-У; хача йа бу тосуннар? почім ці бички? Г; хача верий-сиз? почім продаете? К; биль-

мем хачка эт'ени я не знаю, почім вони *СМ*; т'ележек июнин... июлин хачына, бильмем якого числа червня... липня, я не знаю *У*; *пор. кач.*

хач- (хачай) бігти, бігати, тікати, уникати; алып хачай ону утікае з нею *Б*; *пор. кач.*

хачан коли, в який час *ВН, СБ, СМ-У, СЛ, М, [Кб.]*; хачан да бо-са будь-коли, коли-небудь *НБЕ*; хачан барыйымыз т'елинни алмаға, "Авадан учан зерзелер" йырлам коли ми йдемо забира-ти наречену, я співаю "По небу летять пташки" *У*.

хачанґачек доки *ВН*.

хачар утікач, дезертир *О, К*.

хачах утікач *О*; *пор. качак.*

хачла- хрестити, перехрестити *СБ-Б, СЛ-СГ*; хачлап хойай кладе навхрест *СМ*.

хачлан- бути хрещеним, хреститися *СБ, Б*; хачланған хрещений *НБЕ*; мына хачланым саңа ось я тобі божуся *Б*.

хачландыр- хрестити, перехрестити *О, К*.

хачлат- похрестити *О, К*; відхрещувати, замовляти, заговорювати, відшіптувати, лікувати знахарським способом *СМ*.

хачлаттыр- *спон. О, К*.

хачлаш- хрестити один одного, хреститися разом *О, К*.

хачлаштыр- *спон. О, К*.

хачлы з хрестом, хрещений, хрестоподібний, упоперек, поперечний *СМ, У, К*; хачлы ағач намогильний хрест *СЛ*; *пор. качлы.*

хачтыр- дати втекти *О, К*.

хачтырт- *спон. О, К*.

хачхын утікач *СМ*; проводжаючий *О*.

хачхынлы непосидючий, рухливий, моторний *О*.

хачхынлых утеча, становище втікача *О*.

хачыв втеча *О*.

хачым розмір, міра *О*.

хачын- ухилятися, уникати *О, К*. **хачынжи** *К*, **хачынжы** *О, К, СГС* котрий по порядку.

хачыныл- бути таким, якого уникають *О, К*.

хачыр- дати втекти, упускати, проганяти, пропускати *СБ, Г-СГ*.

хачырт- *спон. О, К*.

хачырыл- бути змушенням утікати, бути відпущеним *О, К*.

хачырылт- *спон. О, К*.

хачыш втеча *О, К*.

хачыш- розбігатися, утікати, бігти врозтіч *О, К*.

хаш 1. брова, брови; хаш ал-вимикувати брови *СБ*; хаш бер-привітно зустрічати *СБ, П*; йи-санға ашыңы берме — хашыңы бер людині пропонуй не їжу, а свою привітність — свої брови *СБ*; хаш ойнат-грати бровами *Б, У*; ни аш, ни хаш, ни ахча, ни бохча ні їжі, ні привітності, ні грошей, ні гостинця *СБЧ*; хошулу/хошма хаш брови, що зрослися посередині *Б*. 2. перетинка; печатка, камінь персяя. 3. лука сідла; әгер/әд'ер хашы лука сідла *СБ/СГ*; *пор. хаш.*

хаша скребло, скребниця, греблиця, згребло *П, К, СК*; т'ести-ририм, керат, сана алтыңдан хаша я замовлю для тебе, мій коню, вирізати скребницю із золота *СК*.

хашав скребниця *К*.

хашавла- чистити скребницею *К*.

хашавландыр- *спон. К*.

хашавландырт- *спон. К*.

хашавлат- *спон. К*.

хашавлаттыр- *спон. К*.

хашавлаттырт- *спон. К*.

хачавлаш- *сп. К*.

хачавлаштыр- *спон. К*.

хашаға скребло, скребница *О, Б*. хашағала- чистити скребницею *О*. хашағалан- пас. *О*. хашағалат- спон. *О*. хашағалаттыр- спон. *О*. хашала- чистити скребницею *К*. хашаландыр- спон. *К*. хашаландырт- спон. *К*. хашалат- спон. *К*. хашалаттыр- спон. *К*. хашалаттырт- спон. *К*. хашалаш- сп. *К*. хашалаштыр- спон. *К*. хашлап сноза, снози — перетинки навхрест у вулику-дуплянці *Г*. хашлама хашлама — танець, танцюють навхрест *НМ*. хашлан- схрещувати руки *К*; хашландым я схрестив руки *К*. хашли хрещений (батько, мати, дитина), хрещеник *О*. хашлу бровастий, із бровами [*СГ*]; харе хашлу чорнобровий [*СГ*]. хашлы 1. з бровами, бровастий; хара/харе хашлы чорнобровий *ВН-СК/[СЛ]*. 2. з перетином, перехрестям, перетинкою, оздобою тощо; хашлы ағач намогильний хрест *БК*; хашлы йол перехрестя шляхів *Г, СЛ*; хашлы йүзүк перстень із печаткою, каменем *СБ*. хаштыр- мішати, перемішувати *СБ, СМ, К*; див. харыштыр-. хашух ложка *ВН*; пор. хашых. хашха лисинка, зірка — пляма, латка, цятка іншого кольору на лобі, на тілі тварини, мордочка, морда *СБ, О, Б, У, СЛ, К, СК*; маңлайа хашха на лобі латка *СБ*; ал хашха ат кінь із червоною латкою на лобі *Б*; йылдыз хашха ат кінь із зіркою на лобі *У, К*; айағы хашха у нього білі (до колін) ноги *СБ*; хызыл хашха хойун вівця з червоними латками *СЛ*; бой хашха з білими латками на тілі *СБ*.

хашхаш пельмені з юшкою *НМ, Б*; пор. хашыхаш. хашы виріб із шкіри *НБЕ*. хашы- чухати, чесати, терти *СБ, Б, НКД, СГС*. хашыв чухання, чесання *О, К*. хашыл- (хашлый) тертися, ласти- тися; алай бек йарамаз — йыланға да хашлый такий нерозбірливий — навіть до змії ластиться *СМ*. хашын- (хашный) чухатися, чесатися, відчувати свербіння, шукати приводу для сварки, прискіпуватися *СБ-Б, Г, К, СГ, СК*; йабан/йанашандан бит тишлемесе, хырлы бир хашынмас якщо стороння воша не вкусить, не розчухаєшся *СБ/СБЧ*; хашный він чухається, йому свербить *К*. хашындыр- спон. *О, К*. хашыныш- вз. *О, К*. хашыт- дати почухатися *О, К*. хашыттыр- спон. *О, К*. хашых (-ғы) ложка; бош хашых авузға бармай порожня ложка до рота не йде *СБЧ*; бу меним авузумуң хашығы дүгүль *СБЧ*, бу меэм ағызым хашығы дөўль *СЛ, СГ* ця ложка не для моего рота — ця справа не по мені, це діло не для мене; пор. хашух. хашыхаш пельмені з юшкою *Б*; галушки *СБ, К*; пор. хашхаш. хашыхла- брати ложкою, по ложці *О*; хашыхлап аша- їсти ложками *К*. хашыхлых ложечница — з кришкою, вішається на стіну *Б, К*. хашыхчы ложкар *О*. хванч радість *СБФ*; пор. хуванч. хват сила *СБФ, О*; пор. кувет, хуват, хуват. хватлы див. хуватлы. хвач обхват, оберемок, обійми, кулач — а) маховий сажень — відстань між кінцями середніх

пальців розп'ятих рук; б) короткий сажень — відстань від плеча до затиснутої долоні, кулака протилежної витягнутої руки *К*; *пор.* хулач.

хвачла- обнімати, міряти кулачачи *К*.

хвачлан- *пас. К.*

хвачландыр- *спон. К.*

хвачландырт- *спон. К.*

хвачлат- *спон. К.*

хвачлаттыр- *спон. К.*

хвачлатгырт- *спон. К.*

хвачлаш- обніматися *К*.

хвачлаштыр- *спон. К.*

хвачлаштырт- *спон. К.*

хвачлых розміром з кулач *К*.

хе вигук хе, ех *Б*.

хеатлых див. шеатлых.

хедаіе у *тексті* хетайе приношення, дарунок, пожерта *[Г]*.

хедаіет у *тексті* хетайет дар *[Г]*.

хежап *эт-* соромитися, стидитися *[Г]*.

хезар тисяча *[Г]*; **хезар бин**, **есапсыздыр** їх є тисяча тисяч, безліч *[Г]*.

хей вигук гей, о *[Г]*.

хейал дух, привид, марево, видіння *[Кб.]*; **бу не хейалдыр**, **ве не сейирдир**, **ве ахыл эрмеэжек хекметли ишлердир?** що це за видіння, що за видовище, і що за чудеса, яких не досягнути розумом? *[Кб.]*; *пор.* хайал, эал *І*.

хейат життя *[Г]*.

хекмет 1. мудрість, премудрість, знамення, чудо *[Г, Кб.]*. **2.** оповідання про чудеса *[Г, Кб.]*; **хекметлер** *эт-* являти знамення, показувати чудеса, чудуватися *[Кб.]*; *пор.* **икмет**, **окмет**, **екмет**.

хекметли мудрий, премудрий, наділений мудрістю, чудесний, дивний *[Г, Кб.]*; **хекметли тўш** мудрий, дивний, пророчий сон *[Г]*.

хелак ол- гинути, помирати *[Г]*.

хелас спасіння *[Г]*; **хеласымыздан** **отўрў** задля нашого спасіння *[Г]*; **хелас ол-** звільнитися, визволятися, спасатися *[Г]*; *пор.* **эласлых**.

хеласетлик (-ги) спасіння *[Г]*.

хеласлик (-ги) прощення *[Г]*.

хеласлы спасенний, який веде до спасіння *[М]*.

хеласлых (-ғы) спасіння *[Г]*; **хеласлых бул-** знаходити спасіння *[Г]*.

хем спол. і *[М]*; **хем жан тарафундан хем дўнйамдан** і з боку духовного, і з боку мого світського життя *[М]*; *пор.* **нем**, **эм І**.

хемен відразу, тут же, зразу *[Г, М]*.

хер кожний, кожен *[М]*; **хер тўрлў отлар** різні, різноманітні трави *[М]*; *пор.* **һер**, **ер**.

херувим херувим *[Г]*.

хесар фортеця, мур *[Г]*.

хетайе див. хедаіе.

хетайет див. хедаіет.

хиба *эт-* дарувати *[К]*.

хибе *эйле-* дарувати *[М]*.

хийанетлик кривда, знуцання *[М]*; **эйханетлик (=хийанетлик)** *эт-* кривдити *[М]*.

хийамет підступ, зрада; **хопту бие хийамет** проти нас учинено підступ *ВН*; **хопту хийамет** *виникла* зрада *У*.

хилесиз без хитрощів *[Кб.]*.

хиротонус *эйле-* / *эт-* рукоположити, надавати сан священника *[М]*.

Хирсантий ч.

хлапак хлопак, хлопчак, хлоп'я *О*.

хлом лоша до року *К*; *пор.* **хулум**, **хулон**, **хулум**.

хлый косий, кривий, косо, скоса *Б*; **көзлери хлый** у нього косі очі *Б*; **хлый көзет-** дивитися скоса *Б*; **мен дуйдум**, **шо баба хлый-хлый бахай** меним тарафма я

відчув, що батько скоса поглядає на мене *СГС*; *пор.* хылый.
хм вигук подиву хм У-СЛ.
хо- класти, покласти *Г, СГС, [Кб.]*;
не хоған о казанокчез? що покладали в це відро? *Г*; *пор.* ко-кой-, хой-.
хоба печера *ВН, СК.*
Хобан річка Кубань *[ВН].*
хобдал виймка, підкоп, печерка під урвищем *Б.*
хобдала- відшаровувати, розшаровувати *О.*
хобдалан- відшаровуватися, розшаровуватися *О.*
хобдаландыр- *спон. О.*
хобдаландырт- *спон. О.*
хобдалат- *спон. О.*
хобдалаттыр- *спон. О.*
хобдалаш- *вз. О.*
хобдалаш- розшаровуватися *О.*
хобуз 1. одно-, дво-, чотириструнний щипковий або смичковий музичний інструмент із чашоподібним резонатором без верхньої деки *СБ.* 2. хвалько *НБЄ*;
хобуз йисан пихата, бундючна, гордовита людина *СБЧ.*
хобузан- бундючитися *НБЄ.*
хобух відламаний, відчахнутий, відірваний, обірваний, рваний, ламкий *О*; *пор.* хопух, *див.* хоп-
хоға, хоға хамуш *бот.* куга *СМ*; *пор.* коға, хуға.
Ходалах *прізви.*
хожа чоловік *СБ-СК*; **хожаа** вервидавати заміж *СГ*; **хожа(й)а чых-** виходити заміж *Г, СЛ, СГ-СК*; **хожа-хары СЛ, хожа-хатын СМ** чоловік і жінка; **дэве хадар улаңыз болғанчас карға хадар хожаң босун** хай у тебе буде чоловік убільшки з грака, ніж син з верблюда *П*; **хороз осун да, хожаң осун:** нас та оса, **хожаң нехай у тебе буде чоловік, хоча б навіть як півень:** який би не

був, а все-таки твій чоловік *СГ*; *пор.* ожа.
хожалы заміжня *О, К.*
хожар- старішати *[Г].*
хожасыз незаміжня *СМ, СЛ-СГ*;
хожасыз хары йўгенсиз ат: анда стэй, онда варый незаміжня жінка все одно, що незапущаний кінь: куди хоче, туди й іде *СЛ, СГ.*
хозалва халва з горіхами *К*; *пор.* хозхалва.
хозға- рухати, ворухити, торкати, тручати, зрушувати, зганяти з місця, підганяти *СБ, СМ, СЛ-СГ*; колихати, колисати *СБФ*; колупати *К*; присікуватися, прискіпуватися, шукати привід для звинувачення, рити під ким яму *О, К*; **тиш хозға-колупати в зубі, в зубах** *К.*
хозғав рухання, ворухіння, підганяння *О.*
хозғал- зрушитися, ворухнутися, зрушити з місця, колихнутися *СБ, СЛ-СГ*; бути зрушеним з місця *К*; **йериндэн хозғал-** зніматися з місця *СГ.*
хозғала- наполегливо ворухити, розворушувати, тручати, штовхати, смикати; присікуватися, чіплятися *О, К.*
хозғалаң- ворухнутися, зрушитися *О, К.*
хозғалат- ворухнути, поворухити, зрушити *О, К.*
хозғалаттыр- *спон. О, К.*
хозғалаш- рухатися, ворухитися, штовхатися разом *О, К.*
хозғалаштыр- *спон. О, К.*
хозғалт- розворухити, розтривожити; присікатися, прикопатися, підкопатися *О, К.*
хозла- нестися, відкладати яйця, приводити ягнят, ягнитися; **йабаны хозла-** брехати *СЛ*; **йымырта хозла-** нести яйця *П, СМ, У-СЛ, СГ*; **тырнах хозлай**

під нігтем з'явилася біла цятка *СБ*; хойун хозлады ўч тәне хозу вівця привела трьох ягнят *СГ*; хына/шеп хозлап чыхай хна/галун виходить на поверхню кристалами, як піна *БК*.
хозлат- спон. *О, К*.

хозу ягна до року, ярка, ярчук; хозу бала маленьке ягня *НБЕ, У*; хозум/хузум моє ти ягнятко *К, СК*; харға-хозулар (<харға-хузунлар) гайвороння, вороння, гайворони й круки [*Г*] — див. хузгун; пор. хузу.

хозужух ягнятко *К*; хозужуум моє ти ягнятко *К*.

хозулу суягна *Б, Г, СЛ, СК*.

Хозулу *прізв.*

хозухулах *бот.* щавель *О, К*; пор. атхулах, хулахот.

хозучух ягнятко *О*.

хозхалва халва з горіхами *ВН*; пор. хозалва.

хой I вівця; хой аран кошара, вівчарня *СБ*; хой баш одна вівця *Б*; хой йўн овеча вовна *П*; хой тєри овеча шкура, овчина *У*.

хой II: хой вер-дозволяти [*Г*], пускати [*Г, СК*]; мени хой верми-йор не пускає мене [*Г*]; пор. хой вер-

хой- (хойар, хойай) 1. класти, ставити, складати, насипати, наливати, призначати, лишати, поселяти, припиняти; бизни хойдлар хонахларға нас поселили на квартири *ВН*; таванға хойдлар склали на горище *СБ*; хойайлар жумран тутмаға призначають ловити ховрахів *СБ*; тавлухка хойай хызыны лишає свою дочку в лісі *СМ*; хоймадылар бени стэд'ен йериме не віддали мене, куди я хотіла *Б*; йенед'е бир йердє хоймай жаду вільма знову-таки ніде не дає їм спокою *Б*; атларны аранға хой- ставити коней до стайні *У*; ад хой-

давати ім'я *Б*; йапу хой- ставити паркан *К*; өзүн хой- поводити себе *П, СМ*; өзүн йуваш хой- показувати себе лагідним *П*; пухов хой- надівати путо *СК*; стол, соффра/суффра хой- накривати стіл *У/П*; стол артына хой- посадити за стіл *У*; су хой- наливати воду *К*; тахмах хой- давати прізвисько *НМ*; фидє хой- садити розсаду *ВН*; хач хой- хреститися *СМ*; храр хой- давати обітницю *П. 2. допом. дієсл.*, передає завершену дію; пиширип хойду наварив *ВН*; дағыттый хойай розтринькує повністю *СМ*; айтты хойду він розповів *У*; пор. ко-, кой-, хо-

хойан заєць; хойан бала зайчєня *СБ, СМ*; хойан тєри шапкасы шапка в нього з зайця *Б*; йєр хойан тушканчик *СБ*; йурт хойан криль *СБ*.

хойанжы зайчатник, мисливець на зайців *О, К*.

хойдур- спон.

хойдурт- спон. *О, К*.

хойжух овечка *Б, К*.

хойу густий; темний, завзятий, затятий *ВН, СБФ, СГС*; хойу лафет-говорити густо *СГС*; хойу-су гуцца з чогось *ВН*; ◇ хырсызын хойусу затятий злодій *К*.

хойужа густуватий *СГС*.

хойул- 1. бути покладеним, поставленим, накритим, кластися, ставитися, проводитися; суффра хойулған стіл накрито *П*; хойулўй софралар накривають столи *СГ*; бу йорту йыл да боса хойулур эди це свято проводилося щороку *П. 2.* покладатися *К*; мен саа хойулуйум я на тебе покладаюся *К*.

хойула- згущувати *О, К*.

хойулан- густіти, бути згущуваним *О, К*.

хойуландыр- згущувати *О, К*.

хойуландырт- спон. *О, К*.
 хойулат- згушувати *О, К*.
 хойулаттыр- спон. *О, К*.
 хойулаш- згушуватися *О, К*.
 хойулаштыр- згушувати, доводити до загуслого стану, робити густим *О, К*.
 хойулма покладений, поставлений *К*.
 хойулун- бути покладеним [*Г*].
 хойулух густота, загуслість *О*.
 хойун (-йну) *І* груди, пазуха; хойун жөбү нагрудна кишенья *СМ, СК*; хойунна таш тутай він тримає камінь за пазухою *СБФ*; хойунуңа т'ирсин хай воно тобі й повернеться *СБ*; хойнуңа йатан харыңа йынанма: хары пек алдатый, тильг'и т'ибик не вір жінці, що лежить у тебе на грудях: жінки дуже дурять, як лисиці *СЛ*; хойунна йатан хожа-на, харына йынанма: хары — тильг'и, хожа — жанавар не вір чоловікові, жінці, що лежить у тебе на грудях: жінка — лисиця, чоловік — вовк *СГ*; бажыны сорарсан, эли хойнуна ти запитуеш про свою сестру — вона склала свої руки на грудях — від безнадії *СК*; йүзү хойун обличчям униз *Г, [Кб.]*; йүзү хойун сүрүклений плазує обличчям по землі — низько кланяється *Г*.
 хойун *II* вівця; хойунуң ажели т'есе, чобаның тайағна ыжыланый як вівці прийде смерть, вона треться об гирлигу чабана *Г*; йаш хойун молода вівця *НКД*; пор. койун.
 хойур- *I* ставати густим, загусати, густішати *ВН, О, К*; т'елий кишед'ен өгей ана — епси дэ азыр, хойуруп-түйүрүп епси дэ азыр приходить мачуха із церкви — усе готове, готове повністю — *i*

загусло, й усілося (відстоялося, настоялося, просякло) *Б*.
 хойур- *II* розкладати *СМ, К*; ожах хойур- розпалювати вогнище *СМ, К*.
 хойурт- згушувати *О, К*.
 хойуш спосіб класти, ставити *СЛ*.
 хойчух овечка *О*.
 хол рука *ВН-У*; хол альпш- тиснути руки, здороватися, прощатися за руку *НБС*; хол араба ручний візок *О*; хол биле заре атай розкидає зерно руками *П*; хол йавлух носова хустка *О*; хол көтэрген ава / хол көтөрмек урумський танець із піднесеними руками *СМ/НМ*; хол платох хусточка *СБФ*; хол т'емиги кістки руки *О*; холнуң үстү/стү верхній, зворотний бік долони *СБ/НМ*; холу тутай, авузу йутай руками хапае, устами ковтае — все вміє робити добре і спритно *СБЧ*; хол тут- підтримувати *О*; хол туттур- змусити підтримувати *О*; машалла хол т'елишине чоґо тільки ти не вмієш *СБЧ*; хол хах- ударити по руках, згодитися *О*; хол холға пліч-опліч *О*; хол чалғы ручна коса *П*; тутамай өзүн холға не тримає себе в руках *СМ*; узун холдан торғай да тоймаған з далекої відстані допомога дуже мала — з довгої руки й горобець не наїється *СБА*; холларына шайтан түкүрген він є майстром своєї справи — йому чорт плюнув на руки *СБ*; холу алтын т'есей його руки крають золото — вправний *СБА*; холу хурусун щоб йому руки повсихали *СБЧ, СМ*; холундан иши чыхмай за роботу не береться *СМ*; биший дэ холундан чыхмай у нього нічого не виходить *СМ*; холундан йибермей зі своїх рук не випускає *СМ*; бош хол не-

ощадливий, щедрий *СБЧ*; оң хол тарзы ший зручна річ, як права рука *СБЧ*; сағ хол права рука *К*; сол хол ліва рука *К*; сол холдан йўрген ат підручний кінь — що йде з лівого боку *К*. хол- просити *Г, СЛ*.

холай легкий, зручний, відповідний, належний, легко, зручно *СБ, СМ, Б, Г-К*; алла холай те-тирсин боже поможи, помагай-бі *Г*; пор. колай, див. хоп-холай.

холайарах полегше *Г*.

холайжа легше, порівняно легко, легкуватий *О, К*.

холайла- полегшувати, робити зручним, давати нагоду *СБ, О, К, СК*; хоншумузун хызыны д'ендима холайладым я підібрався до сусідової дочки [*СК*].

холайлан- легшати, полегшуватися, зручнішати *О, К*.

холайландыр- полегшувати, пристосовувати *О, К*.

холайландырт- спон. *О, К*.

холайлат- полегшувати, пристосовувати *О, К*.

холайлаттыр- спон. *О, К*.

холайлаш- легшати, зручнішати, спрощуватися, налагоджуватися *О, К*.

холайлаштыр- спон. *О, К*.

холайли *К, СГ, холайлы О, У, К* зручний, приступний, сприятливий, придатний, підходящий; хомшун хызы холайлы *У, хоншу хызы холайлы СГ* сусідова дочка є дуже приступною.

холайлых зручність, легкість, забезпеченість, комфорт, вигода, полегшення, пільга *О, К*.

холайсызлых незручність, недоречність, нісенітниця *О, К*.

холайче легенько, легкувато, доволі легко, полегше *НМ*.

холап холоп *У*.

Холап *прізв.*

холаплан- бундочитися *У*.

холлаш- *сп.-вз.* тиснути руки *О, К*.

холлаштыр- спон. *О, К*.

холлаштырт- спон. *О*.

холлу з руками, помічниками, підтримкою *СБ, О*.

холлух бокові кілки, що вставляються обабіч у подушки для утримання короба воза, полудрабків *Г, К*.

холсуз безрукий *СБ, СМ, Б*.

холсузла- позбавляти руки, підтримки *О*.

холсузлан- втратити руку, підтримку *О*.

холсузлух відсутність підтримки, одноосібництво *О*.

холтух (-ғу) пахва *СБ, НМ, Б, Г, К, СГ, СК*, суглоб плеча, плече *НМ, Б*; холтуғун тўбў пахва *Б*; холтуғуна сазы сахлады заховав саз під пахву *Г*; холтуғундан тут- схопити кого під руку *СК*.

холтухла- брати під руку, попід плечі, підтримувати *О, К*.

холтухлат- спон. *О, К*.

холтухлаттыр- спон. *О, К*.

холтухлаш- братися під руку, підтримувати один одного *СМ, К*.

холтухлаштыр- спон. *О, К*.

холум див. хонушу-холум.

хол-хардаш приятелі *СЛ*.

холхурбан [*<хул хурбан?>*] свято жертви, жертв рабів господніх — курбан [*Г*].

холчах рукавиця, рукавичка.

хомру горлиця *К*; пор. хумру.

хомушу, хомшу сусід, сусідній *Б, У, К*; хомушу хатыны сусідова жінка *Б*; хомшу отур-жити по-сусідськи *Б*; пор. коншу, хонуш *І, хонушу, хоншу, хумушу*.

хон- (хонар, хонай) сідати (про птаха, сонце), зупинятися на нічліг, ночувати; кўн хонду сонце зайшло *СМ*; анда доғай, онда хонай де вродиться, там і сідає *Г*; хайда хонай, анда онай де сідає, там і придбає *СБЧ*.

хонах гість, гостина, місце для гостини, притулок, квартира, ставка, табір; знайомий, приятель *О*; *эр бир кӧйе эвин-хонағын осун* хай у тебе має бути притулок у кожному селі *СГ*; *хонаха* в гостях *СК*; *напажам хонаға?* що мені робити в гостях? *К*; *хонах ал-брати* на ночівлю *СЛ*; *ғарип ғарипни хонахка алған, алып ону кӧпек уйға барған* бідняк бідняка пустив ночувати, а сам пішов до собачого кубла спати *НМ*; *истәйим бир хонах* я прошу притулку на одну ніч [*СЛ*]; *хонах ол-зупинятися* на ночівлю, ночувати *СЛ, СГ*; *хонах тӱш-зупинятися* на ночівлю *СЛ*; *хонахларға хой-* поселяти на квартири *ВН*.

Хонахбей *прізь*.

хонахла- поселятися, селитися *НМ*.

хонахлан- розташовуватися на ночівлю, бути запрошеним у гості, бути в гостях *О, К*.

хонахлаш- товаришувати, ставати приятелями *О, К*.

хонахлаштыр- *спон.* *О, К*.

хонахлых приятельські стосунки *О, К*.

хонахчлых гостинність *О*.

хондур- садити, ставити, опускаати; давати притулок, брати на ночівлю; *хондурмаа йер тапмайлар* не можуть знайти місця, куди його посадити *СЛ*; *далдан дала хондурдулар* переганяли з гілки на гілку *СК*.

хондурт- *спон.* *О, К*.

хонуч халява *СБ, НМ, Б, Г, К*; литка ноги *О*; *хонучун хулағы* вушко халяви *Б*.

хонучлук матеріал на халяви *К*. *хонучу* халява *О*; *див.* *хонуч*.

хонучулу з халявами *О*.

хонучулук матеріал на халяви *О*.

хонуш *І* сусід, сусідка *СМ-У, СГ, М*; *хонушлар* сусіди *М*; *эпси хонушлар жыйылы* збираються всі сусіди *СМ*; *хонушлары* його сусіди *У*; *пор.* *коншу, хомушу, хомшу, хонушу, хоншу, хумушу*.

хонуш *II* гуляння, застілля, учта, вечірка *О, К*.

хонуш- гуляти, бесідувати за столом, випивати, розмовляти; стати сусідами, посусідитися, ріднитися, родичатися *НБЕ, СБФ*.

хонушма гуляння, бесіда за столом, гульба *Б, К, СГ*; *хонушма йап-* справляти гуляння *К*; *хонушма тӱркӱ* застільна пісня *Б*. *хонушна* конюшня *СГ*; *пор.* *конушна*.

хонушу сусід, сусідка *ВН-П, У, СГ, СК*; *хонушуға* у сусідів *ВН*; *хонушсу* його сусід *СК*; *йурт алма — хонушу* ал купи не садибу, а сусіда *СБФ*; *пор.* *коншу, хомушу, хомшу, хонуш I, хоншу, хумушу*.

хонушулаш- ставати сусідами *О*. *хонушулук* сусідство *О*; *хонушулук эт-* посусідитися *О*.

хонушу-холум усі сусіди *СБЧ*.

хонушчух *ласк.* сусід, сусідонька, сусідочка *СМ*.

хоншу сусід, сусідка *СБ-М*; *пор.* *коншу, хомушу, хомшу, хонуш I, хонушу, хумушу*.

хоп- (*хопай*) ламатися, рватися, відчахуватися, зриватися, починатися швидко, раптом, несподівано, відпадати, відскакувати [*Г*]; *белин хопай* у нього ламає в попереку *К*; *хопту бир йағмур Г, йағмур хопту К* зірвався дощ; *йериндэн хоп-* зрушитися зі свого місця *СМ*.

хопар- ламати, відламувати, рвати, відривати, розривати, зривати *СБ-СК*; *дреклери хопар-* вивиривати дерева *Г*; *хопарды ат-*

ты отуз тохуз пердэйи вона зірвала тридцять дев'ять завіс *Г*; тоз хопар- здіймати куряву *П*, *СЛ*; чичек хопар- рвати квіти *К*.
 хопарт- спон. *О*, *К*.
 хопарттыр- спон. *О*, *К*.
 хопарттырт- спон. *О*, *К*.
 хопарыл- бути ламаним, відламаним, ламатися, відламуватися, відчахуватися, розчахуватися *О*, *К*.
 хоптур- відламувати, відривати *О*, *К*.
 хоптурт- спон. *О*, *К*.
 хопух відламанний, ламкий *К*; пор. хобух.
 хопха дерев'яне відро, цебер *СМ*, *СЛ*, *Зп.*, *СК*.
 хоп-холай зовсім легко *О*, *К*.
 хопча гаплик, гачок, застібка *СМ*.
 хопчала- застібати *О*.
 хопчалан- застібатися, бути застебнутим *О*.
 хопчалат- застібати *О*.
 хопчалаттыр- спон. *О*.
 хопчалаш- сп.-вз. *О*.
 хопчалаштыр- спон. *О*.
 хопчалы із застібною *О*.
 хопчасыз без застібки *О*.
 хор I жар, тліюче вугілля, головешка *ВН*, *НМ*, *К*; хор ат- кидати жар, підпалювати, розпалювати, настроювати кого проти кого, роз'ятрювати *Б*; хор олзгоряти *СК*; пор. хурулу *П*.
 хор II нікчемний [*Г*]; хор бах-нехтувати, зневажати [*Г*].
 хора 1. загорода, загорожа, паркан. 2. город *СБФ*, *СГ*, *СК*. 3. ганок *СБФ*; пор. кора.
 хорай сухий бур'ян, сушняк; бот. курай, перекотиполе *СБ-Б*, *Г*, *К*; пор. хурай.
 хорай- оточувати *П*; беш йўз атлы хорайып алды да — йене да хутулдум п'ятсот вершників мене захопили в оточення, але я знову-таки врятувався *П*.

хорайлы з кураєм, перекотиполем *О*.
 хорайлых місце, поросле кураєм, перекотиполем *О*.
 хорала- оточувати, оточити; хоралап ал- оточити й спіймати *ВН*, *СБ*, *Г-СГ*, *СК*.
 хорама: хорама йол верета з клаптів, доріжка з дрантя *СБ*; бабам-ненем хорама йолларға йўрмеген мої батьки по килимових доріжках не ходили *СБЧ*; пор. хурама, хурома.
 хоран гуртовий танець *М*; хоран тәп- танцювати гуртом *М*.
 хоранда сім'я, родина, подружжя *ВН-СГ*; хоранда ёльд'ен сора о хайтый після того, як помер чоловік, вона повернулася *К*; дружина, чоловік; хорандам ёльдў мое подружжя померло, мій чоловік помер *ВН*; тайфа-хоранда родина, сімейство *СБЧ*.
 хората сварка, гвалт, колотнеча *СБ*, *У*, *СГ*; весела бесіда, жарт *О*; умисне, серйозно *НМ*; йаваш-йаваш хората болуы колотнеча, сварка виникає стиха *СБЧ*, *СМ*.
 хорйат довбня, йолоп, слабкий, негожий *У*, дивак, дивакуватий *О*.
 хорйатлых дивацтво *О*.
 хорла- розпалювати, розпикати, допикати, дратувати, мучити *ВН*, *СЛ*, *СГ*; хорлама бизи ви нас не дратуйте, не розлучуйте *Г*; хорламаныз ид'ити дэ — вериниз ид'итэ хызы не мучте хлопця — віддайте йому дівчину *СК*.
 хорлан- горіти жаром, розжарюватися, розпалюватися, нервувати, переживати, мучитися *ВН*, *Г-К*.
 хорлат- розпикати, розгарячити, роздратувати, посварити *СБ*, *О*, *СЛ*, *К*; ат хорлат- *СЛ*; хорлат-

тым киратым я розгарячив свого коня *СБ*.
хорлаш- допікати, дошкуляти один одному *О, К*.
хорлух місце, посуд для жару; переживання, страждання *О, СЛ*; хорлуға хайыл олған сора хорланажахсын згодившись страждати, мусиш страждати *СЛ*.
хороз півень *ВН, СБФ, Г*; хороз сахалы/цариси сережки півня *Г/ВН*; хороз хадар босун, хожаң босун хоч би й убільшки з півня, але нехай у тебе буде чоловік *ВН*; *пор. хуроз*.
Хороз *прізви*.
хорозлан- кокошитися, задирається *СБФ*.
Хорозчух *прізви*.
хору- боронити, захищати, берегти [*Г*], *СГС*.
хоруйужу заступник [*Г*].
хорума захист, заступництво [*Г*].
хорун- стерегтися, остерігатися *О*.
хорх- (хорхай) боятися, лякати-ся; *пор. корк-*.
хорхах боязкий, лякливий, боязкий, боягуз *О, К, СГС*.
хорхахлых боязкість, лякливість, боягузтво *О, К*.
хорхахчы боягуз *БТ*.
хорхач боягуз *СБ, О, К*.
хорхлу страшний, страшно *Г*; *пор. хорхулу*.
хорху страх, переляк, переполох *У-СГ, [Кб.]*; хорху т'ес-вилівати переполох *К*; *пор. корку*.
хорхув страх, переляк, тривога *СБФ, О, СГС*.
хорхувлу лякливий, боязкий *О*.
хорхувсуз безстрашний *О*.
хорхувсузлх безстрашність, сміливість *О*.
хорхужу боягуз, боязкий *О, К*.
хорхул- боятися, лякатися, побоюватися *О*.

хорхулу страшний, жакливий, жаккий, небезпечний, страшно, жакливо, лячно *О, У-К*; хорхулу адам страшна людина *Г*; хорхулу тўш жакливий сон *СЛ*; *пор. хорхлу*.

Хорхулу *прізви*.

хорхулух страховище, страховидло, опудало *О, К*.

хорхун- боятися, побоюватися *НБЕ, О, Г-К*.

хорхундур- страхати, лякати *О, К*.

хорхундурт- *спон. О, К*.

хорхунжах боягуз *НБЕ*.

хорхунч страх, боязкість *О, К*.

хорхунчлу страшний, жаккий, жакливий, зловісний, небезпечний, загрозливий *О*.

хорхунчлх жакливість, загрозливість, лякливість *О*.

хорхусыз без страху *П*.

хорхут- лякати, страхати, грозити, погрожувати, загрожувати *СБ-БТ, У-СГС*.

хорхуш переляк, переполох *СБФ*; **хорхуштан** охут-відшіптувати від переполоху — вилівати переполох *СБФ*.

хорхуш- боятися, страхатися, лякатися один одного *О, К*.

хосча *див. хошча*.

хотар- розливати, насипати, розподіляти, роздавати (їжу) *СБ, СМ-У, К, СГС*; опорожнити, спустошувати *О*; **аш хотар-** розливати юшку, суп, рідку страву *СБ, СМ-У*; **хотарып андан төкүм** наллю звідти *У*; **аш — хотарғанның, иш — бежергеннің** їжею порядкуе той, хто її роздає, справою — хто її опанував *СБА*.
хотарт- *спон. О, К*.

хотарыл- розливатися, роздаватися *О, К*; опорожнитися, опралятися *К*.

хотах penis *СМ, Г*.

Хотлубей *див. Хутлубей*.

хотур короста, парша, сверблячка, свербіж.

хотурлан- покриватися коростою.

хотурлат- заражати коростою.

хотурлу коростявий.

хотурот *бот.* кропива *НБЄ*.

хофа цеберка; хатран хофа мазниця *М*.

хох I перегній (сухий) *НМ, Г*.

хох II запах *К*; *пор.* хоху.

хох- пахнути *ВН*.

хохла лялька *СМ, Б, СГ*.

хохла- нюхати, обнюхувати *СМ, К, СГС, СК*.

хохлан- нюхатися ким *К, СК*.

хохлат- дати нюхати *О, К*.

хохлаттыр- *спон.* *О, К*.

хохлаш- нюхати один одного, нюхатися, обнюхуватися, знюхатися, змовитися *О, К*.

хохлаштыр- *спон.* *О, К*.

хохлу пахкий, пахучий, пряний, ароматний *СБ, Г*; *див.* хохулу.

хоху запах; хоху ший щось пахуче *СБ*; *пор.* хох.

хоху- 1. пахнути *СБ, О, Б-К, М, СК*. 2. нюхати *НБЄ, СБФ, НКД*.

хохув запах *СМ, Б*; авузундан хохув т'итип т'елий у нього з рота йде запах *СМ*.

хохувлаш- обнюхуватися *О*.

хохувлу пахучий, пахкий, із запахом *О*.

хохул- (хохлуй) пахнути, пахтити, викликати бажання нюхати, приваблювати запахом, нюхатися *К, СЛ*.

хохула- нюхати *Б*.

хохулан- відчуватися на запах *[Г]*.

хохулу з певним запахом, пахкий, пахучий, ароматний, пряний *О, Г*; хох(у)лу чичеклик пахкий квітник *Г*.

хохут- робити пахучим, пахким, наповнювати запахом *О*.

хохуттур- дати понюхати *О*.

хохуш- нюхати один одного, нюхатися, обнюхуватися, знюхатися, змовитися *О*.

хоч I старовинний екіпаж, карета, кибитка, будка, амбар на високих палях *[Г]*; д'єтириниз филанчай — минсин анем хочуна подайте човна — нехай моя мати сяде до будки *[Г]*.

хоч II кінні перегони *[СК]*: хоч ид'итэ чивтэ/чифтэ йара йох д'ог'юльд'ур, вар, эфендим кінні перегони не обходяться без сутичок і ран, мій пане *[СК]*.

хочу 1. кінні перегони; хочу ат скакун *ВН, СК*. 2. скакун *М*; *пор.* хош II, хошу.

хочхар баран.

Хочхар *прізв.*

хош I кіш *СБ, СЛ*.

хош II кінні перегони *Б, СЛ*; хош чап- скакати навперегони *Б*; хош чаптыр- пускати наввипередки *СБЧ*; *пор.* хочу, хошу.

хош III приймний *СБ, П*; добро, честь, пошана *О*; добряк *[Б]*; хош йердаллы з гарною шийкою *СБ*; хош хонахлых эт- приймати гостя з пошаною *Б*; хош т'ельдиц(из) *СБ, П, СМ, У*, хош т'ельдин(из) *СМ, У*, хош сефа(йа) д'ельдин(из) *К, СГ* здрастуй(те), ласкаво просимо; бен бир хош Т'ор'оғлуйым я добряк Т'ороғлу *[Б]*.

хош- (хошай) з'єднати, з'єднувати, сточувати, додавати, приєднувати, домішувати; бир бирин йерне хош-*Б*, бир йере хош-*СК* з'єднувати докупи.

хошавуч пригоршня *О, К*.

хошах (-ғы) пара, парний *СМ, Б, К*; хошах ал- узяти до пари *Г*; эвленген бири — хошағын булған одружився один — знайшов собі пару *СГ*.

хошахла- брати до пари, парувати *О, К*.

хошахлан- братися, йти, жити парами *О, К*; хошахланьш чыхар- виходити попарно *О, К*. хошахландыр- *спон. К*. хошахлат- спаровувати, з'єднувати в пару *О, К*. хошахлаш- об'єднуватися в пару, паруватися *О, К*. хошахлы парний *О*. хошахлых парність *О, К*. хошахлан- паруватися, братися, ставати в пари; хошахланьш ййр- ходити парою *У*. хошахлых (-ғы) призначений до пари, суджений *СЛ*. хошлан- мати задоволення, приємність, насолоду, насолоджуватися, утішатися *О*. хошландыр- удовольняти, давати насолоду, утішати *О*. хошлаш- подобатися, мати насолоду один від одного, прощатися *О*. хошлуй *Б див. хошул*. хошма з'єднаний, об'єднаний, змішаний *О, Б, К*; хошма хаш брови, що з'єднуються посередині *Б*. хошу кінні перегони *СБ-У, СЛ, К*; хошу ал- перемогти в перегонах *Б, У*; аблар алып онун хошусун вони й виграють ті перегони *Б*; хошу аты скаковий кінь *П*; хошу чап- скакати в перегонах *Б, СЛ*; *пор. хочу, хош П*. хошул- (хошлуй) об'єднуватися, приєднуватися, змішуватися, втягатися, бути з'єднаним, допненим, змішаним, бути причетним *К*; хошлаах приєднаймося *Г*; бир бирине хошул- об'єднуватися, з'єднуватися, єднатися *У*; бир йере хошул- влізти в недобру справу, ускочити в халепу *Г*; хошлаах биз бир йердэ зійдімося *Б*; хошулду ойуна він приєднався до гри *СЛ*; хошулмай бунун ишне він не втручає-

ться в його справи *Г*; халхка хошул- спілкуватися з людьми *Б*; хошулдух, дөрт бала хоштух ми поєдналися, звели до купи чотирьох дітей *Б*; т'име хошулсан, онун т'ибик олуйсу з ким поєднаешся, таким і станеш *К*; *пор. кошул*. хошулу з'єднаний *Б*; хошулу хаш брови, що з'єднуються посередині *Б*. хошулуш- з'єднуватися, об'єднуватися, змішуватися *О, К*. хошулуштур- *спон. О, К*. хошулуштурт- *спон. О, К*. хошум додаток, добавка, надбавка, збільшення, прибавка *О*. хошух приєднаний, доточений, доданий *О, К*; хошух хаш брови, що з'єднуються посередині *О*; хошух хашлы зі з'єднаними бровами *О*. хошча ліпше *[Г]*; бир хочса (=хошча) бахар придивляється уважніше, пильніше *[Г]*. хөкүмет мелеклери ангели влади *[Г]*; *пор. өкмет-, өкүм, һөкүм*. хөрмат повага, пошана *[Г]*. храр обіцянка, обітниця *П, Г*; храр вер- обіцяти *Г*; хойайлар/ берйенлер храр алмаға бир бирин дають обітницю одружитися між собою *П*. храрла- обіцяти *СМ*. христиан *[М]*, христианос *[М]* християнин. християнжасына по-християнськи *[Г]*. християн християнин *[Г]*; християн велааты християнська держава *СК*. християни *ми. християни [Г]*. Христос Христос *Б*; Христос барйам Різдо Христове *О*. хррр *насл. хурчання, лопотіння СЛ*; хррр — дээн, учту т'ирди гөгержин голуб залопотів крилами й полетів *СЛ*.

Хрстос ѓкмек *див.* Хртос ѓкмек.
 Хртос/Хртос Христос *Б, Г/СГ*;
 Хртос анести — анестэз анести
 Христос воскрес — воистину вос-
 воскрес *Г*; Хртос барйам Різдово
 Христове *Б, Г*; Хртос барйам-
 ных на Різдово Христове *Б*; Сө-
 тұр Хртос свято Спаса — Хри-
 та-Спасителя *Г*.
 Хртос Христос *СМ, Г, К*; Хртос
 ѓкмек пасхальний пряник у ви-
 гляді хреста *К*, пасхальний хліб
 на п'ять-шість кілограмів із го-
 лівкою півня з тіста і пучечком
 шерсті в центрі *СМ, Г, К*.
 Хрустос Христос *НБЄ*; Хрустос
 барйам Різдово Христове *НБЄ*.
 Хрымлы *прізв., НЛ*.
 хсайахлы жінка *НКД*; *див.* хыса-
 йахлы.
 хтойзна *К*, хтойизна *К* хтозна.
 хтуз нещасний *К*; *пор.* кўтсўз,
 хутсуз, хутуз.
 ху- гнати, проганяти *СБ*; чахыр-
 саң — т'ельмей, хусаң — т'етмей
 запросиш — не прийде, не за-
 просиш — образиться *СБЧ*; *пор.*
 хув-.
 хуба тонкий *У*; хуба хашлы з тон-
 кими бровами *У*.
 хубатал(ы) *бот.* верба плакуча *Г*.
 хубе баня, купол *Г, М*.
 хув трут, губка *О*; *див.* хав.
 хув- (хувай) гнати, проганяти, ви-
 ганяти; хувдлар вони прогнали
ВН; эвдэн хувуп йибер- вигна-
 ти з дому *У*; артына хув- ганя-
 тися за ким *СМ*; хувуп йибер-
 проганяти *СМ, Б*; хувуп т'етир-
 ди чах кўйе гнався за нами до
 самого села *СЛ*; машына хув-
 вести машину *К*; *пор.* ху-
 хувала- ганяти, переслідувати,
 підганяти, половати.
 хувалан- бути гнанним, пересліду-
 ваним, гнатися *О*.
 хувалат- ганяти *О, К*.
 хувалаш- ганятися один за одним.

хувалаштыр- *спон. О, К*.
 хуван- радіти, веселитися *СБ, О*.
 хувандыр- радувати, утішати, ве-
 селити *СБ, О*.
 хуванч радість *СБ, О*; хуванч ме-
 ним йўрегим у мене на серці
 радість *СБ*; *пор.* хуванч.
 хуванчлан- радіти *О*.
 хуванчлы радісний *О*.
 хуванчлых радість, веселість *О*.
 хуванч-сўйўнч безмежна радість,
 радісно, весело *СБ*.
 хуват (*//* хват *СБФ, О*) сила, міць,
 енергія; хуваты йох у нього не-
 має сил *ВН*; хуватма кўре по
 моїх силах *П*; хуватнен ал- бра-
 ти силою *Г*; хуват берий табан-
 на упирається підшвами *СМ*;
пор. кувет, хват, хуват, кувет.
 хуватла- посилювати *О*.
 хуватлан- сильнішати, міцніти *О*.
 хуватландыр- зміцнювати, поси-
 лювати, підкріплювати *О*.
 хуватлат- посилювати, зміцню-
 вати *О*.
 хуватлы сильний, міцний.
 хуватлылых потужність *О*.
 хуватсыз безсилий, слабкий, не-
 мічний; хуватсыз йер слабе
 місце *НМ*.
 хуватсызлан- виснажуватися, ви-
 мотуватися, змучуватися, слаб-
 нути, знесилюватися *О*.
 хуватсызлых безсильність, неміч,
 знесиленість, виснаженість *О*.
 хувғала- ганяти, переслідувати *О*.
 хувғалат- *спон. О*.
 хувғанлых переслідування, ви-
 гнання *О*.
 хувдур- змусити ганяти, гнати.
 хувдурт- *спон. О, К*.
 хувет 1. сила *Г, Кб.;* хувет ме-
 леклери ангели сили *Г*. 2. си-
 льний; азиз аллах, азиз хувет,
 азиз ѓлўмсўз, есирге бизи свя-
 тий боже, святий кріпкий, свя-
 тий безсмертний, помилюй нас
Г; *пор.* кувет, хват, хуват.

хуветлен- зміцнюватися [М].
хуветли сильний [Кб].
хуветсиз кал- знесилюватися [М].
хувужу який жене, проганяє, чогось добивається О.
хувул- (-влуй) 1. бути гнаним, переслідуваним О, К. 2. народжуватися (про лоша) СЛ.
хувулуш- ганятися один за одним СЛ.
хувур- смажити ВН.
хувурул- смажитися, бути смаженим СМ.
хувух І полова, збоїни, звійки (те, що відвіюється) О.
хувух ІІ пухир, сечовий міхур СБ.
хувуш І порожній, дупло, порожнина, порожнеча, пустота СБ, П, Б, Г, СГ, СК; пор. хулуш.
хувуш ІІ вигнання, заслання О.
хувуш- ганятися один за одним, переслідувати один одного О, К.
хуґа бот. куга Б; пор. коґа, хоґа.
худа сват; шанована людина, поважний гість НМ, К; худалар свати; худа алх весільні гості Б; худа вар- іти свататися К; худа ййбер- посилати сватів Б, У.
худаґы Б, СЛ, К, СК, худаґый сваха П; пор. худа́йы, худэґый, худэ́йи.
худаґых сваток, свашечка К.
худай сват СМ.
худа́йы 1. сваха НБЄ, О, БТ, У; йохка Марйа да худа́йы як немає більше нікого, то й Марія сваха НБЄ. 2. кума О; пор. худаґы, худэґый, худэ́йи.
худалат- робити сватами О, К.
худалаш- ставати сватами О, К.
худалаштыр- спон. О, К.
худалых становиче свата, сватівство, свояцтво О, К; худалых т'ель- прийти свататися У.
худача дочка свата, свахи О, родичка невістки НБЄ.
худачых сваток, свашечка СМ.

худрет могутність, сила, снага, міць, потуга, спромога, спроможність Г; багатство, добробут, достаток О; ни худрети бар, аны т'ийиндир- одягати те, на що спроможний СБ; худрет (<халем) илен чекильмиштир көзлерим, хашлерим брови й очі в мене підведені [ВН]; пор. кудрет, худурет.

худретли сильний, могутній О.
худретлик могутність Г; багатство О.

худретсиз безсилий Г; незаможний, нетяга, неімуший О.

худретсизлик несила, неспроможність, немічність О.

худур- казитися, біситися, бавитися, лютувати СГС; бу көпек худурґан цей пес сказився СГС; пор. хутур-.

худурет сила, спромога, змога, спроможність СБ; худуретине көре за змоґою, згідно своїх сил СБ; пор. кудрет, худрет.

худэґый сваха ВН; пор. худаґы, худа́йы, худэ́йи.

худэ́йи сваха СБ, СЛ; йохка Марйа да худэ́йи як нікого немає, то й Марія — сваха СБФ; пор. худаґы, худа́йы, худэґый.

хужах обійми, обхват, оберемок СЛ-СГС; бир оґах саман оберемок соломи НКД.

хужахла- обнімати СЛ-СК.

хужахлан- пас. обніматися К.

хужахландыр- спон. К.

хужахландырт- спон. К.

хужахлат- спон. К.

хужахлаттыр- спон. К.

хужахлаш- сл.-вз. обніматися, обійматися Б, Г, СЛ, К.

хужахлаштыр- спон. К.

хужахлаштырт- спон. К.

хужур дивний, незвичний, недоречний, неналежний О, К; погано, невдало СГ; хужур лаф недобрі слова У.

хужур погано, невдало, дивний, незвичайний, екзотичний, нісенітний *О, К, СГ*.

хужурлу хитромудрий, загадковий, дивний, екзотичний *СБЧ, К; небезпечний ВН*.

хужурлух незвичність, ненормальність *О, К; веселий настрої У*.

хузамух кір *СГС; пор. хазамух, хызамух*.

хузғум-харғалер гайвороння *СК; пор. ғузғу, хузғун*.

хузғун (-уллар *ВН*) крук, ворон *ВН, М; пор. ғузғу, хузғум*.

хузу ягня *Г; хузум-диване мое ягнятко, моя кохана Г; хузум Эваз мій милий Еваз СК; пор. хозу*.

хуйу колодязь; хуйу ауз верхній зруб колодязя, цямрина *СБ; хуйу башна біля колодязя У; т'өр хуйу СБ, Г, хуру хуйу СЛ, ч'өр хуйу СЛ* сухий колодязь.

хуйужу копач колодязів, колодязний майстер *О, К*.

хуйужулух колодязництво *О, К*. хуйулма водяний вир *О*.

хул раб, невільник, кріпак, слуга, наймит, рабський, кріпацький *ВН, Г, СЛ, М, СК; хул бол-статі рабом О; аллағын хулу раб божий [Г]; ашлы хулу помічник хрещеного батька на весіллі СГ; к'өпекин хулу собачий слуга, негідник, покидьок, сучий син У; шинжик/шинт'и урум законнары — севен севенин хулу тепер серед урумів закон — хочати самовіддано *К; йатма хулу эт- див. йатма*.*

хулағындат'и що є в тебе у вусі *СЛ; й'үз бин алтын хулағындат'и к'үшелер сережки в твоїх вухах коштують сто тисяч золотих СЛ*.

хулаждых вушко *К*.

хулан- використовувати, користуватися, застосовувати *Б, Г-СК; биз хуланыйых бу себеркайы*

/себерканен ми користуємося цією себеркою *К/НКД; хулан, Эваз, сенин сачлерин* Евазе, зроби щось приємне своїм волоссям *СК; пор. хулан-*

хуландыр- дати користуватися *[М]; ахыз, сачын хуландыр, сарып бойну доландыр* мила, візьми своє волосся й обвий ним шию *[М]*.

хулах (-ғы) 1. вухо, вушко (казана, каструлі, скрипки тощо); хулах ас- звертати увагу, цікавитися, уважно слухати *Б, Г, СЛ, СГ; хулах асма-* не звертати уваги *СГ; хулағын ичи* внутрішнє вухо *Г; хулах сал-* прислухатися *Г; хулах тоз(у)* місце без волосся навколо вуха *СБ, Б, Г, К; хулах тәшиги* отвір вуха *Г; хулах уруп ишит-* уважно слухати *СЛ; хулах хой-* вислуховувати *СЛ; хулахларым чыңдады* у мене задзвеніло у вухах — хтось мене згадує *О; көз-хулах бол-* наглядати, доглядати *СБЧ; хамиш/хамуш/хамыш хулах див. хамиш/хамуш/хамыш; хатыр хулах* ослячі вуха *Г; чалғы хулағы* п'ятка коси *СБ, П; лафың(ыз)* аллаан хулағына осун ваші слова та богові в вуха *СЛ; бунун хулағына т'ирмеди бу лаф* ці слова до нього не дійшли *Г*. 2. відгалуження яру, ущелини, рукав річки, відріг гори, хребта, кінець; д'орт хулағы бар о псатирин у того печива чотири кінці *Б; тарама хулағы* вибалок, приярок *СЛ, К*. хулахлан- нагострити вуха, прислухатися *О, К; див. татлы хулах*.

хулахлыз з вухами, вухатий *О, К*. хулахлых завушник, шори *СБ, К*. хулахот *бот. щавель БК; пор: атулах, хозухулах*.

хулач обхват, оберемок, обійми, кулач — а) маховий сажень — відстань між кінцями середніх пальців витягнутих рук; б) короткий сажень — відстань від краю плеча до затиснутої долоні, кулака протилежної руки *ВН, СМ, К*; *пор.* хвач.

хулачла- обнімати, обіймати, вимірювати обхватами, оберемками, кулачами *О*.

хулачлан- обніматися, вимірюватися обхватами, оберемками, кулачами *О*.

хулачлат- *спон. О*.

хулачлатыр- *спон. О*.

хулачлаш- *сп.-вз.* обніматися, обійматися *О*.

хулачлаштыр- *спон. О*.

хулачых (-ғы) вушко *ВН, СК*.

хуллан- бути на службі [*Г*]; використовувати що, користуватися чим *О, К*; *пор.* хулан-

хулландыр- дати використати *О*.

хулланыл- бути використовуваним, використовуватися *О*.

хуллух рабство, невільництво, кріпацтво *О*.

хулом, хулон лоша до року *К*; *пор.* хлом, хулум.

хулонна- жеребитися *К*.

хулонну жереба (кобила) *К*.

хулум лоша до року *СБ, НМ, О, У, Г*; *пор.* хлом, хулом, хулон.

хулумла- жеребитися *НБЕ, О, У*.

хулумлу жереба (кобила) *О*.

хулумна- жеребитися *Г, СК*.

хулумну жереба (кобила) *Г*.

хулунч радикуліт *СЛ*; хулунч т'ирди беліме мене схопив радикуліт *СЛ*.

хулуп (-бу) дужка відра *СГ*.

хулуш порожній, душло, порожнина, порожнеча, пустота *СМ*; хырсызын арты хулуш у злодія в задниці дїрка *СМ*; *пор.* ху-

вуш *І*.

хум пісок; алма хумдайы розсипчаге яблуко (як пісок) *У*.

хуман куман, куманець *Г*.

хумаш тканина, шовк *ВН, СМ, Б, Г, К, СГ, СК*, атлас *СБФ, НКД, СГС*; коштовна тканина *У, СЛ*; хумаш кофта шовкова блуза, сорочка *Б*; тоннан хумаш д'ийамадым я не носила шовку й хутра *СК*.

хумжу пісковик — хто добуває, возить і продає пісок *СГ*.

хумжух піщинка *К*.

хумлу піщаний *О*; хумлу йер піщане місце *У*.

хумлух піщане місце, піски *О*.

хумна- *І* приводити лоша, жеребитися *СГ*.

хумна- *ІІ* обкидати піском *БТ*.

хумну піщаний *К*.

хумнух піщане місце *СЛ, К*.

хумру горлиця *СЛ, К*; *пор.* хомру.

хумсал піскуватий *О*.

хумсаллых піскувате місце, супісок *О*.

хумушу сусід *К*; хумушлар арасна між сусідів *К*; *пор.* коншу, хомушу, хомшу, хонуш, хонушу, хоншу.

хумчух піщинка *О*.

хунан молода кобила *СГ*.

хунанжи *У*, хунанжин *У, К* зріла телиця двох-трьох років.

хунанжы телиця *К*; телиця до року *НКД*.

хунанжын зріла телиця двох-трьох років *СМ, БТ, Г*, до року *НКД*.

хундах 1. пелюшка *СБ*; хундах бав повивач *СБ*. 2. колиска *СБФ*; *пор.* фьндах.

хундахла- сповивати *СБ*.

хупе кульок *К*.

хуп-хуру зовсім сухий *СЛ*.

хур- *І* (хурай) будувати, споруджувати, складати, упорядковувати, споряджати; астер хур-

шикувати військо *Б, СГ*; **вадэ хур-** встановлювати термін *СК*; **дүгүн хур-** справляти весілля *Г, СГ*; **йай хур-** натягати лука *Г*; **мевлет хур-** складати угоду, домовлятися *Б*; **софра/суфра хур-СГ/П** накривати на стіл.

хур-П (хуруй) сохнути, висихати *СБФ, Г, СЛ*; **көзйаштан хурмады** не просихала від сліз *СБЧ*; *пор. хуру-*

хурабье вид печива *СК*.

хурай *бот.* курай, перекотиполе *Б*; *пор. хорай.*

хурама клапоть, шматок, шматина (тканини) *О, К*; довгий і широкий пояс із тканини, що **кошеви** — розпорядник весілля навіває на себе після одягання жениха, затикаючи за нього ті дві свічки, котрі горіли під час одягання *ММ*; **хурама йорған** ковдра із клаптів *О*; *пор. хорама, хурома.*

хурамалы із клаптів, шматків *О, К*; **хурамалы йорған** клаптева ковдра *К*.

хурбан 1. жертва, пожегта *СБ, О, СГ, СК*; **хурбан ада-У, хурбан кес-П**, **хурбан сой-Б** приносить жертву, жертвувати; **хурбан бол-** ставати жертвою *О*; **хурбан олайым** пробач *СГ*; **хурбан олайым** — мени йолдан чыхарма я перепрошую — не затримуй мене *СК*; **дилице хурбан олайдым Г, дилине хурбан олайым СК** я готовий виконати будь-яке твоє бажання; **хурбан т'ет-** стати жертвою, загинути *СБ*; **хурбаны т'ет айтхан сөзиме, басхан йизиме** ти не вартий ні моїх слів, ні мого сліду *СБЧ*; **бабаан хылычындан хурбан т'итэжесин** бу ишлер ичүн ти через ці справи загинеш від батькової шаблі *СЛ*; **хурбан эт-** приносити жертву,

жертвувати *П*. 2. поминальний обід *НБЕ*; *пор. холхурбан. хурбанлых* призначений для пожегтви *О*.

хурбет чужий, чужина *СБ*; *пор. гурбет.*

хурбетлик (-ги) переживання за батьківщиною, за коханою, коханим *СБ*; **йар хурбетлиги чекки** переживає, що втратила коханого *СБ*; **Арзу да тўший йар хурбетлиги чекмейе** Арзу починає страждати від розлуки з коханим *СБ*; **пор. гурбетлик. хурған** сушений *П, К*; *див. хур-П. хурғах* посуха *ВН, НБЕ, БТ, К*; **хурғах ава** посушлива погода *У*; *пор. хуруғах.*

хурғахлых посуха, посушлива пора, суха погода; посушливе місце *П*; **хурғахлых ава** посуха, посушлива погода *У*.

хурдур- дати побудувати *О, Б, К. хурдурт- спон. О, К.*

хурйух (-ғу) 1. хвіст, курдюк, гурзир волока, хвостовик скрипки, струнотримач; **хурйух баш** *анат.* копчик *СБ*; **хурйух баш т'ельфінішувати** впритул один за другим *К*; **хурйух йағы** курдючний жир *О*; **сабан хурйух чепіга, чепіги Б, Г.** 2. прихвостень; **ид'ит ид'итэ бўйурған, ид'ит тэ хурйўғна бўйурған** хлопцеві наказав хлопчині, а хлопчина — прихвостневі *СГ*.

хурйухлу хвостатий; хвалько *ВН*; **хурйухлу жаду** хвостата відьма *НМ*; **хурйухлу йылдыз** комета *О, К*, падуча зірка, метеор *К*.

хурма *бот.* хурма *ВН, У, СК.*

хуров іній, паморозь, наморозь *СМ*; **хуров тўштў** випав іній *СМ*.

хуроз півень *СБ-У, К*; *пор. хороз. хурозлан-* кокошитися, задирається, пиндючитися *НБЕ, О, К. хурозлат- спон. О.*

хурозлаш- пиндючитися, випина-
тися один перед другим *О, К.*
хурозлаштыр- спон. *О, К.*
хурозчух півник (цукерка) *У.*
хурома клапоть, шматина ткани-
ни *ММ*; хурома бохча хустина
з різнокольорових клаптів тка-
нини, в яку зав'язували одяг
жениха, посилаючи його до
священника для благословіння
ММ; пор. хорама, хурама.
хурсах (-ғы) живіт, черево, шлу-
нок; бох хурсах ненажерний
черевань *СБА*; сығырын хурса-
ғы шишти корова обдулася *Г*;
йахшы, незетли аш халынжез
йаман хурсах пагласын ніж
смачна страва залишитися, не-
хай краще поганий живіт лус-
не *СЛ, СГ.*
хурсахлы череватий *О.*
хурсачых ковбик *ВН, О, К.*
хурт I черв'як, черви, плододжер-
ка.
хурт II див. харт-хурт, хону-
шу-хурт.
хурт- сушити *У*; хуртажах майб.
час висушить *У*; див. хурут-
хуртай- червивіти *СБФ.*
хуртар- спасати, визволяти [*Кб.*];
пор. куртар-
хуртла- зачервивитися *П.*
хуртлан- червивіти *О, К.*
хуртландыр- згноїти, дати зіпсу-
ватися, розвести червів *О, К.*
хуртлат- спон. *О, К.*
хуртлу червивий.
хуртлу-битли бідняк, злидень, во-
шива голота *О.*
Хуртоз *СБФ*, Хуртос *НБЄ* Хрис-
тос.
хургот бот. м'ята *НБЄ.*
хуртчух черв'ячок *О.*
хуру I. сухий, сухорлявий; сухе
місце *К*; хуру билен йаш та йа-
най із сухим горить і зелене
СБЧ; хуру йемиш сушена садо-
вина, сухофрукти *К.* 2. сушена

садовина, сухофрукти *Г, СГ.* 3.
самотній *ВН, П, СМ, Б, Г*; ху-
ру жаным самотня моя душа
СБ; бен бир хуру баш оланды-
рым я лишився сам-один *Г*; ху-
ру башыма на мою самотню
голову *СЛ*; ◇ хуру хал- позбу-
тися, втратити *СБ, СМ*; хурудан
йанған згорів дощенту *У.*
Йалы: Хуру Йалы річка Сухі Яли
У, К.
хуру- сохнути, висихати, засиха-
ти; пор. хур- II.
хуругах сухой, висушлий, посуш-
ливий, посуха *О*; пор. хургах.
хуругахлых посуха *О.*
хурул- бути побудованим, зведе-
ним, створеним, поставленим,
організованим, заснованим, зі-
браним, приготованим, виши-
куваним, настроюватися, строї-
ти з себе, приндиритися *ВН, У, Г,*
СЛ, К; софра хурулду стіл на-
крито *Г, СЛ*; саз хурулду, наз
т'ерек, üle саз настроєно так,
як слід *Г, К.*
хурул- висихати, зсихатися, роз-
сихатися, шкарубнути *О, К.*
хурулған курган *О.*
хурулда- хропіти, хропти *СБ, О,*
К; хрюкати *НБЄ.*
хурулдав хропіння *О, К.*
хурулдат- спон. *О, К.*
хурулдаттыр- спон. *О, К.*
хурулдаш- сп.-вз. хропіти *О, К.*
хурулдаштыр- спон. *О, К.*
хурултай з'їзд *СГ.*
хурулу I споряджений; хурулу со-
фра накритий стіл *СЛ.*
хурулу II палкий, полум'яний
СМ; хурулу йаных люта поже-
жа *СМ*; див. хор I.
хурулух сухість; посуха *О, К.*
хурум сажа, кіптява, кіпоть *О.*
хурума сушена садовина, сухо-
фрукти *О.*

хурут- сушити; **йаш бойуму хурут-тулар** убили — присушили мене молодого *Б*; *пор.* хурт-.

хурутма сушена садовина, сухофрукти *О*.

хурутул- бути висушеним, сушитися *О, К*.

хуручух сухенький *ВН*.

хурхулда- хрюкати *О, К*.

хурхулдав хрюкання *О, К*.

хурхулдат- *спон.* *О, К*.

хурхулдаш- хрюкати разом, перехрюкуватися *О, К*.

хурулдаштыр- *спон.* *О, К*.

хуршов обруч, бандаж, залізна шина колеса, рифа *ВН, СБ, НМ, О, Г, К*; *пор.* хуршув, хыршов.

хуршовла- набивати обруч, рифу *О, К*.

хуршовлат- дати набити обруч, рифу *О, К*.

хуршу обруч *НБЕ*.

хуршув обруч, рифа *СБ*; *пор.* хуршов, хуршу, хыршов.

хуршум I свинець *НМ, О, К*; куля *СМ*; хуршум ат-/чал- вистрілити кулею *СГ/К*; **йағлы хуршум** намащена жиром куля *К*; *пор.* хуршун, хушум.

хуршум II дво-, чотириструнний щипковий музичний інструмент із невеликим шароподібним резонатором і дуже довгим загнутим назад грифом *К*.

хуршумла- покривати свинцем *О, К*.

хуршумлан- покриватися свинцем *О, К*.

хуршумлат- дати покрити свинцем *О, К*.

хуршумлу свинцевий, зі свинцем *О*.

хуршумну свинцевий, зі свинцем *К*.

хуршун свинець *СБ*; *пор.* хуршум, хушум.

хус- (**хусай**) ригати, блювати *СБ, СМ, [Г], К*; баш хус- випускати

колос, колоситися *П, Б, К*; **боғдай баш хусай** пшениця викидає колос *Б*; *пор.* хус-.

хусис властивість *[Г]*; *пор.* хусуз, хусус.

хусмах блювота *СБ*.

хустунмах стогнання, зітхання *О*.

хусуз, хусус властивість, іпостась *[Г, М]*; **бу хусустан** з цією метою, спеціально *[М]*; *пор.* хусис.

хусуса особливо *[Г]*.

хусух блювота *К*; блювотний, який викликає нудоту, блювоту *О*.

хут щастя *О*.

хутар- рятувати, спасати, захищати, вигороджувати *СМ, У-СК*; вимикати *К*.

хутаран спаситель *СГС*.

хутарт- *спон.* *К*.

хутарттыр- *спон.* *К*.

хутарттырт- *спон.* *К*.

хутарыжы спаситель, спас *[Г]*.

хутарыл- спасатися *К, СГС*.

хутла- I поздоровляти *[М]*; святкувати, присвячувати, жертвувати *О*.

хутла- II рятувати *П*; *пор.* хутула.

хутлан- I робитися щасливим *О*.

хутлаш- II вітати один одного, бажати щастя *О*.

хутлаштыр- *спон.* *О*.

хутлу щасливий *СБ, О, У, СЛ, М*; **Йылбашыңыз хутлу осун** з Новим роком *Б*.

Хутлубей *прізв.*

хутлуй *теп.* час рятується *СМ, Б, Г*; *див.* хутул-.

хутлулук щастя *О*.

хутра хутір *У-К*.

хутруй *див.* хутур-.

хутсуз нещасний, бідний *ВН*; *пор.* күтсүз, хгуз, хугуз.

хутсузлук нещастя, лиха доля *О*.

хуту коробка, скринька, ящик; **хапах хугуну** табай кришка короб-

ку знайде *СБФ*; *пор.* куту, ху-
ты.
хуруз нещасний *ВН, [Г], СЛ, К*;
пор. кўтсўз, хтуз, хутсуз.
хурузлук нещасність *К*.
хурузчух нещасенький *Б*.
хузул- (хутлуй; хутлий *Б*, хузулуй
К) звільнятися, рятуватися, спа-
сатися, збутися, спекатися, ви-
риватися, відриватися, відчіпля-
тися, зіскакувати; *ишлердэн ху-
тулған сон закінчивши роботи
ВН*; хузулалмай ґариптэн не
може відкараскатися від бідня-
ка *П*; хутлуй халый бишийдэн
дэ втрачає все *Г*; хутлуй тула-
дан відчіпляється від цеглини
СМ; айахлары хутлуй ноги зі-
рвалися — не втримався нога-
ми *У*; хузулуйляр ґитийлер зри-
ваються вскач *К*; чоха чапан аз-
дан да хузулуй хто женеться ба-
гато за чим, втрачає й мале *СГ*.
хузула- спасати *П*; *пор.* хутла- *П*.
хузулдур- рятувати, спасати, звіль-
няти *О, К*.
хузулмахлых викуп *О, К*; хузул-
махлых ал-/вер- дати/взяти ви-
куп *К*.
хузулт- рятувати, спасати, звіль-
няти *О, К*.
хузулуш порятунок, спасіння,
звільнення *О, К*.
хутур- (хутруй) скаженіти, ска-
зитися, казиритися, лютувати, бі-
ситися *СБ, НКД*; хутурған кө-
пек скажений пес *К*; ава ху-
т(у)руй погода лютує *НКД*; ху-
руп ґитий він розізлився, роз-
лютувався *НКД*; *пор.* худур-.
хутурт- бісити, доводить до люті,
нацьковувати *СБ, О, Г, К*.
хутурттур- *спон.* *О, К*.
хутурух скажений *О*.
хутуруш- бісити один одного, ка-
зитися, біситися, шумно себе
поводити *О, К*.
хутуруштур- *спон.* *О, К*.

хутхар- рятувати, спасати, звіль-
няти, виручати, позбавляти *ВН,
СМ, Б, У, СЛ*.
хутхарт- *спон.* *О*.
хутхартгыр- *спон.* *О*.
хутхарыл- рятуватися, бути вря-
тованим *О, У*.
хуты коробка [*Г*]; мерикеп хуты-
сы чорнильниця, каламар [*Г*];
пор. куту, хуту.
ху-у вигук-зітхання о-ох, ху-у *О*.
хуч нещастя, лихо, біда *О*; бре,
хуч алыма, дэлханнылар ану,
хучах мені на лихо [*М*].
хучах (-ғы) обхват, обійми, обе-
ремок *СБ, О, Б, У*; бала халды
хучағыма у мене на руках ли-
шилася дитина *СБ*; бир хучах
тобан оберемок соломи *СБФ*;
хучах ал- брати (дитину) на ру-
ки *СБФ*; *пор.* хужах.
хучахла- обіймати, обнімати, при-
гортати, приголублювати *СБ, О,
Б, У, [Г], СЛ*.
хучахлан- бути обнятим, обхоп-
леним, пригортатися *СБ, О*.
хучахлат- *спон.* *О*.
хучахлатгыр- *спон.* *О*.
хучахлаш- обійматися *СБ, О, БТ*.
хучахлаштыр- *спон.* *О*.
хуш птах; хуш бала пташеня,
курча *СБ*; хуш сүгү пташине мо-
локо *О*; авзу билен хуш тутай
він ловить ротом птахів — ду-
же здібний, заповзятий, сприт-
ний *СБ*; ағызынен учан хушу ту-
тарсын ти ловиш устами птахів
на льоту [*Г*].
хуша- оточувати *СМ, Б*; хуша-
йып алды оточили й захопили
Б.
хушан- підперізуватися, чіпляти
собі на пояс; хылыч хушан- на-
чепити на себе шаблю *П*.
хушах пояс, крайка — із дової,
до трьох метрів, і широкої сму-
ги бавовни, ситцю, камки, шов-
ку, пас, пасок, ремінь; хушах

аша- дістати ременя *У*; хушахтан кўреш- боротися на захват за пояси *К*; архан хушах очкур *К*; пўскўльлў хушах пояс із китицями *К*; хайыш хушах ремінний пас, пасок *СБ*; ший хушах пояс із тканини *СБ*.

хушахла- перев'язувати поясом, крайкою, паском *О*; бити паском *К*.

хушахлан- перепоясуватися, надівати пояс, пасок *О, К*.

хушахлат- надівати на кого пояс, пасок *О, К*.

хушахлы з поясом, крайкою, паском *О, К*.

хушахчы майстер робити пояси, крайки, паски *О*.

хушачых (-ғы) ремінець *П*.

хушлух становище птаха *Г*.

хушот(у) бот. спориш, шпориш, гусятник, куряча трава, моріжок *БК*.

хушум свинець *СБ, Г, СГ*, олово *СБ, СГС*; хушум сахасы свинцева паця *СГ*; пор. хуршум, хуршун.

хушхонмаз бот. ліцій, люція, повій, дреза *СЛ, К*; держидерево, гадючник *О*.

хушчу птахівник, птахолов *О, К*.

хыбла *СБ, Б*, хыбле південь [*Б*]; хыбладан з півдня *СБ*; хыблелере овратай эдиң йолуңу ти мав би піти на південь [*Б*].

хыбырда- ворухитися, рухатися, возитися, кушпелитися, вовтузитися, кишіти *СБ, О, К*; хыбырдаған хырны авай хто ворухиться, подолае гору *СБА*.

хыбырдав ворухіння, рух *О*.

хыбырдавах який ворухиться, возитися, кишить, рухливий *О, К*.

хыбырдан- ворухитися, вовтузитися, кушпелитися *О, К*.

хыбырдат- ворухити, рухати, змушувати рухатися *НБЕ, СМ, К*.

хыбырдаттыр- спон. *О, К*.

хыбырчых кучерявий *СБ*; пор. кыбырчых, хыбырчых, хымыр.

хывыр- вити, завивати, накручувати *О, К*.

хывырла- вити, крутити *О*.

хывырлат- завивати, накручувати, кучерявити, робити кучері *О*.

хывырт- спон. *О, К*.

хывырчихлен- закручуватися, витися, кучерявитися *СБ*.

хывырчых кучерявий, виткий, кучері *О, Б, СЛ-СГ*; пор. кыбырчых, хыбырчых, хымыр.

хывырчихлан- завиватися, закручуватися, кучерявитися *К*.

хывырчихлат- завивати, накручувати, робити кучері *СБ, Б, К*.

хывырчихлы з кучерями, закручений, скуйовджений *СГ*.

хывырыл- витися, завиватися, скручуватися, закручуватися, кучерявитися *О, К*.

хывырых завитий, закручений, накручений *О, К*.

хыдрийлер шукають *П*; див. хыдыр-.

хыдыр- (хыдырый, хыдрый) шукати, розшукувати; т'им хыдырый, о тапай хто шукае, той знаходить *СГ*.

Хыдырлез Хидир-Ильяс, Хизир-Ильяс — мусульманське ім'я пророка Іллі; Хыдырлез эфенди всемогутній пророче Ілля [*СК*].

хыдырт- доручити розшукувати *О, Г, К*.

хыдырттыр- спон. *О, К*.

хыдырыл- бути розшукуваним, розшукуватися *О, Г, К*.

хыдырылт- спон. *О, К*.

хыжы сверіпа *СГ, М*; хыжы йағы сверіпова олія *СГ*; пор. ажы-гужу, аржы-гуржу, гажу-гужу, гажы-гужу, хычы.

хыжылы-мыжылы айт- говори-ти з викрутасами *СБ*.

хыз (хызы, хзы) дівчина, дочка; хыз бала дівчинка; хыз баллар

дівчата *У*; хыз торун онука *НБЕ*; хыз эвлад дочка, спадкоємиця *СБ, У, М, СК*; хыз бала эвне мисафир: бөгүн вар, йарын т'елин т'итэр дочка — гість у хаті: сьгодні вона тут, завтра піде заміж *СЛ*; хыз олганда коли була дівчиною *У*; бүйүк хызым моя старша дочка *П*; билирим т'и, сиз женнетэ варырсыз, улу хызларынен сефа сүрерсиз знаю, ви потрапите до раю, матимете приемність спілкуватися там із великими дівами [*СЛ*]; *див.* хызхардаш.

хыз- (хызай) нагріватися, розжарюватися, гарячкувати, гніватися *СБ, О, К, СГС*.

хыза- зазіхати, заздрити; алтына хызай позаздрив на золото *Г*. хызамух кір *СЛ*; *пор.* хазамух, хузамух.

хызар- багровіти, палати, червоніти, розчервонітися, розжарюватися *ВН, П, О, [Г], К*; сувухтан онун бети хызарды його обличчя розчервонілося від морозу *О*.

хызарт- викликати побагровіння, почервоніння *О, К*.

хызарттыр- *спон.* *О, К*.

хызартыл- бути розпаленим, доведеним до червоноти *О, К*.

хызарыл- почервоніти *О, К*.

хызарых почервонілий, розпалений, запалений *О, К*.

хызарыш- доводить один одного до почервоніння, розпалювати разом *О*.

хызарыштыр- *спон.* *О*.

хызарыштырт- *спон.* *О*.

хызган жадібний *СБФ, СЛ*; *див.* хызганч.

хызган- шкодувати дати, жаліти дати, скупитися *СБ-У, К, СГ*.

хызганч жадібний, скупий, скнара; хызганчның малын йит ашай, архасын да бит ашай ху-

добу скнари жеруть собаки, а спину — воші *СБА*; хызганчтан хышта да хар алалмас у скупого навіть снігу серед зими не випросиш *СБЧ*.

хызганчлых жадібність, скнарість *О, У, К*; хызганчлыхтан бльд'ен помер від скупості *У*.

хызғылт червонуватий *О*.

хызғын гарячий, завзятий, запальний, збуджений *О, К*.

хызғын- кишіти, кушпелитися *О*. хызғынлаш- розпалюватися, розігріватися *О*.

хызғынлы гарячий, запальний, розпалений, роздратований *О*.

хызғынлых гарячкуватість, запальність, розпаленість, роздратованість, розлютованість *О*.

хыздыр- гріти, пекти, розпалювати, розпикати, розігрівати, розжарювати, збуджувати, дратувати; кўн хыздырың сонце пече, палить *СМ, Б, СЛ*; эт онун көзлерин хыздырың вид м'яса викликає в нього апетит *О*.

хыздырт- *спон.* *О, К*.

хыздырыш- *О, К*.

хыздырыл- (-рлый) бути обуреним, обурюватися *СЛ*.

хызжас по-дівочому *К*.

хызжығаз дівчинка *СЛ*.

хызжых дочка, дівчинка *ВН, Б, К*.

хызлых (-ғы) дівочість, дівочтво, становище дівчини, дівочі часи *ВН, СБ, СК*; хызлығымы бильдирмедим я не давала знати, що я є дівчиною (не чоловіком) *ВН, К*; хызлығна коли була дівчиною *СК*; хызлых эт- поводити себе по-дівочому *К*.

хызмет служба, робота, завдання, доручення, послуга, прислугування; хызмет битир- надавати послугу *П*; сен меним хызметим битирежекси ти виконаєш мое доручення *СБ*; о меэм хызметим битирди він

зробив мені послугу *К*; мен хызметими ахлаштым я віддячив за послугу *К*; хызмет питир-надавати послугу *СГС*; о мана чох хызмет питирди він для мене багато зробив *СГС*; хызмет тутса — от-йалын якщо візьметься за справу, то в нього все горить у руках *СБЧ*; хызмет эт-служити, працювати, виконувати доручення, допомагати, прислуговувати; эт и холға бир хызмет для обох рук робота одна *СБФ*; хызметэ вар-іти по допомогу *К*, *СК*; хызметэ д'ирвступати на службу *СГ*; хызметэ йолла-посилати по допомогу *СГ*.

хызметк'ар слуга [*Г*, *М*].

хызметли послужливий *О*, *К*.

хызметсиз непослужливий *О*, *К*.

хызметт'ар слуга *У*, *Г*, *СГ*; хызметт'ар хыз служниця *Г*.

хызметчи слуга, служитель, служниця, прислуга, наймичка, обслуговувач *СБ*, *О*, *К*.

хызхардаш *СБ*, *СМ-СК*, хызхардэш *СБ*, *СК* молодша сестра.

хызчасына по-дівочому *О*.

хызчых дівчинка *Б*.

хызыл 1. червоний, рум'яний *ВН*, *СБ*, *О*, *Б*, *СЛ*; хызыл йанахлы червонощокый, рум'янощокый *ВН*; хызыл тары червоне просо *СБ*; хызыл топрах червона глина *ВН*, *НББ*, *Б*; червонозем *О*; хызыл фишне червона вишня *ВН*. 2. бот. кизил *О*; хызыл сопа кизиловий ціпок *О*; див. хып-хызыл.

хызылбаш перс [*М*].

хызылбет черволиций *СБ*; хызылбет алма червонобоке яблуко *СБФ*.

хызылла-фарбувати, забарвлювати в червоний колір *О*.

хызылла-червоніти *О*.

хызылландыр-робити червоним, забарвлювати в червоне *О*.

хызылландырт- спон. *О*.

хызыллат- спон. *О*.

хызыллаттыр- спон. *О*.

хызыллы червонуватий *О*.

хызыллых червонота *О*.

хызылханат *ІХТ*. червонопірка, краснопірка *СМ*.

хызылчых бот. кизил *Г*, *К*.

хызын- кишіти *О*.

хызыхсын- цікавитися, виявляти інтерес *О*.

хызыш- робитися гарячим, розпалюватися, гарячкувати, хвилюватися *О*, *К*.

хызышла- різати навскоси, країти *О*.

хызышлан- різатися, бути різаним навскоси *О*.

хызышлат- спон. *О*.

хызыштыр- розпалювати, роздратовувати, збуджувати *О*.

хый- (хыйай) 1. косити, дивитися косо, різати навскоси, країти, сікти. 2. мучити, не жаліти; хыймаға стәмем сени не хочу тебе кривдити *Б*; жан хый- мучити, завдавати страждань *СЛ*; бен хыйамам, сен хыйарсын жанымы я тебе жалію й інакше не можу, а ти мене мучиш *СК*; пор. хыйма-

хыйа косий, кривий, навскіс, навскоси, скошений, перекошений *О*.

хыйажа навскоси *О*.

хыйала- рухатися навскоси *О*.

хыйалат- рухати навскоси *О*.

хыйамет кінець світу, стихійне лихо, буря, ураган, чудо *ВН*, *О*; хопту хыйамет почалася смута, настало лихоліття [*ВН*].

хыйан эт- шкодити *О*.

хыйар огірок *П*, *Г*, *СЛ*, *СГ*; хыйар жый- збирати огірки *Г*; йаш /тазе хыйар молоді огірки *Г*.

хыйафет 1. вбрання [Г]; фухаре хыйафет одяг бідняка [Г]. 2. зовнішність; кылых хыйафет зовнішній вигляд [Г]; пор. кы-йафет.

хыйах осока БК.

хыйаххамуш осока Г.

хыйбет ціна, цінність, вартість Б-Г, К, СГ; хыйбет хулан-дбайливо використовувати Г; пор. кыйметли, кыйметсиз, хыймет. хыйбетле-цінувати, шанувати К. хыйдыр-спон. О.

хыйма фарш; хыйма йаса-робити фарш У; хыйма т'ес-/чек-різати, перекручувати м'ясо на фарш Б.

хыйма-жаліти, щадити, співчувати, скупитися, зважуватися СМ, У, К, СК; бирин хыймай нікого не жалів ВН; Миляан бабасы маа хыймаз еді батько Мілі жалів мене, співчував мені К; хыймадым бармаға я зважився піти О.

хыймаз ласкавий, жалісний Б. хыймала-рубати, сікти на дрібні шматки, робити фарш О, К.

хыймалан-рубатися, сіктися на дрібні шматки О.

хыймаландыр-спон. О.

хыймаландырт-спон. О, К.

хыймалат-спон. О, К.

хыймалаттыр-спон. О, К.

хыймалаттырт-спон. О, К.

хыймалы з фаршем О, К, СГС; хыймалы эриштэ локшина з фаршем Г.

хыймас: хыймас т'ибик нібито не жаліе Б, У; օзү хатыны хыймас т'ибик — барий башхасна своя жінка нібито не жаліе — йде до іншої У.

хыймет вартість, ціна ВН, СМ, СЛ, СК; не хадар хыймети? скільки це коштує? ВН; хыймети-ни т'ес-призначати ціну СЛ;

пор. кыйметли, кыйметсиз, хыйбет.

хыйметле-цінувати, оцінювати О. хыйметлен-бути оціненим, цінуватися, оцінюватися О.

хыйметлет-спон. О.

хыйметлеттир-спон. О.

хыйметлеш-спон. О.

хыйметли вартий, цінний, важливий О.

хыйметсиз безцінний О, [Г].

хыйметсизлик безцінність, нікчемність О.

хыймылда-ворушити О.

хыймылдан-ворушитися О.

хыймылдат-ворушити О.

хыймылдаш-ворушитися О.

хыйна-мучити, катувати, піддавати тортурам.

хыйнав гніт, муки, катування, туртури О, К.

хыйнавжы мучитель, утискувач, гнобитель, кат О, К.

хыйнал-мучитися, бути замученим, страждати НБЕ, СМ, Б, К.

хыйналдыр-змушувати мучитися О, К.

хыйналдырт-спон. О, К.

хыйналы замучений О.

хыйнат-спон. О, К.

хыйнаттыр-спон. О, К.

хыйнаттырт-спон. О, К.

хыйнаш-сп.-вз. О, К.

хыйнаштыр-спон. О, К.

хыйпыш кривий НКД.

хыйыл-скоситися, перекоситися, скривитися, бути відрізаним навкоси, порубаним, посіченим О.

хыйым спосіб рубання, січення, січка О.

хыйымлы посічений О.

хыйымсыз т'ибик досхочу, щедро СМ.

хыйын мука, страждання, тортури, тяжкий, тяжко СБ, П, О, Г, БК, СГС; ғариппе хыйын бідному тяжко П.

хыйынлаш- важчати, труднішати, ускладнюватися, мучитися разом, мучити один одного *О*.
хыйынлаштыр- *спон. О*.
хыйынлы тяжкий, скрутний, болісний, страдницький *О*.
хыйынлых труднощі, скрутність, страждання *О*.
хыйынных муки, труднощі, скрута, скрутність *О, К*.
хыйынсын- вважати себе обтяженим, сприймати щось як скруту, муку, страждання *О*.
хыйынч пригнічення, гніт, тиранія, деспотизм, жорстокість *О*.
хыйых кривий, косий, навскоси; косинець *У*; пояс із тканини *СГ*; вид мітки на вусі вівці (*див. шан*) *У, К*; **сычан титт'ен хыйыгна** Миша побігла навскоси, мимо *К*; *пор. хайых*.
хыйыхла- різати навскоси *О*.
хыйыхлат- *спон. О*.
хыйыхлатыр- *спон. О*.
хыйыхлы-айахлы на босу ногу *БТ*.
хыйычых кривенький, косенький *П*; татлы **хыйычых** вергуні з тіста на яйці з цукром та горілкою *П*.
хыйыш кривий, криво *СБ, СМ, БТ, К, СГС*; **хыйыш бах-** дивитися скоса *К*; **авузу хыйыш** у нього кривий рот *СБ*.
хыйыш- кривитися, нахилятися, скошуватися, підвигнутися *О, У, К*; **онун авузу хыйышты** у нього рот перекривився *О*.
Хыйышавуз *прізв.*
хыйышайах кривоногий *О*.
хыйышлых кривизна *О*.
хыйышла- кривити, нахиляти, скошувати *О*.
хыйышлан- кривитися, нахилятися, скошуватися, перекошуватися, коситися *О, У, К*.
хыйышлат- викривляти, нахиляти, скошувати *О, К*.

хыйышлых кривизна, скошеність *О, К*.
хыйыштыр- *спон. О, К*.
хыйыштырт- *спон. О, К*.
хыйышых кривий *О, К*.
хыл грубе, кінське волосся, щетина, волосся на статевих органах, під пахвами, волосінь смичка, вудки, ость, вусик колоса; **хыл кбстэк** путо з кінського волосся *К*; **хыл тизд'ин** повід із кінського волосся *К*; **ахыл билен ах хыл бир дугуль розум** і сиве волосся не те саме *СБЧ*; **бу хамурға бир хыл бар** у цьому тісті є якась волосина — тут є якась заковика *СБА*.
хыл- чинити, здійснювати, виконувати *СЛ*; **лаф хыл-** говорити, розмовляти [*Б*]; **намаз хыл-** молитися, здійснювати намаз, молитву [*СЛ*]; *пор. кыл-*.
хылабадан нитка з золота й шовку, сухозлітка, сухозлотиця, мішура *СБ, Б*; **хылабадандан йипимиз** у нас нитки з мішури *Б*.
хыландар аскет, пустельник [*Г*].
хыллан- покриватися волоссям, щетиною тощо *О, К*.
хыллы з волоссям, щетиною тощо *О, К*.
хылный *див. хылын-*.
хылсыз без волосся, щетини тощо *О, К*.
хыллы з волоссям, волохатий *К*.
хылчых ость, вусик колоса, тонкі кісточки риби *СМ, К*; **боғдай хылчых** ость пшениці *О*.
хылчыхлы з остям, кісточками *СМ*.
хылчыхсыз безостий, без дрібних кісточок *СМ*.
хылый косий, кривий, кривоокий *О, БТ, К*; **хылый кбз** кривоокий, косий *БТ, К*; *пор. хлый*.
хылыйлан- ставати косим *О, К*.
хылыйлат- косити оком, скошувати око *О, К*.

хылын- (хылный) вередувати *О, Б, К.*

хылындыр- *спон. К.*

хылындырт- *спон. К.*

хылыныш- *вз. К.*

хылыныштыр- *спон. К.*

хылынч примха, вередування *К.*
хылынчлы примхливий, вередливий, капризний *К.*

хылынчлых примхливість, вередливість, капризність *К.*

хылых (-ғы) зовнішність, образ, подоба [*Г*]; ол мелайиклер архондас адамнарын хылыгына кирдилер ті ангели увійшли в подобі старійшин [*Г*].

хылыч шабля, меч; передплужник, чересло; *карт.* жир, трефа; кинжал *К*; *эт'и хылыч ойнай бир бирне харшы* дві шаблі вимахують одна проти другої *Г*; *хылыч башы набалдашник ефеса* шаблі *Б*; *хылыч хушан* підперізуватися шаблею *СГ*; *хылыч чек* витягати шаблю *М, СК*; *хылычнен т'ес* рубати шаблею *Г*; *хылычтан чеч* загнути від шаблі *СЛ.*

хылычла- рубати шаблею, мечем.

хылычлат- *спон. О, К.*

хылычлаттыр- *спон. О, К.*

хылычлаш- *сп.-вз. О, К.*

хылычлаштыр- *спон. О, К.*

хылычлы 1. із шаблею, мечем, передплужником, череслом [*Г*], *К.*
2. *карт.* валет *К.*

хым- моргати, підморгувати *СБФ*;
пор. хып-

хымыр кучерявий *ВН*; хымыр кӧтлӧ папийим мої каченята з кучерявими хвостиками *ВН*; хымыр хозу тӕриси каракуль *ВН*; *пор. кыбырчых, хыбырчых, хывырчых.*

хымырсха мурашка; вид мітки на вусі вівці (*див. шан*) *У*; *пор. кырмысха.*

хын піхви, стручок, *анат.* піхва.

хына хна; *бот.* жовто-зелено-чорний лишайник, росте на каміні, з нього виробляють червоно-коричневу фарбу, яка має ту саму назву; хына йезиль- розводиться хні *М*; сийа зилифине ал хыналар силинди її чорні кучері натерто червоною хною [*СК*]; хынам эзильди мою хну розведено — мене видають заміж *Г*; хына уз- (=йез-) *М* розводить хну; *пор. кыналы.*

хына- мучити *Г*; *див. хыйна.*

хынала- фарбувати хною *О.*

хыналан- фарбуватися хною *О.*

хыналат- пофарбувати хною *О.*

хыналаттыр- *спон. О.*

хынгыр упертий *НБЕ*; хынгыр аҭач тарзы упертий, як колода *НБЕ.*

хып- моргати, блимати, кліпати, мружити *Г, К, СК*; кӧз хып- підморгувати, блимати *Г, СК*; *пор. хым-*

хып-хызыл зовсім червоний, яскраво-, ясно-червоний *О.*

хып-хырмызы зовсім червоний, яскраво-червоний, багровий, пурпуровий *О, У, К.*

хышыш- мружитися *К.*

хышыпых примружений *О, К.*

хыр 1. степ *СГ*; хырға в долину, з гори *СБ.* 2. гірський хребет, пагорб *СБ, СК*; хыбырдаған хырны авай хто ворущиться, перелізе через гірський хребет *СБА*; ӧрине дӕ бир, хырға да бир що з гори, що на гору *СБА.*
хыр *насл. хрошӧнӧ Г*; хыр-хыр йухла- спати хропучи *Г.*

хыр- (хырар, хырай) ламати, розбивати, нищити, знищувати, винищувати, шкребти, чистити, зчищати, дерти, здирати, прополювати, санати, терти, перетирати; кусати — про бліх, блощиць *К*; алыңыз хырх балта, хырыңыз дирек візьміть сорок

сокир, зрубайте дерево *Б*; арман хыр- чистити тік *Г*; йымырта хыр- лупити, розбивати яйця *ВН-СЛ*; картоп хыр- терти картоплю *Г*; отлар хырмаа г'ерек треба винищувати бур'яни *К*; хазан хыр- чистити казан *Г*; пор. **хыр-**

хыраа іній *К*; **хыраа** тўштў випав іній *К*.

хырал хыз королівна, принцеса *Г, СГ*; пор. **кырал кыз(ы)**.

хыран мор, зараза, лихо; нищеня [*Г*]; непутній, непутящий *О*.

хырар I 1. обіцянка, обітниця, згода, угода; **хырарым йохтур** я не дав згоди *СЛ*; **хырар бердавати згоду**, дозвіл *П*; **хырар ет-** присягати, давати обітницю; **бен Ашых Ғариби чах жыһын йежеси севдим, йендими дә хырар еттим:** олған Тифлис отлара йансын — тәк бир Ашых Ғарибим халсын я покохала Ашиха Ғариба іще в ніч балу і вирішила для себе: нехай увесь Тифліс згорить у вогні — тільки залишиться мій Аших Ғариб *СЛ*; **хырарындан донен ид'ит йар дөгўль юнак**, який зрікається свого кохання, не є справжнім коханям *СК*; пор. **ықрар, ықрар, әқрар**.

хырар II: халмады дизиме хырарым коліна у мене підкошуються — в моїх колінах не лишилося твердості *У*.

хырар III: гонўль сендән халды хырар моя душа гине через тебе *Б, К*.

хырарла- обіцяти *СБ, СМ, СЛ-СГ*; доручати *СК*; **хырарламахтан мал битмей, алла сахласын бермектән** від обіцянок худоби не меншає, боронь боже роздавати *СБЧ*; **хырарлаан шийин дәгери бўйўк** обіцяна річ має велику ціну *СЛ*.

хырґавуч скребниця, скребло, шкребло *СЛ*.

хырґыз I розбійник *О*.

хырґыз II киргиз *У*.

хырґызлан- гризтися, сваритися, сперечатися *О*.

хырґызлаш- гризтися, сваритися, сперечатися між собою *О*.

хырґызлых розбій *О*.

хырґый шуліка, яструб *ВН*; пор. **кырґый, кырлы**.

хырґынных винищення [*Г*].

хырґыч скребло, скребниця, шкребло, чистик, чистилка від грязі для взуття, терка *П, СМ, Г*; пор. **хырчы**.

хырґычла- шкребти, скребти, чистити скребницею *О*.

хырґычлат- спон. *О*.

хырдыр- змусити або дати поламати, зруйнувати, розвалити, знищити, шкребти, чистити, терти тощо *СБ, О, К*.

хырдырт- спон. *О, К*.

хырдыч степ, цілина *БК, К*; пор. **хырдыш, хыртыш**.

хырдычлых цілиний степ *К*.

хырдычпичен бот. ковил *БК*.

хырдыш цілина *ВН, Б*, типчак *О*; пор. **хырдыч, хыртыш**.

хырдышлых цілина *Б*, тапчаковий степ *О*.

хырйат честь *О*; пор. **гарйат, гарйет, карйатлык, харйат**.

хырйатлы чесний *О*.

хырйатлылых чесність *О*.

хырлы бир раптом, ні з того ні з сього, ні сіло ні впало *СБ*; алай бир киши — хырлы бир йисанның кӧзүндән чӧп чығармай така вже людина — за так ні в кого не вийме смітинку з очей *СБ*.

хырмавух бот. повитиця, березка, в'юнок *СБФ*; пор. **сармашых, чармавух, чырмавух, шармашых**.

хырмызы червоний *П-СК*; **хырмызы тал** бот. червонотал *Г*.

Хырмызы *прізв.*
 хырмызыжа червонуватий *О, К.*
 хырмызыла- рум'янити *О, К.*
 хырмызылан- рум'янитися, бути рум'яненим *О, К.*
 хырмызылат- *спон. О, К.*
 хырмызылы червонуватий *НМ.*
 хырмызылых червонота, почервоніння, рум'янок *О, К.*
 хырмызыханат *іхт. червонопірка, краснопірка К.*
 хырмысха мурашка *СБ, СМ, Б;* вид мітки на вусі вівці (*див. пан*) *К;* хырмысха гарзы гүмүре рясно — як мурашок *СБ;* *пор. хымырсха.*
 хырпа- тіпати, мучити *О, К.*
 хырпала- тіпати, мучити, знуцатися *О, К.*
 хырпалан- тіпатися, тріпатися, зношуватися, мучитися, вимотуватися, виснажуватися *О, К.*
 хырпалат- *спон. О, К.*
 хырпалаш- *сп.-вз. О, К.*
 хыр-р-р *насл. хропіння О.*
 хырсла- красти, злодіювати, бути злодієм *СБ-СГ.*
 хырслав крадіж, злодійство *О.*
 хырслан- бути украденим, крас- тися *СМ, Б, К.*
 хырслат- *спон. О, К.*
 хырслаттыр- *спон. О, К.*
 хырсыз злодій, крадій, розкра- дач *СБ-СК;* хырсызын арты ху- луш задниця у злодія дірява *СМ;* хырсызын хойусу зятый злодій *К.*
 хырсызла- красти *О, К, СГ.*
 хырсызлама крадькома, по-зло- дійському *О.*
 хырсызлых злодійство, крадіж- ництво *СБ-СГ;* хырсызлых эт- займатися злодійством *СБ-СГ.*
 хыртыш цілина *СЛ;* *пор. хыр- дыч, хырдыш.*
 Хыртыш назва пасовища *СГ.*
 хырх 1. сорок; хырхтан зийаде о энди йому вже за сорок *У;* бар-

йам хырхы на сороковий день Великодня *Г, М;* хырх — артың /көтүн пырх сорок — з тебе по- сипався порох *СМ/К;* хырхка т'ельдиң — хырхылдың дожив до сорока — підстригся *СБА;* хырх оруч сорокаденний піст *Г;* хырхы бир күндән бльсүн нехай помре на сорок перший день пі- сля цього *У;* хырх-элли жан со- рок-п'ятдесят душ *СМ. 2.* соро- ковини; хырхын эт-/хырхы вер- справляти сороковини по кому *НБЕ / Б;* *пор. кырх.*
 хырх- (хырхай) стригти; баш хырх- підстригати голову *СЛ;* бал хырх- качати мед *СМ;* *пор. кырк.*
 хырхайах *ент. сороконіжка О, К.*
 хырхар по сорок *СЛ.*
 хырхаш поминальний обід на со- роковини *ВН, СМ.*
 хырхма стрижений, підрізаний *О.*
 хырхмач стригунець — одноріч- не лоша *Г.*
 хырхтыр- дати стригти, стригти- ся в перукаря *О, К.*
 хырхтырт- *спон. К.*
 хырхт'итап книжка — частина шлунка жуйної тварини *СБ.*
 хырхы ножиці стригти овець *Б;* адам хырхы берд'ендэ мен та- йағмы ташладым коли в людей справляли сороковини, я ки- нув свого кийка *[Б].*
 хырхыв стриження *О.*
 хырхыжы стригаль, постригач *О, К.*
 хырхыл- стригтися, підстригати- ся, бути підстриженим *СБ, Г-К.*
 хырхын- бути стриженим, стриг- тися *НМ, Б, Г, К.*
 хырхынжи *СЛ, СГ,* хырхынжы *НБЕ, О, Б, К, СГ* сороковий.
 хыр-хыр йухла- спати хропучи, хропти під час спання *Г.*
 хырхых підстрижений, підріза- ний *О.*

хырхыш- *сп.-вз. О, К.*
 хырхыштыр- *спон. О, К.*
 хырчы чистилка *СБ*; *пор. хыр-гыч.*
 хыршов обруч (бубна) *НМ*; *пор. хуршов, хуршув.*
 хырыл- бути поламанам, знищеним, розбитим поламанам, страченим, зішкрябанам, зчищеним, ламатися, знищуватися, руйнуватися, коритися, скорятися, підкорятися; *ичмек-ашамах* — ачтан хырылмах пити-істи — померти з голоду *СБ*; *кочер хырылды* — араба хапахланды вісь поламалася — віз перекинувся *СГ*; *харт хырлый эбет: падшаан лафы* — ону дэгиштэрмеэ чаре йох звичайно, старого стратять: слово царя — його змінити не можна *СГ*.
 хырылда- хропти, хрипіти, шипіти *О, БТ, СЛ, К.*
 хырылдавух хриплоголосий *О*; хропливий, хропун *К.*
 хырылдат- *спон. О, К.*
 хырылдаттыр- *спон. О, К.*
 хырылыш- сваритися, битися *О.*
 Хырым Крим; Хырым йемиши кримський овоч *У*; хырым татар кримський татарин *У.*
 Хырымли *прізв.*
 хырын- I ламатися *О, К.*
 хырын- II стригтися, підстригатися *Б, К*; *див. хырхын.*
 хырых 1. зламаний, поламаный, розбитий, переламаний, злам, перелом; *йаш жанымын йўреги хырых* моя молода душа занепала *СЛ*; *йаш йаремин йўреги хырых* моя молода любка засумувала, впала у відчай *СГ*; *ханаты сыных, бойну хырых* він втратив опору й надію — крила в нього поламані, шия зламана *Б.* 2. хрипкий *НБЕ, Б.*
 хырыхлых руїни, розвалини, розбитість, зламаність *О, К.*

хырыхчы костоправ *О, К*; злидень, розбійник *О.*
 хыса короткий *СЛ-СК*; хыса йен урба сукня з короткими рукавами *НКД*; ахылы хыса розум у нього короткий *СЛ, СГ*; *пор. хысха.*
 хысажа короткийватий *К.*
 хысажых коротенький *К.*
 хысайахлы жінка *СБ-СГ*; хысайахлы кольмеи жіноча спідня, нічна сорочка *Г*; хысайахлы падшах цариця *Г, СГ.*
 хысар- коротшати *Г, К.*,
 хысарт- робити коротшим *К.*
 хысарттыр- *спон. К.*
 хысарыл- коротшати, скорочуватися *К.*
 хысарылдыр- *спон. К.*
 хысарылдырт- *спон. К.*
 хысарых укорочений, скорочений, короткий, куций *К.*
 хысарыхлых короткість, куцість *К.*
 хысарт- скорочувати *Г, СГ.*
 хысачых коротенький *СГС.*
 хысма складаний ніж *ВН.*
 хысмет доля, щастя *ВН, О, Б-СГ*;
 хысмет ара-/эра- шукати долі *СГ/ГГ*; хысмет т'ес- визначати долю *Б*; хысмет хыдыр- шукати долі *СЛ*; хысмет эт- щастити; *ажеп, хысмет этэр ми хара хашны сармай?* цікаво, чи мені пощастить обнімати чорноброву? *Б*; *ажеп, хысмет этэр ми хошахланып йўрмед'е* цікаво, чи пощастить ходити в парі *У*; *эписинин хысметини т'ести* він поклав кінець щастю всіх *СЛ*; *пор. кыспет.*
 хысметли щасливий *О, К.*
 хысметсиз нещасний *О, К.*
 хысметсизлик нещасливість *О, К.*
 хыста- гнатися, переслідувати, заганяти в глухий кут, у безвихідь, притісняти *ВН, К*; *артына хыстаган* погнався за ним *ВН*; бир

бирин хыстайляр ганяються один за одним *ВН*.
 хыстав гонитва, погоня *К*.
 хыстан хрещений *СК*; хыстан ана хрещена мати *СК*; хыстан баба хрещений батько *СК*; хыстан оғлу хрещений син, хрещеник *СК*; хыстан хыз хрещена дочка *СК*.
 хыстан- 1. бути переслідуваним, загнаним у глухий кут. 2. дуже хотіти в туалет *К*.
 хыстандыр- спон. *К*.
 хыстат- спон. *К*.
 хыстаттыр- спон. *К*.
 хысташ- сп.-вз. *К*.
 хысташтыр- спон. *К*.
 хысташтырт- спон. *К*.
 хыстыр- затикати, запихати, підібгати, засукати (поділ, поли, хвіст), підкорочувати *Б, СГ*; алыи балтаны, хыстырый бельне бере сокиру, затикає собі за пояс *Б*.
 хыстырыл- застрявати; хыстырылш халый застряє *СМ*.
 хысха короткий, куций *ВН-К*; хысха айахлы коротконогий *Б*; пор: хыса.
 хысха- стискати *К*; сыжах хысхай спека душить *К*.
 хысхажа коротше, стисло *О*.
 хысхайахлы жінка *ВН, СБ, О*.
 хысхал- бути зменшенням, скороченням, укороченням *О*.
 хысхала- робити коротшим, скорочувати *О*.
 хысхалан- коротшати, скорочуватися *О*.
 хысхалындыр- спон. *О*.
 хысхалат- спон. *О*.
 хысхалаттыр- спон. *О*.
 хысхал- бути зменшуваним, скорочуваним *О*.
 хысхалых короткий *О*.
 хысхар- меншати, коротшати, скорочуватися *О, Б*.
 хысхарах коротше *О*.

хысхарт- робити коротшим, меншим, скорочувати *НМ, О, Б*.
 хысхартыл- бути зменшуваним, скорочуваним *О*.
 хысхарыл- скорочуватися, коротшати *О*.
 хысхач рак, кліщі, обценьки *СБФ, СМ, Б, СЛ-СГС*.
 хысхачых коротенький *ВН, О, К*.
 Хысхачых *прізви*.
 хысхын задрісний, ревнивий *Б*.
 хысхынжы задрісник, ревнивець *О*.
 хысым жменя, пригоршня *О*; бир хысым ун пригоршня борошна *О*.
 хысым рідня, родичі, родич; Эф-тимиозун хысымы эди він був з Ефтимієвого роду *[Г]*.
 хысыр ялова, нетільна, нежереба; хысыр сыгыр/сийир ялова корова, корова-ялівка *СЛ/НБЕ*, хысыр твар ялова худоба *К*.
 хысырлых безпліддя, яловість *О, К*.
 хысых здавлений, стиснутий, затиснутий *СК*.
 хыт скупий, жадібний, нестача, нестатки *О*; хыт бол- зазнавати нестатків *О*.
 хытлаш- ставати рідкісним, дефіцитим *О*.
 хытлых (-гы) нестача, брак, неврожай, нестатки, голод *СМ, Б, Г-К*; хытлых заман голодний, скрутний час *Б*; хытлых йыл тяжкий, неврожайний, голодний рік *СМ, Г*; хытлыга оғрат-потрапити в біду, в тяжке становище, скруту *СЛ*.
 хытмыр скупий, скнара *У, К*; пор. кытмар.
 хытмырлан- виявляти скнарість *К*.
 хытмырлат- спон. *К*.
 хытмырлаш- скупитися *К*.
 хытмырлых скнарість *К*.
 хытых лоскіт *К*; пор. кытык, кытых.

хытыхла- лоскотати *БТ, К*.
 хытыхлан- лоскотатися *К*.
 хытыхландыр- *спон. К*.
 хытыхландырт- *спон. К*.
 хытыхлат- *спон. К*.
 хытыхлаш- *сп.-вз. К*.
 хытыхлаштыр- *спон. К*.
 хытыхлых лоскітність *К*.
 хычир- кричати *НБЄ, У*; хычирий
 тахым тарлыхка галасуе на весь
 провулок *НБЄ*; *пор. хычыр-*
 хычрый *див. хычыр-*
 хычхыр- кричати *ВН*; хычхыри-
 йлер кричать *ВН*.

хычы сверіпа *У*; *пор. ажы-гужу,*
аржы-гуржу, гажу-гужу, гажы-
гужу, хыжы.

хычыр крик *О*.

хычыр- (хычырый, хычрый) кри-
 чати, гукати, кликати *ВН-СГ*;
 йыр хычыр- горланити пісні
СЛ; хавал хычырый сопілка спі-
 вае *Г*; *пор. хычир-*

хычыравух крикливий, галасли-
 вий, горластий, крикун, крик-
 ло *О, БТ, Г*.

хычырт- *спон. О, К*.

хычырттыр- *спон. О, К*.

Һ

хычырых крикливий *О*.
 хычырыхла- накричати на кого *П*.
 хычырыш крик, галас, супереч-
 ка, сварка, гвалт *О, К*.
 хычырышлых галасування, спе-
 речання, галасливість *К*.

хычырыш- кричати разом, пере-
 гукуватися, здіяти галас,
 гвалт *О, СЛ, К*.

хычырыштыр- *спон. О, К*.

хычырыштырт- *спон. О, К*.

хыш зима; хышажаз халды эт'и
 ай до зими лишилося два місяці
СГС; хышта взимку *ВН-СМ, У*,

Ц

Г, К, СГС; йязы-хышы літом і
 взимку *О, К*.
 хышла- зимувати *ВН, СМ-У, К*;
 бир хыш хышладых ми перези-
 мували одну зиму *ВН*.
 хышлав зимівля, зимовище, зи-
 мівник *О, К, СГ*.
 хышлат- дати перезимувати *О,*
П, К, СК; малны хышлатыйляр
 утримують худобу взимку *П*.
 хышлаттыр- *спон. О, К*.

хышлах зимівник *О*.

хышлы зимовий *О, К*.

хышлых 1. зимовий, на зиму *ВН,*
О, У, К, СГ; хышлых азирле-за-
 готовляти на зиму *БТ, СМ*;
 хышлых ону тутмайляр його
 не тримають, не зберігають на
 зиму *П*; хышлыхка чызма чо-
 боти на зиму *СБ*. 2. узимку, ці-
 лу зиму, впродовж зими *СК*.

хыштат'и зимовий *О, К*.

Ч

хышым гнів божий, злий дух,
 рок *О*.
 хышын узимку *П*.

ha вигук зневаги а СБ, У, СК.

hавес захоплення, завзяття [М];

пор. авес.

he гей СБ, Г.

hem спол. і [М]; пор. хем, эм І.

her кожний, кожен [М]; **her** кўн,

her саат щодня, щогодини [М];

пор. хер, эр.

het вигук зневаги, презирства

тьху СБ.

hик насл. гикання гик У.

ho вигук-зітхання ох СГ.

hökүм влада, право, владність

[Кб.]; пор. öкмет-, öкүм, hökүм,

хökүмет.

h-h-a ага СГ.